

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİNİN ELMİ XƏBƏRLƏRİ

AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS SCIENTIFIC REVIEWS

ELMİ, RESENZİYALI, RÜBLÜK/ SCIENTIFIC, REFEREED, QUARTERLY

İl 10, Cild 10, oktyabr-dekabr 2022
Year 10, Volume 10, October-December 2022

ISSN 2306-8426

MÜNDƏRİCAT - CONTENT

Technical development in human resource management.....Safwan Al Salaimeh

Nəqliyyat dəhlizlərinin sosial-iqtisadi inkişafda rolu: keyfiyyət analizi

.....Şamil Əzizov

Aqrobiznesin maliyyə potensialının artırılması imkanlarının təhlili

.....Orxan Balayev

Azərbaycan - Koreya iqtisadi-ticarət münasibətlərinin strateji təhlili

.....Emin Teymurov

Three possible scenarios of global political economy: acceleration of

established trends in a post-covid world.....

.....Fabio Massimo Parenti, Kailai Zeng, Michael Dunford

Azərbaycanda idman iqtisadiyyatı: empirik yanaşmaElçin Səfərov

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün investisiya və xarici ticarət multiplikatorunun

qiymətləndirilməsi.....

.....Vüsalə Cəfərova, Günay Rəhimli, Muğdət Hacızadə

Society 5.0 and financial integration in developed countries.....

.....Kanish Qarayev, Leyla Tahirzade

Blokçeyn mexanizmi: əməliyyatların texniki təsviri və mexanizmin iqtisadi

tətbiqi sahələri.....Məsumə Talibova

COVID-19pandemiyası dövründə rəqəmsallaşmanın iqtisadiyyata olan təsirinin təhlili.....

.....Nüsrət İbrahimov

www.unec.edu.az

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	
İl 10, Cild 10, oktyabr-dekabr 2022	
www.unec.edu.az	ISSN 2306-8426
Nəşr edən təşkilat:	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Baş redaktor:	i.e.d., prof. Ə.C.Muradov
Redaktor:	i.e.d., prof. Y.H.Həsənli
Məsul icraçı:	i.e.n., dos. N.Ö.Hacıyev
Jurnalın adı:	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin elmi xəbərləri
Jurnalın növü:	Dövri
Dövriliyi və dili:	Rüblük, azərbaycan, ingilis, rus
Hüquqi ünvanı:	AZ 1001, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Tel: (+994 12) 4927870, Fax: (+994 12) 4925940
Mətbəə:	AZ 1001, Bakı, Azərbaycan Respublikası, İstiqlaliyyət 6, otaq 30, Tel: (+994 12) 4925337; Fax: (+994 12) 4926509
Çap yeri və tarixi:	Bakı, Azərbaycan Respublikası, 18.04.2023

Redaksiya heyəti	
i.e.d., prof. S.M.Yaqubov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. A.Ş.Şəkəriyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Ə.Q.Əlirzayev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Q.N.Manafov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Ə.P.Babayev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. R.R.Quliyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. M.A.Əhmədov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. S.M.Səbzəliyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. F.P.Rəhmanov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. H.S.Həsənov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Z.F.Məmmədov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. E.Y.Məmmədov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Y.A.Kəlbəliyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Beynəlxalq redaksiya heyəti	
prof., Dr. İsmixan Bayramoğlu	İzmir İqtisadiyyat Universiteti, Türkiyə
dosent, Dr. Fəxri Həsənov	Kral Abdullah Neft Tədqiqatları və Araşdırma Mərkəzi, Səudiyyə Ərəbistanı
dosent, Dr. Elxan Rıçard Sadiq-Zadə	Boxum Rur Universiteti, Almaniya
prof., Dr. İqor Mantsurov	Statistik Tədqiqatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Ukrayna
prof. Dr. Rafayıl Qasımbəyli	Əskişəhər Texniki Universiteti, Türkiyə
prof. Dr. Qorxmaz İmanov	İdarəetmə Sistemləri İnstitutu, Azərbaycan
Dr. Fateh Belaid	Kral Abdullah Neft Tədqiqatları və Araşdırma Mərkəzi, Səudiyyə Ərəbistanı
Dr. Andrea Gatto	Kean Universiteti, ABŞ
dosent, Dr. Halima Begum	Utara Universiteti, Malayziya
dosent, Dr. S. M. Ferdous Azam	Malayziya İdarəetmə və Elm Universiteti, Malayziya
prof., Dr. Şərif E. Hüseynov	Liepāja Universiteti, Latviya
prof., Dr. Adil Bağirov	Avstraliya Federasiya Universiteti, Avstraliya

Bu jurnal Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunmasını tövsiyə etdiyi dövrü elmi nəşrlər siyahısındadır.

This journal is in the list of scientific periodicals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan in which the publication of main results of theses is recommended.

Этот журнал находится в списке научных периодических изданий, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Азербайджанской Республики для публикации основных результатов диссертаций.

<i>Mündəricat/Contents</i>	<i>Səh./Pp.</i>
<i>Technical development in human resource management.....</i> <i>Safwan Al Salaimeh</i>	5-13
<i>Nəqliyyat dəhlizlərinin sosial-iqtisadi inkişafda rolu: keyfiyyət analizi</i> <i>Şamil Əzizov</i>	14-25
<i>Aqrobiznesin maliyyə potensialının artırılması imkanlarının təhlili</i> <i>Orxan Balayev</i>	26-39
<i>Azərbaycan - Koreya iqtisadi-ticarət münasibətlərinin strateji təhlili</i> <i>Emin Teymurov</i>	40-48
<i>Three possible scenarios of global political economy: acceleration of established trends in a post-covid world.....</i> <i>Fabio Massimo Parenti, Kailai Zeng, Michael Dunford</i>	49-73
<i>Azərbaycanda idman iqtisadiyyatı: empirik yanaşma</i> <i>Elçin Səfərov</i>	74-80
<i>Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün investisiya və xarici ticarət multiplikatorunun qiymətləndirilməsi.....</i> <i>Vüsalə Cəfərova, Günay Rəhimli, Muğdət Hacıadə</i>	81-89
<i>Society 5.0 and financial integration in developed countries.....</i> <i>Kanish Qarayev, Leyla Tahirzade</i>	90-101
<i>Blokçeyn mexanizmi: əməliyyatların texniki təsviri və mexanizmin iqtisadi tətbiqi sahələri.....</i> <i>Məsumə Talıbova</i>	102-112
<i>COVID-19 pandemiyası dövründə rəqəmsallaşmanın iqtisadiyyata olan təsirinin təhlili.....</i> <i>Nüsrət İbrahimov</i>	113-119

Scientific, Refereed, Quarterly	
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	
Year 10, Volume 10, October-December 2022	
www.unec.edu.az	ISSN 2306-8426
Publisher:	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Editor-in-chief:	prof., Dr. A. J. Muradov
Deputy editor-in-chief:	prof., Dr. Y. H. Hasanli
Managing Editor:	associate prof., PhD., N. O. Hajiyev
Title Juornal:	Scientific reviews of Azerbaijan State University of Economics
Type of Journal:	Periodical
Time Period and Language:	Quarterly, Azerbaijani, English, Russian
Directorial Address:	AZ 1001, Baku, Azerbaijan Republic, Istiglaliyyat st. 6, room 424, Tel:(+994 12) 4927870, Fax: (+994) 4 92 59 40
Printing House:	AZ 1001, Baku, Azerbaijan Republic, Istiglaliyyat st. 6, room 30, Tel:(+994 12) 4 92 53 37, Fax: (+994 12) 4 92 65 09
Place and Date of Print:	Baku, Azerbaijan Republic, 18.04.2023

Editorial Board	
Prof. Dr. S. M. Yagubov	Azerbaijan State University of Economics
Prof. Dr. A. Sh. Shakaraliyev	Azerbaijan State University of Economics
Prof. Dr. A. G. Alirzayev	Azerbaijan State University of Economics
Prof. Dr. G. N. Manafov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. A. P. Babayev	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. R. R. Guliyev	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. M. A. Ahmadov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. S. M. Sabzaliyev	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. F. P. Rahmanov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. H. S. Hasanov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. Z. F. Mammadov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. E. Y. Mammadov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. Y. A. Kalbiyev	Azerbaijan State University of Economics

International Editorial Board	
Prof., Dr. Ismihan Bayramoğlu	Izmir University of Economics, Turkey
Assoc. prof., Dr. Fakhri Hasanov	King Abdullah Petroleum Studies and Research Center, Saudi Arabia
Assoc. prof., Dr. Elkhan Richard Sadik-Zada	Ruhr Universität Bochum, Germany
Prof., Dr. Igor Mantsurov	Research Institute for System Statistical Studies, Ukraine
Prof., Dr. Rafayıl Qasimbəyli	Eskisehir Technical University, Turkey
Prof., Dr. Korkmaz İmanov	Institute of Control Systems, Azerbaijan
Dr. Fateh Belaid	King Abdullah Petroleum Studies and Research Center, Saudi Arabia
Dr. Andrea Gatto	Kean University, United States
Assoc. prof., Dr. Halima Begum	Universiti Utara Malaysia, Malaysia
Assoc. prof., Dr. S. M. Ferdous Azam	Management&Science University Malaysia, Malaysia
Prof., Dr. Sharif Guseynov	Liepaja University, Latvia
Prof., Dr. Adil Bağirov	Federation University Australia, Australia

TECHNICAL DEVELOPMENT IN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

Daxil olub: 23 yanvar 2023-cü il
Qəbul olunub: 27 fevral 2022-ci il
Received: 23 January 2022
Accepted: 27 February 2022

Safwan Al Salaimeh
Prof., Aqaba University of Technology, Jordan
Safwan670@yahoo.com,
ssalsalaimeh@aut.edu.jo

Abstract

The article analyzes the state and development of human resource management technologies, and describes the main strategic and tactical functions of human resource management. Also, the evolution of human resource management has been analyzed. The article examines recruiting and e - recruiting as a form of human resource management, and describes information systems for human resource management. The analysis shows that the mechanisms for the formation of general and specific human potential are not sufficiently developed. The competitiveness of the organization increases if the human capital and the level of human resources grow.

Keywords: *analysis, human resource, technologies, information systems, management.*

İNSAN RESURSLARININ İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ TEXNİKİ İNKİŞAF

Safwan Al Salaimeh
Prof., Aqaba Texnologiya Universiteti, İordaniya,
Safwan670@yahoo.com, ssalsalaimeh@aut.edu.jo

Xülasə

Məqalədə insan resurslarının idarə edilməsi texnologiyalarının vəziyyəti və inkişafı təhlil edilmiş, insan resurslarının idarə edilməsinin əsas strateji və taktiki funksiyaları təsvir edilmiş və insan resurslarının idarə edilməsinin təkamülünün təhlili verilmişdir. Məqalədə işə qəbul və elektron işə qəbul insan resurslarının idarə edilməsi forması kimi təsvir edilir, həmçinin insan resurslarının idarə edilməsi üçün informasiya sistemləri təsvir edilir. Təhlil göstərir ki, ümumi və xüsusi insan potensialının formalaşması mexanizmləri kifayət qədər inkişaf etdirilməyib. İnsan kapitalı və insan resurslarının səviyyəsi artarsa, təşkilatın rəqabət qabiliyyəti də artar.

Açar sözlər: *təhlil, insan resursları, texnologiyalar, informasiya sistemləri, idarəetmə.*

ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС В УПРАВЛЕНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ

Сафван Ал Салаимех
Проф., Технологический Университет Акабы, Иордания
Safwan670@yahoo.com, ssalsalaimeh@aut.edu.jo

Резюме

В статье проанализировано состояние и развитие технологий управления человеческими ресурсами, описаны основные стратегические и тактические функции управления человеческими ресурсами и дан анализ эволюции управления человеческими ресурсами. В статье рекрутинг и электронный рекрутинг описаны как формы управления человеческими ресурсами, а также описаны информационные системы управления человеческими ресурсами. Анализ показывает, что механизмы формирования общего и специального человеческого потенциала развиты недостаточно. Если уровень человеческого капитала и человеческих ресурсов возрастет, то конкурентоспособность организации возрастет.

***Ключевые слова:** анализ, человеческие ресурсы, технологии, информационные системы, менеджмент.*

Introduction

Having a clear enterprise management strategy is a key factor in creating competitive advantages. Among the areas of management, a type of management is used, which is called motivation management [1]. The competitiveness of an organization is determined by its ability to carry out its activities in the conditions of market relations and is a means of survival in the competition [2, 3]. One of the problems of the low competitiveness of a modern educational organization is the insufficient use of intellectual resources [4] and insufficient human resource management. This motivates to improve the methods and technologies of human resource management [5–8]. Human resource management is especially important for the education sector, where intellectual capital and human capital play a big role.

A feature of the modern stage of human resource management in education is the widespread use of information technology in education [9, 10] and the use of information technology for personnel management [11]. It sets the features of human resource management.

The evolution of human resource management:

Human resource management (HRM, or simply HR) is an organization's policy or internal overarching function of an organization that focuses on the recruitment, management, and performance of the people who work for the organization. All processes and programs that affect human activities are part of HR.

Human resource management as an integral function is designed to maximize the efficiency of personnel in serving the strategic goals of the employer [12]. HRM primarily focuses on managing people in organizations, highlighting HRM policies and HRM systems as dominant [5].

In organizations, usually in departments and divisions, HRM is assigned to line managers. HRM includes a number of activities, including payments to employees for participation in projects, training and development, additional certification and re-certification, for awards from public organizations [6]. HRM also includes organizational change and industrial relations, i.e. balanced organizational management with requirements arising from collective agreements and government orders.

HRM technology cannot be identified with the work of personnel, since in this technology much attention is paid to intangible assets and intellectual capital, which are not amenable to personnel and accounting. To manage human resources, a special mathematical and organizational models is used [13–15].

HRM is the result of human relations research in the early 20th century, when analysts began to document how business value was created through strategic workforce management. Initially, research on transaction costs [16], such as wages and administration benefits, dominated. Taking into account the factors of globalization, company integration and technological advances, HRM research has focused on strategic initiatives such as mergers and acquisitions, talent management, succession planning, industrial and labor relations, etc. Human resources has become a business area focused on maximizing employee productivity.

HR professionals, HR and human capital managers in organizations are involved in the implementation of human resource management policies and processes.

Communication [17] with employees solves employee problems such as harassment or discrimination. Human Resources develops compensation systems, family leave programs, discounts and other benefits that employees can receive for the quality of their work.

As part of human resource management, methodological foundations for the formation of the competitiveness of an educational organization are being developed. This is an urgent task of ensuring the competitive advantages of education in general and an individual educational institution in particular.

In small organizations, qualified specialists can perform the duties of HR managers. In large companies, a functional group provides work with employees and specializes in various tasks of human resource management. This functional group is involved in the process of making strategic decisions. In order to train specialists in a particular profession, higher education institutions, professional associations and companies themselves have developed training programs dedicated to the job responsibilities of employees.

Human resource management functions, in particular, mean:

- An individual who has key responsibility for human resources.

- Identification of staffing needs.
- Analysis of the problem: whether to use the services of independent contractors or hire their own employees.
- Selection and training of staff.
- The best employees who provide a competitive advantage to the organization.
- The best employees, carriers of the personal brand and the brand of the organization.
- Adaptive activities in the payment of employee remuneration.
- Training of norms and personnel policy of all personnel.
- Create and maintain an HRM policy in the organization.

It is necessary to distinguish the difference between HRM technology and Human Resource Development (HRD) technology. HRM is considered to be part of HRD because HRD includes a wide range of activities aimed at improving the skills of personnel within organizations, such as promotions, training, organization development, etc.

Recently, the technology of "talent management", which is included in the scope of HRM, has been widely used [18]. This technology is used to refer to activities aimed at attracting, developing and retaining employees. Specialists use this term to refer to particularly talented employees or employees with high potential. Talent management is often used as a synonym for HRM, although the field of talent management is significantly smaller than that of HRM.

Human resource management is also becoming a field of scientific research, which enjoys great success in the field of management and in the field of organizational psychology [19].

As an example of a scientific approach to the study of HRM, one can consider the work "Research on employee trust: epistemological foundations and paradigmatic boundaries" [20]. It examines the epistemological roots and paradigmatic boundaries of research on employee trust growing in the field of human resource management. Using the concept of paradigmatic relations as relations of different qualities [21], the paper identifies the concept of "target employee" of an organization in order to study its strengths and weaknesses. A review of the literature in [20] on employee trust showed that most of the articles on this topic are written from a psychological point of view. They are characterized by positivist methodology, dispersion theory and quantitative data collection theory.

The analysis in [20] shows that most studies can be considered as a consequence of functionalism. While noting that functionalism and psychological positivism have

their merits, the authors of [20] argue that research in these traditions sometimes limits the understanding of “employee trust” in their organizations.

The authors argue that HRM targets will benefit from a better understanding of the ontological, epistemological, and axiological factors that are associated with HRM and provide greater cognitive reflection. The authors come to the conclusion that human resource management and the study of labor relations are increasingly being described ontologically and methodologically as a purely scientific paradigm.

Considering the antecedent theoretical developments in the field of human resource management, it can be noted that human resource studies evolved from the ideas of Robert Owen and Charles Babbage during the industrial revolution. They found that people play a critical role in the success of an organization. They expressed the opinion that the well-being of the employees led to a perfect job. “Without healthy workers, an organization cannot survive” [22].

It is believed that even Taylor (1856-1915) conducted research in this direction. Taylor explored what he called "scientific management" in an effort to improve the economic efficiency of manufacturing jobs.

In England, after the First World War, the National Institute of Industrial Psychology [23] was created, which laid the foundation for the study of human relations as incentives that can lead to the formation of more productive workers.

At the end of the 20th century, advances in transport and communications greatly contributed to labor mobility and collaboration at work.

Corporations began to view employees as assets rather than cogs.

"Human resource management" is becoming the dominant term. In 1998 [24], the Society for Human Resource Management (SHRM) was founded.

The main idea of increasing human resources is that the mechanical integration into one group of specialists with a high level of intellectual capital does not create a synergistic effect. A synergistic effect is achieved only with the complementarity [25] of the individual characteristics of specialists. The growth and emergence of a human resource requires a close interdependence of the goals of individual development of individuals in a group and their mutual influence on each other, fair competition and voluntary transfer of knowledge. Only when this condition is met, the human resource of the organization as a whole can be formed from the human potential of each employee.

Basic functions of HRM:

The main strategic functions of HRM can be identified: balancing HRM and enterprise business strategy; reengineering of organization processes; information interaction with employees of the organization, change management [26]. At the macro level,

HRM is responsible for overseeing organizational leadership and management culture. HRM enforces employment and labor laws, which may vary by location. HRM functions include health and safety oversight. In cases where workers are willing and legally allowed to enter into a collective bargaining agreement, HR will typically also serve as the company's primary liaison with union representatives. This goes beyond standard staffing.

Human resource management has four tactical functions: staffing, staff training and development, motivation management and maintenance. Staffing refers to the recruitment and selection of potential employees made through interviews, applications, networks, etc. Training and development is the next step in the continuous process of learning and developing competent and adapted employees. Motivation is the key to keeping employees highly productive. This feature may include employee benefits, performance evaluations, and rewards. The last function, service, involves maintaining employee commitment and loyalty to the organization.

Virtual human resources:

Among the new forms of attitude to reality is virtual reality, based on which new knowledge is obtained.

Virtuality uses an informational approach and has its own specifics. Virtuality includes such components as virtual information field, virtual information space, virtual technologies, virtual information structures, information interaction. These components determine the formation of management technologies, which include virtuality as an integral part. Virtual modeling creates new opportunities for correlating visual representations with objective reality. These factors are: scale of space, scale of time, time reversal, simulation of unreal situations, etc.

The development of virtual technologies has led to the concept of "Virtual Human Resources" [27]. This technology has a significant impact on human resource practices. Work with personnel allows the transition to virtual technology based on training, because the use of technology makes information more accessible to the entire organization, reduces time performing administrative tasks, allows companies to operate at a global level and reduces costs [27].

Recruiting and e-recruiting:

Information technology has improved the practice of human resource management. There are new directions in work with personnel: recruiting (recruiting), retraining of personnel, analysis of labor relations and profit from work with personnel. Recruiting specialists are responsible for finding and hiring talented employees. Training and development of vocational training creates conditions for continuous education and

professional development. This is achieved through training programs, performance appraisals and staff reward programs.

Recruiting has developed significantly under the influence of information technology, in particular network technology. In the past, recruiters relied on print in publications and confidential information to fill required positions. Under such conditions, HRM specialists were not able to publish widely and did not have access to millions of people, resulting in a long time to find new employees.

The use of network technologies has opened up new opportunities: e-recruiting has appeared. With the use of electronic recruiting tools, HR professionals can post job openings and track applicants for thousands of jobs in multiple locations all in one place. A number of characteristics - feedback, professional qualities, scientific activity, interviews, criminal record, drug addiction - can be viewed on the Internet. This helps HR professionals keep track of all their open jobs and applicants faster and easier than before. E-recruiting also helps to eliminate geographical location restrictions [27]. Job offers have become available to anyone with Internet access. Special recruiting portals have appeared. In addition to recruiting portals, HRM professionals have a social networking platform that allows them to recruit workers through the World Wide Web. On social media, HRM professionals can build a company's brand by posting company news and photos of fun company events. All this is directly related to education.

Work with personnel based on information systems (HRIS).

Human resource management professionals typically need to process a significant amount of paperwork on a daily basis. In fact, they are closely facing the problem of big data. Document processing is a wide spectrum, from paperwork to requesting the transfer of a power of attorney or an employee tax form.

In addition to office processing, documents must be submitted as an electronic file, which requires a significant amount of time. The use of Human Resources Information Systems (HRIS) has made it possible for companies to store and retrieve files in electronic format. This allows you to increase the efficiency of work with staff and allows you to access information at any time. Human resource management information systems store thousands of files and free up office space.

Another advantage of HRIS is that they provide access to branches that are scattered across different geographic locations. Instead of the routine work of searching in personnel archives, HRIS allows you to get information in seconds. Examples of such information systems are MyTime, SAP, Timeco, JobsNavigator and PeopleSoft.

HRIS gives employees the ability to access information and receive training programs from anywhere in the world. This eliminates the need for face-to-face meetings with new hires when filling out the necessary paperwork to get started or retrain.

Conclusions

HRM technology enables human resource professionals to train new hires in an efficient manner. Having emerged as a technology, HRM is now a scientific direction and requires the use of ontological descriptions. Human resources are only qualified professionals who work for the organization. Human resource management is actually personnel management with an emphasis on those employees who are the asset of the enterprise. For this reason, such employees are sometimes referred to as human capital. Human resource management also uses well-known technologies. For example, the use of individual balanced scorecards, combined in the OBSC organization's balanced scorecard, allows you to form the organization's human resource. At the same time, the competitiveness of personnel manifests itself cyclically in the process of situational management by converting this potential into the human capital of the organization's personnel under the influence of external competitive forces.

The analysis shows that the mechanisms for the formation of general and specific human potential are not sufficiently developed. The competitiveness of the organization increases if the human capital and the level of human resources grow. This is clearly manifested in the implementation of information technology [28] in management.

References

1. Safwan Al Salaimeh, Khaldoun Al Besoul, Ayman Al Halaybeh, POWERFUL ALGORITHM FOR ADAPTIVE RECOGNITION OF DYNAMIC SYSTEM PARAMETERS, International Journal of Ecosystems and Ecology Science (IJEES), Vol. 12 (1): 119-124 (2022).
2. Safwan Al Salaimeh, Khaldoun Al Besoul, Ayman Al Halaybeh, The using of smart contracts in logistic information systems services and ways to review it, iRASD Journal of Management, Volume 2, Number 2, 2020.
3. Fraij, J. K. (2016)"The Impact of E-Recruitment on Job Performance: A Field Study of Jordanian Commercial Banking Sector from Managers Point of View". Business Administration Department- Faculty of Business- Middle East University.
4. Hagg, Stephen, Cummings, Meave, McCubbery, Donald J., (2005), "Management Information Systems Information Systems For The Information AGE", 5thed, McGraw – Hill, Irwin.
5. Hassan, S., (2016). Impact of HRM Practices on Employee's Performance: MS Management Sciences, University of Sargodha Women Campus Faisalabad, Pakistan
6. Holford, A(2015).Youth employment and academic performance: Production functions and policy effects. Institute for social & economic Research, 6, 1-51.
7. Imran, Muhammad.,(2015), Impact of Training & Development on Employee's Performance in Banks of Pakistan . the Islamia university of Bahawalpur, Pakistan.
8. Jery, H (2013)Strategic Human Resource Management and Performance: The Universalistic Approach—Case of Tunisia, Journal of Business Studies Quarterly, Volume 5, Number 2, pp 184-201.

9. Mkrttchian Vardan, Safwan Al Salaiemeh, Approximate algorithm for solving the general problem of scheduling theory with high accuracy, International journal of software innovation, Vol. 7, Issue 4, 2019.
10. Joanna L.Y.HO, Anne WU, Ling-Chu lee.,(2005) “ How Changes in Compensation plans Affect Employee Performance, Recruitment and Retention- An Empirical Study of a Car Dealership”, University of California, Irvine.
11. Kemoh, Linda.,(2016) ‘ the impact of motivation on employee performance in an organization, United states international university- Africa
12. Khalil, Tarek M., (2011) , Management Of Technology. Mcgraw –Hill Higher Education Boston Burr Ridge
13. Kristen, G, (2011) The Effect Of Emotional Intelligence On Emotional Competence And Transformational Leadership, Journal of Psychology in Chinese Societies, 7, 283-306.
14. Larbi, Annor, (2014). Effect of Compensation Management on Employee Performance At the ST. MICHAEL’S Catholic Hospital, PRAMSO , Kwame University of science and technology, GANA.
15. Laudon, Kenneth c., and Laudon, Jane p., (2007), "Management Information Systems: Managing the Digital Firm", 10thed, New Jersey: Prentice-Hall, Person Education, Upper Saddle River. PP 14.
16. Luchs, M.,Brower, J.,andChitturi, R. (2012). Product Choice and the Importance of Aesthetic Design Given the Emotion-laden Trade-off between Sustainability and Functional Performance. Journal of Product Innovation Management, 29(6), 903-916.
17. Majumber, HD.,(2012). Human Resources Management Practices and Employees Satisfaction Toward Private Banking Sector in Bangladesh. University of Comilla, Comilla, Bangladesh.
18. Masoudi ,I; Nazari ,A. and Raadabadi ,M. (2015). Examining the Relationship between Job Enrichment and Performance: A Case Study of Nurses ,Asian Social Science , Vol. 11 ,No. 18 ,PP. 108-115.
19. Safwan Al Salaiemeh, Khaldoun Al Besoul, Ayman Al Halaybeh, The Most Important Risks Resulting From The Computerization of Smart Decisions, iRASD Journal of Management, Volume 2, Number 1, 2020
20. Safwan Al Salaiemeh, Khaldoun Al Besoul, Ayman Al Halaybeh, The Most Important Risks Resulting From The Computerization of Smart Decisions, iRASD Journal of Management, Volume 2, Number 1, 2020
21. Saleh Ali Alomari, Safwan Al Salaiemeh, Emran Al Jarrah, ,Mowaffaq Salem, Alzboon, Enhanced Logistics Information Service Systems Performance: Using Theoretical Model and Cybernetics’ Principles, WSEAS TRANSACTIONS on BUSINESS and ECONOMICS, Volume 17, 2020.
22. Nazmul, H, and Tahmina, R and Chowdhury,K (2014), Strategic Human Resource Development Practices :An Empirical Study of Steel Manufacturing Industries of Bangladesh, International Management Review, Vol. 10 No. 2, pp:24-31
23. Noe, R, et (2006), Human Resources Management A Competitive Advantage, Chicago, Itwin.
24. Noe, Raymond, A.,& Hollenbeck, John, R.,& Gerhard, Barry, & Wright, Patrick, M.,(2006), Human Resource Management: Gaining a Competitive Advantage,(5th ed), USA: , McGraw-Hill copany.
25. Khaldoun Al Besoul, safwan Al Salaiemeh, Ayman Al Halaybeh, Nazim Hajiev, Development of the Functional and Management Structure for the Computerized Management System under the Influence of Direct Environment Factors, ENGINEERING TECHNOLOGIES AND SYSTEMS, Vol. 30, no. 2. 2020.
26. Perlman, D (2005), Implementing Management by objectives in a University: A Progress Report. ED 123965, New York.
27. Joanna L.Y.HO, Anne WU, Ling-Chu lee.,(2005) “ How Changes in Compensation plans Affect Employee Performance, Recruitment and Retention- An Empirical Study of a Car Dealership”, University of California, Irvine.

NƏQLİYYAT DƏHLİZLƏRİNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLU: KEYFİYYƏT ANALİZİ

Daxil olub: 23 yanvar 2022-ci il
Qəbul olunub: 9 fevral 2022-ci il
Received: 23 January 2022
Accepted: 9 February 2022

Şamil Əzizov
i.ü.f.d., Heydər Əliyev Mərkəzinin
direktorunun köməkçisi,
elmlər doktoru üzrə doktorant, UNEC
azizov_shamil@yahoo.com

Xülasə

Nəqliyyat dəhlizlərinin ərazisindən keçdiyi ölkələrin iqtisadiyyatına töhfəsi danılmazdır. Eyni zamanda bu tipli layihələrin öncədən qiymətləndirilməsində müəyyən problemlər üzə çıxır. Mühüm problemlərdən biri dəhlizin bilavasitə təsirləri ilə yanaşı, əlavə dolay təsirlərin də meydana gəlməsidir. Dolay təsirlərin çeşidliliyi və çoxsaylı olması, həmçinin onların əksəriyyətinin keyfiyyət xarakterli olması bu effektlərin, ən azından, identifikasiyasını tələb edir. Məqalədə müxtəlif tədqiqatlar əsasında birbaşa və dolay təsirlərin təsnifatı, siyahısı və şərhli sistemləşdirilmişdir.

Açar sözlər: *nəqliyyat dəhlizi, mikroiqtisadi və makroiqtisadi təsirlər, beynəlxalq ticarət, iqtisadi rifah, Sifon effekti.*

THE ROLE OF TRANSPORT CORRIDORS IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT: QUALITATIVE ANALYSIS

Shamil Azizov
PhD in Economics, Assistant to the Director of the Heydar Aliyev Center,
doctoral student with a doctorate degree, UNEC
azizov_shamil@yahoo.com

Abstract

The contribution of transport corridors to the economy of the countries through which they pass is undeniable. At the same time, during the preliminary assessment of projects of this type, certain problems are identified. One of the important problems is that along with the direct effects of the corridor, additional indirect effects arise. The variety and multiplicity of indirect effects, as well as the qualitative nature of most of them, require, at a minimum, the identification of these effects. The article systematizes the classification, list and interpretation of such effects and sub-effects based on various studies.

Keywords: *transport corridor, microeconomic and macroeconomic effects, international trade, economic well-being, siphon effect.*

РОЛЬ ТРАНСПОРТНЫХ КОРИДОРОВ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ: КАЧЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ

Шамиль Азизов

*Доктор философии по экономике, Помощник директора Центра Гейдара Алиева,
Докторант АГЭУ со степенью доктора наук
azizov_shamil@yahoo.com*

Xülasə

Вклад транспортных коридоров в экономику стран, по территории которых они проходят, неоспорим. В то же время при предварительной оценке проектов такого типа выявляются определенные проблемы. Одной из важных проблем является то, что наряду с прямыми эффектами коридора возникают дополнительные косвенные эффекты. Разнообразие и многочисленность косвенных эффектов, а также качественный характер большинства из них требуют, как минимум, идентификации этих эффектов. В статье систематизирована классификация, перечень и интерпретация таких эффектов и подэффектов на основе различных исследований.

***Ключевые слова:** транспортный коридор, микроэкономические и макроэкономические эффекты, международная торговля, экономическое благополучие, сифонный эффект.*

Giriş

İrимиqyaslı infrastruktur layihələri əksər hallarda böyük həcmli xərclərlə, çox tərəflərin maraqlarının kəsişməsi, bəzi hallarda toqquşması, böyük həcmli resursların cəlb olunması, uzunmüddətlik və buradan doğan risk, qeyri-müəyyənlik və mürəkkəbliyi ilə səciyyələnir. Bəzi hallarda infrastruktur layihəsinin tərəfdarları aşırı optimistliklə onu iqtisadi artımın mənbəyi kimi təqdim edirlər. Lakin bu heç də həmişə belə deyil. Məsələn, son onilliklərdə dünya olimpiada oyunlarını qəbul etmək xətrinə böyük investisiyalar qoymuş ölkələrdən yalnız 2002-ci il qış olimpiadasından ABŞ və 2008-ci il yay olimpiadasından Çin son hesabda qazancla çıxmışdılar, qalan ölkələrdə isə bu layihələr iqtisadi cəhətdən qeyri-effektiv olmuş, 2004-cü il yay olimpiadasından sonra dərin iqtisadi böhrana düşmüş və külli miqdarda xarici borcu olan Yunanıstan isə defolt həddinə çatmış, bu günədək böhrandan çıxıb bilməmişdir.

1. Nəqliyyat dəhlizlərinin təsirlərinin ölçülməsində meydana çıxan problemlər

Beləliklə, iri layihələrin iqtisadi effekti çətin anlaşıla bilən məsələ kimi qəbul olunur. Burada iki problem meydana çıxır [1, s. 136].

1) Əvvəla, iri infrastruktur layihələrinin nəticələri arasında qarşılıqlı əlaqələr var və şübhəsiz, müəyyən sahələr və ərazilər bu tipli layihələrdən qazanır. Lakin məlumatın məhdudluğu səbəbindən bu nəticələrin məkanca multiplikativ effektləri düzgün qiymətləndirilə bilmir [2, s. 322].

2) Qeyri-müəyyənlik şəraitində xüsusən dolayı effektlərin də qiymətləndirilməsi prosesində qərar qəbul edən siyasətçilərin fikirlərindəki uyğunsuzluq qərar qəbuluna əngəl yaradır.

Buna görə də nəqliyyat dəhlizi layihələrinin iqtisadi artıma təsiri məsələsində *məkana görə* aşağıdakı cür effektləri ayırmaq məqsədmüvafiqdir [3, s. 9]:

- Birbaşa effektlər. Bunlar dəhliz istifadəçilərinin davranışına olan təsirlərdir.
- Dolayı effektlər. Bunlar isə yeni infrastrukturun yaranması ilə bağlı dəhlizdən kənarında əmələ gələn təsirlərdir. Aydındır ki, dolayı effektlərin əhatə dairəsi daha genişdir, təsiri isə uzunmüddətli dövrdə təzahür olur. Buna görə də maliyyələşmə məsələsində məhz dolayı effektlər ən çox mübahisə mövzusu olur.
- Təşviq edən effektlər. Biz bunu multiplikativ effekt də adlandıra bilərik. Müəllif bunlara aşağıdakı tipli effektləri aid edir:
 - gəlirlərin artması nəticəsində xərclərin artması;
 - məkanın cəlbediciliyi və rəqabət üstünlüyü nəticəsində xidmətlərin təklifinin artması (məsələn, ticarət mərkəzlərinin tikilişi) və buna görə də məşğulluğun yüksəlməsi;

Digər bölgü effektin təsir müddəti ilə əlaqədardır [1, s. 138]:

- Müvəqqəti effektlər. Bu təsirlər dəhlizin tikintisinin davam etdiyi dövrdə baş verir və əsasən tikintiyə çəkilən xərclərlə əlaqədardır. Məsələn, tikinti ilə bağlı məşğulluğun artması, tikinti şirkətinin və tikinti materialları istehsal edən şirkətlərin mənfəətinin artımı və s.
- Daimi effektlər. Bu təsirlər isə dəhlizdən istifadə dövründə baş verir. Buna misal ilk növbədə yola sərf olunan zamanın azalmasını, yol ətrafında tikilən yeni biznes və yaşayış obyektlərini və s.-ni göstərmək olar.

2. Nəqliyyat dəhlizlərinin təsirlərinin təsnifatı

[3, s. 15]-də dəhlizin effektlərinin aşağıdakı 3 meyarla görə təsnifatı verilir.

- Ümumi təsirlər (General impacts). Bunlara aşağıdakılar aid edilir:
 - İstifadəçilərin səmərəsi (səyahət müddətinə qənaət, təhlükəsizlik, əməliyyat xərclərinin azalması);
 - Sistemin tikintisi, istismarı və dəstəyi ilə əlaqəli olmayan məşğulluq və gəlirlərin artımı;

- Aqlomerasiya/urbanizasiya səmərələri (məs., yüksək məhsuldarlıq, aşağı infrastruktur xərcləri);
- Əlavə (external) səmərələr (məs., məşğulluğa əlçatanlıq);
- Parkinq xərclərinin azalması hesabına inkişaf xərclərinin azalması.
- Yenidən paylanma təsirləri (Rredistributive impacts):
 - Torpağın inkişafı (məs., tranzit stansiyalar ətrafında klasterlərin inkişafı);
 - Torpağın inkişafı sayəsində məşğulluq və gəlirin artımı;
 - Dəhliz daxilində artan iqtisadi fəaliyyət.
- Transfer təsirləri:
 - Sistemin tikintisi, istismarı və dəstəyi ilə əlaqədar məşğulluq və gəlirin artımı;
 - Yerli agentliklərin birgə inkişafı sayəsində gəlir;
 - Mülkiyyət vergisinin təsirləri.

3. Nəqliyyat dəhlizinin təsirləri

BMT-nin Asiya və Sakit Okean üzrə İqtisadi və Sosial Komissiyasının keçmiş üzvü Əbdül Quium nəqliyyat dəhlizlərinin təsirlərinin 3 tərtibə (order) bölünməsinə təklif edir və *birinci tərtibi “buraxılış” (output) adlandırılmaqla aşağıdakılar kimi təqdim edir* [4, s. 3] (biz bu siyahıya bir sıra zəruri əlavələr də edirik).

1. Əlçatanlıq. Əlçatanlıq nəqliyyat infrastrukturuna qoyulan investisiyaların əsas məqsədlərindəndir. Əks halda keyfiyyətli müasir infrastrukturun verə biləcəyi səmərələr mənasız olur. Bununla bərabər əlçatanlıq çoxaspektli fenomen olduğundan onun konkret olaraq müəyyənləşdirilməsi asan məsələ deyil, ölçülməsin isə ümumən çox çətinidir [5, s. 35].

Burada məlum olan odur ki, zamana qənaət, qiymətlərin aşağı, rahatlıq və bu kimi digər üstünlükləri sayəsində yüksək sürətli nəqliyyat dəhlizləri səyahət *imkanlarını* aşağıdakı aspektlərdə əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir [5, s. 35-36].

- Yük daşımaları. Mütəmadi olan yük daşımalarında xüsusi səmərə əldə olunur. Məsələn, bir anbardan təchiz olunan və mağazalarının gündəlik təchizata ehtiyacı olan ticarət şəbəkələrinin dəhlizdən əldə etdiyi yüksək qazanc şübhəsizdir. Bu, bahalı və tez xarab olan məhsullar üçün xüsusilə önəmlidir. Şirkətlərin istehsal xüsusiyyətindən asılı olaraq əlçatanlığın təsirləri fərqli ola bilər:

- Zamana qənaət və xərclərin azalması sənaye və ticarət şirkətlərinin rəqabət qabiliyyətini artırır və dəhliz əlavə olaraq yeni bazarlara çıxış imkanı yaradır.
- Yeni daha effektiv istehsal texnologiyasına keçid imkanı da yarana bilər. Məsələn, şirkət öz alıcı şirkətləri ilə dəqiq vaxtında istehsal edib çatdırma üsuluna

keçə bilər. Bu, alıcılar üçün çox əlverişlidir. Bu halda yol faktiki olaraq anbar rolunu oynayır.

– İstehsalçı şirkət özünün pərakəndə satış şəbəkəsini yarada bilər.

• Sərnişin daşımaları. İqtisadi mənada burada üç tip gedişi fərqləndirmək lazımdır: işgüzar gedişlər, gündəlik iş gediş və turizm səyahətləri. Nəzərə almaq lazımdır ki, dəhlizin işə düşməsi və yük daşımalarının həcmi artdıqca işgüzar gedişlərin də həcmi artacaq, çünki regionda beynəlxalq rəqabət də artacaq və buna görə də tərəfdaşlarla üzbəüz görüş böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İşə və geri gedişlərdə iki aspekt nəzərə alınmalıdır [5, s. 36]:

– *Əmək məhsuldarlığının artması*. Təkmil əlçatanlıq yol vaxtını azaltmaqla daha gümrək işçisinin məhsuldarlığının artmasına töhfə verir;

– *Əmək bazarının coğrafiyasının genişlənməsi*. Eyni vaxtda daha çox yol qət etmə imkanı iş yerini daha uzaq məsafələrdə seçmə imkanı yaradır.

Turizm səyahətlərinə gəldikdə, sözsüz ki, əlçatanlığın asanlaşması və rahatlaşması bu tip gedişlərin də intensivliyini artırır. Əvvəl yorucu yolla ancaq uzun müddətə gediş mənə kəsb edirdisə, indi qısamüddətli istirahətlər də aktuallaşır, hətta insanların öz məzuniyyətlərini hissələrə bölmək və il ərzində bir neçə dəfə səyahət etmək istəkləri stimullaşır.

2. Nəqliyyatın yolu qət etmə müddətinin azalması. Mütəxəssislər bir məsələdə yekdildirlər ki, nəqliyyat dəhlizlərinin ən böyük iqtisadi səmərəsi hərəkət müddətinin azalmasıdır. Müxtəlif subyektlər üçün yolda zaman qənaəti aşağıdakı formalarda ifadə oluna bilər [5, s. 31]:

• yük daşıyıcıları üçün bu, zamana qənaət hesabına saat hesabına xərclərin (sürücünün maaşı, sığorta və s.) azalması ilə;

• yük alanlar üçün əmtənin anbarda saxlama xərclərinin azalması ilə;

• fərdlər üçün bu, qənaət olunan zaman hesabına öz sənətində əlavə qazanılan qazancla ifadə oluna bilər.

Lakin bəzi tədqiqatçıların fikrincə daşıma şirkətlərinin səmərəsini sürücülərin maaşı ilə ölçmək real qənaətin ancaq bir hissəsini əks etdirir, çünki bu yanaşma kapital xərcləri (məsələn, aşınmanın və buna görə də amortizasiya xərclərinin azalması, yeni avtomobilin nisbətən gec alınması), etibarlılığın artması və yüklərin çatdırılma müddətinin azalması kimi amilləri nəzərə almır. Bunları nəzərə almaq üçün, məsələn, belə bir eksperiment etmək olar: şirkətin rəhbərliyindən gecikməməyə görə hansı məbləği ödəməyə hazır olduğunu soruşmaq olar [5, s. 31-32].

3. Nəqliyyat vasitələrinin istismar xərclərinin (operating costs) azalması. Bir qayda olaraq, yüksək sürətli avtonəqliyyat dəhlizləri asfalt örtüyünün yüksək keyfiyyəti ilə fərqlənir. Bu isə avtomobillərin istismar xərclərini azaldır: həm avtomobilin

ömrünü uzatmaqla onun alınmasına çəkilən xərclərin, həm də təmir xərclərinin tezliyini azaldır.

4. Nəqliyyat xidmətlərinin keyfiyyətinin artması. Nəqliyyat xidmətlərinin, xüsusən ictimai nəqliyyatın keyfiyyəti bir neçə parametrlə müəyyənləşdirilir: təmizlik və abı-hava, gedişin keyfiyyəti (bu həm yolun keyfiyyətindən, həm də sürücünün qabiliyyətindən asılıdır, ABŞ-da yolun keyfiyyətini əks etdirən “gedişin komfortu indeksi” hesablanır), nəqliyyat vasitəsinin həddən artıq dolması narahatlıq yaradır, məlumatın keyfiyyəti, gözləmə müddəti və s. [5, s. 34]. Burada Amerika iqtisadçısı Mohrinqin adı elmi ədəbiyyata daxil olmuş və nəqliyyatda miqyas effektini nümayiş etdirən “Mohrinq effekti” qeyd etmək lazımdır. O, müşahidə etmişdir ki, tranzit gedişlərə tələb artdıqca nəqliyyat vasitəsinin (məsələn, avtobusun) gəlmə tezliyi də artırsa, sənişinlərin dayanacaqlarda gözləmə müddəti də azalır və gözləmə müddəti nəqliyyat xərclərinə daxil olduğuna görə bu marşruta olan tələb də artır [6, s. 350]. Doğrudan da, tələsən sənişin növbəti avtobusun tez gələcəyinə əmin olanda onun taksi tələbi də azalır. Beləliklə, biz bu halda miqyas effektinin bariz nümunəsini görürük.

5. Təhlükəsizliyin artması. Yol təhlükəsizliyi ən əsas amil olduğundan əksər nəqliyyat infrastrukturunu layihələri qəza riskinin azaldılmasına xüsusi fikir verir. Burada əldə olunan səmərə qəzaların sayı və ağırlıq səviyyəsinin qarşısının alınması və azaldılmasıdır. Bədbəxt hadisələrin nəticələri üç qrupa bölünür: ölüm halları, zədə və maddi zərər. Bazarda satılan əmtəə və xidmətlər üzrə, məsələn, təcili tibbi yardım, nəqliyyat vasitələrinin və ya yükün zədələnməsi, itirilmiş gəlir kimi ziyanlar bazar qiyməti ilə hesablanır. Bunun üçün sığortada nəzərdə tutulan qiymətlərdən də istifadə oluna bilər. Lakin qeyri-maddi rifahın, məsələn, itirilmiş insan həyatı, həyat keyfiyyətinin aşağı düşməsi, əziyyət, insanların kədəri kimi zərərlərin iqtisadi qiymətləndirilməsində çətinliklər meydana gəlir. Problemi dərinləşdirən bir məsələdə bu cür itkilərin qavranılmasının subyektiv xarakteridir. Odur ki, bu günə qədər qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsində ümumi qəbul edilmiş yanaşma yoxdur və bu, ciddi problem olaraq qalır. Məsələn, ölümün qarşısının alınmasının qiymətləndirilməsində indiyədək iki ümumi yanaşma mövcud olmuşdur [5, s. 33].

1) Ümumi daxili məhsula əsaslanan yanaşma. Bu metodda insan ölümü nəticəsində itirilən gələcək gəlirlərin və ya istehlakın diskontlaşdırılmış xalis cari dəyəri hesablanır. Zaman üfuku olaraq ölkədəki gözlənilən ömür müddəti, ölüm anında işləyən üçün gəlir olaraq orta gəlir götürülür və fərz olunur ki, bütün ömrü boyu bu adam işləyəcəkdi. Xüsusi qruplar (evdar qadın, işsiz, uşaq və s.) üçün xüsusi hesablamalar aparılır. Bəzi ölkələrdə yuxarıda qeyd olunan mənəvi zərərlər də hesablanır. Bu üsulun çatışmazlığı aşağıdakılardır:

– fərziyyələrin əsasının zəif olması: (i) ölən adamın orta ömür müddətində yaşaması; (ii) diskont dərəcəsi, yəni onun pulunun alternativ dəyəri; (iii) onun artan gəliri və s.

– ölümün qarşısının alınmasına insanların verdiyi dəyər nəzərə alınmır.

2) Ödəməyə hazırlığa (willingness to pay) əsaslanan yanaşma. Bu üsulun tərəfdarları hesab edirlər ki, riskin azaldılmasının dəyərini insan özü yaxşı bilir. Burada dəhlizin təhlükəsizliyi artırmasının monetar dəyəri iki yolla müəyyənləşdirilir:

- köhnə yolda riskin azaldılmasına və ya bədbəxt hadisənin aradan qaldırılmasına görə subyektin ödəməyə hazır olduğu məbləğ;

- yeni yol köhnə vəziyyətə qaytarılırsa, əmələ gələn riskə görə subyektin tələb elədiyi kompensasiya.

Bu üsulun tənqidçiləri deyir ki, insanlar heç də həmişə öz mənafeələrini yaxşı bilmir: onlar sadəcə nadan ola bilər və ya konkret situasiyada məruz qaldıqları risk haqqında zəif təsəvvürləri ola bilər. Buna görə də bu üsuldan müstəsna hallarda istifadə olunur [5, s. 33].

İkinci tərtib “aralıq nəticə” (intermediate outcome) adlanır və aşağıdakılardan ibarətdir.

6. Artan ticarət.

7. Daha yüksək buraxılış.

8. Yeni şirkətlər/imkanlar/nəqliyyat xidmətləri.

9. Aşağı lokal qiymət/daha geniş seçimlər.

“Son nəticə” (final outcome) adlanan üçüncü tərtib təsirlərə aşağıdakılar aid edilir .

10. İqtisadi rifah.

10.1. İqtisadi rifahın mühüm komponenti olan **məşğulluğa** yeni yaradılan nəqliyyat dəhlizlərinin ikili təsiri vardır.

Əvvəla, məsələdə dəhlizin müsbət təsirləri şübhəsizdir:

- Dəhlizin ətrafında yaranan çoxsaylı müxtəlif səviyyəli (iri, orta, kiçik) biznes fəaliyyətləridir ki, bu da məşğulluğun artmasına xidmət edir.

- Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dəhlizin imkanlarından effektiv istifadə etmək üçün bəzi istehsal müəssisələrinin başqa yerdən dəhlizə yaxın ərazilərə köçməsi də təbiidir.

- Bundan başqa dəhliz boyunca kiçik ticarət köşklərindən tutmuş iri ticarət mərkəzlərinin yaradılması da geniş yayılmış təcrübədir.

- Dəmiryol və avtobus stansiyaları da dəhlizin zəruri infrastrukturunu olmaqla müxtəlif istiqamətli iş yerlərinin yaranması deməkdir.

- Dəhliz boyunca hüquqi, məsləhət və məlumat xidmətləri də fəaliyyət göstərməkdədir.

- Nəhayət, nəqliyyat vasitələrinə xidmət məntəqələri (təmir, ehtiyat hissələri satışı və s.) nəqliyyat dəhlizinin mühüm atributlarındanandır.

Nəqliyyat dəhlizləri layihələşdirilərkən onların məşğulluğa mənfə təsirləri də hökmən nəzərə alınmalıdır.

- İlk növbədə dəhlizin keçdiyi ərazilərdə istehsal vahidlərinin ləğv olunmasıdır. Düzdür, əgər belə obyektlər iri və ya orta biznesə məxsusdursa, onda onların itkisi sadəcə yerdəyişmə xərcləri olar. Lakin gələcəkdə dəhlizdən gələn əlavə mənfəət bu xərcləri asanlıqla örtə bilər, ələlxüsus da ki, əgər dəhliz obyektin söküntüsünə görə müəyyən kompensasiya nəzərdə tutulursa, bu işi daha da asanlaşdırmış olar. Dəhlizdən ən çox uzuzan köhnə biznesi bərpa oluna bilməyən subyektlərdir ki, bunlara da ilk növbədə fermerləri aid etmək olar. Hətta kompensasiya ödənilməsi halında belə insanlar adət elədikləri işlərdən məhrum olurlar.

- Problemi dərinləşdirən bir məsələ də yeni iş yerləri üzrə mütəxəssislərin qıtlığı ola bilər. Zəif sosial-iqtisadi inkişafa malik olan ölkələrdə xüsusən kənd əhəlisinin təhsil və peşəkarlıq səviyyəsi çox aşağıdır [7, s. 3]. Bu halda belə şəxslər, xüsusən fermerlər ailə üzvləri ilə birgə bu ərazilərdən köçməyi üstün tuta bilər ki, bu da yeni iş yerlərinə iş təklifinin azalması deməkdir. Layihənin gerçəkləşməsi uzandıqca miqrasiya prosesi daha da güclənir.

10.2. Nəqliyyat xidmətləri təklifinin stimullaşması [3, s. 9]:

- nəqliyyat əməliyyatlarından gəlirlər (əmək haqqı və nəqliyyat xidmətləri ödənişləri);
- bazarlara daha geniş çıxış imkanları.

10.3. Nəqliyyat xidmətləri tələbinin stimullaşması [3, s. 9]:

- nəqliyyat xidmətlərinə daha rahat əlçatanlıq;
- zaman və xərclərdə qənaət;
- məhsuldarlığın artması;
- əmək bölgüsünün dərinləşməsi;
- təchizatçı və istehlakçılara daha geniş çıxış;
- müsbət miqyas effekti.

10.4. Mikroiqtisadi təsirlər [3, s. 9]:

- rentə gəlirləri;
- əmtəələrin qiymətinin ucuzlaşması;
- əmtəələrin təklifinin artması.

10.5. Makroiqtisadi təsirlər [3, s. 9]:

- paylanma şəbəkələrinin formalaşması;
- iqtisadi fəaliyyətlərin cəlbəediciliyi;
- istehlakın artımı;

- hərəkət ehtiyaclarının ödənilməsi.

11. İnteqrasiya (inclusion) [5, s. 9]. Dəhlizin fəaliyyəti sosial və iqtisadi problemlərdən əziyyət çəkən regionlara ikili təsir göstərə bilər. Aşağıda təsvir olunduğu kimi bəzi regionlar sifon effektinə məruz qala və inkişafdan daha da geri qala bilər. Bəzi regionlar isə diffuziya effektindən yararlanaraq, mobilliyin rahatlığı sayəsində yaranan və ya mövcud olan sənaye aqlomerasiyasına inteqrasiya etməklə öz vəziyyətini yaxşılaşdırır.

12. Ətraf mühitin keyfiyyəti.

12.1. Dəhlizin fəaliyyəti nəticəsində ətraf mühitin çirklənməsi ilk növbədə bilavasitə insanların səhhətinə mənfi təsir göstərir və bunun nəticəsi olaraq səhiyyə sistemində də təzyiqli artırır.

12.2. Meşələrin qırılması. Bu fəaliyyətin bir neçə neqativ təsirləri var ki, bunlar 2015-ci ildə işə salınan böyük layihənin – Çin-Pakistan İqtisadi Dəhlizinin həyata keçirilməsi zamanı 2017-ci ildə 54000-dən çox ağacın kəsilməsi nəticəsində təzahür etmişdir [7, s. 5-6]:

- atmosferdən karbonun udulmasının və oksigen buraxılışının azalması;
- iqlimin dəyişməsi;
- flora və faunaya dəyən zərər;
- quraqlıqların daha tez-tez baş verməsi;
- su basqınları və sellərin artması.

12.3. Əgər dəhlizdən enerjidaşıyıcıları kommunikasiyaları da keçirsə, üstəlik dəhliz boyunca karbohidrogen xammalının emalı da həyata keçirilirsə bu, ekologiyaya ciddi zərər vurur.

12.4. Turizmə dəyən zərər. Yuxarıda deyilənlər baş verirsə, bu turizm industriyasına güclü zərər yetirir.

12.5. Eyni zamanda ətraf mühitə dəyən bütün ziyanlar kənd təsərrüfatına, balıqçılığa və digər yaşayış vasitələri mənbələrinə də mənfi təsir edir.

12.6. Nəhayət, dəhlizdən külli miqdarda yük avtomobillərinin hərəkəti atmosferə karbon qazının ifrazını əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Çin-Pakistan dəhlizində gündə 7000 yük maşının hərəkəti nəticəsində atmosferə 36,5 milyon ton karbon qazı buraxılır [8, s. 4661].

13. Regional inkişaf. Yüksək sürətli magistrallar ona yaxın olan regionların sosial-iqtisadi inkişafına təkan verir. İlk dövrlərdə dəhliz ətrafındakı mərkəzi şəhərə yaxın ərazilərdən axın başlayır ki, bu da bir sıra effektlər yaradır.

13.1. Regionlararası inkişaf. Yüksək sürətli nəqliyyat dəhlizi sayəsində istehsal amillərinin daşınmasının tezləşməsi və ucuzlaşması regionlar arasında iqtisadi

qurşaq yaradır ki, bu da regionlar arasında koordinasiya olunan sənaye və xidmətlər inkişafını stimullaşdırır.

13.2. Aqlomerasiya effekti. Nəqliyyat dəhlizləri regional aqlomerasiya effekti yaradır, yəni əvvəllər kommunikasiyası rahat olmayan ərazilərin sıx qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinə imkan yaradır. Məsələn, yeni çəkilmiş dəmir yolu üzərində yerləşən hər hansı nisbətən kiçik yaşayış məntəqəsində dayanacaq nəzərdə tutlarsa, bu məntəqənin belə əlverişli mövqeyindən istifadə edə bilən inzibati rəhbərliyin səriştəli siyasəti bu-raya investisiyalar cəlb etməklə onun böyüməsinə və sosial-iqtisadi inkişafına nail ola bilər. Bu yarışda birinci və uğurlu olan rayon ətraf ərazilərdəki insan və kapital resurs-larını özünə cəlb etməklə tezliklə regional mərkəzə çevrilir. Bu mərkəzi şəhərdə əsas istehsal sahələri cəmləşir və digər üstünlüklərlə yanaşı miqyas effekti nəticəsində daha da genişlənir, onun ətrafındakı rayonlarda isə əlaqəli sahələr inkişaf etməyə başlayır və beləliklə, aqlomerasiya effekti baş verir. Yüksək sürətli avtomagistrallarda bu pro-ses daha sürətli ola bilər.

13.3. Diffuziya effekti. Mərkəz şəhərin inkişafı müəyyən həddə çatdıqdan sonra diffuziya effekti, yəni inkişafın yaxın məntəqələrə sirayəti baş verir. Bu həddin yaranmasının iki səbəbi var:

- istehsal amillərinin mərkəzi şəhərə axını nəticəsində mərkəzi şəhərdə əmə-yin və kapitalın marjinal verimliliyinin sifirə yaxınlaşması [9, s. 3-4] və əksinə işçi qüvvəsinin qıtlığı səbəbindən əyalətlərdə marjinal gəlirlərin artması;
- məhdudluq səbəbindən mərkəzi şəhərdə torpağın və digər növ istehsal amil-lərinin bahalaşması.

Bu iki amil mənfəəti maksimallaşdırmaq məqsədi güdən şirkətləri öz istehsal-larını torpağın, kapitalın və əməyin nisbətən ucuz olduğu yaxın ərazilərə köçürməyə təhrik edir. Beləliklə, mərkəzi şəhərdən əyalətlərə əks axın baş verir ki, bu da digər ərazilərin də sosial-iqtisadi inkişafını və demoqrafik vəziyyətin yaxşılaşmasını şərtlən-dirir. Bu, diffuziya effekti adlanır.

13.4. Sifon effekti [9, s. 5]. Bu, nəqliyyat dəhlizinin mənfəi təsirlərindəndir. Diffuziya effekti heç də bütün kiçik və orta yaşayış məntəqələrini əhatə etmir. Bəzi belə yaşayış məntəqələri resursların dəhliz səbəbilə inkişaf etmiş şəhərlərə axını nəti-cəsində daha da geridə qalır. Buna misal dəhliz olmadan belə sadəcə urbanizasiya pro-sesi nəticəsində tamamilə boşalmış Rusiya kəndlərini misal gətirmək olar. Buna dəh-lizin aqrar sahəyə vurduğu ziyanı da əlavə etsək, belə məntəqələrin dəhliz nəticəsində sürətli tənəzzülünü başa düşərik.

14. Nəqliyyat şəbəkəsinə daha geniş təsir. Dəhliz sayəsində yaranmış belə tə-sirlərin sayı çoxdur və bir hissəsi yuxarıda tədqiq olunmuşdur [5, s. 33-35]:

- Yeni marşrut, gediş və səyahətlərdən əldə olunan xalis səmərə.

- Başqa nəqliyyat növlərinə təsir (məsələn, Fizulidəki kimi yaxınlıqda hava limanının tikintisi və ya məhz dəhlizin yaxınlığında su limanının tikintisi).
- Nəqliyyatda, xüsusən ictimai nəqliyyatda etibarlılıq, komfort, rahatlıq. Bu aspektlər yuxarıda təhlil olunub.
- Əlavə sosial-iqtisadi effektlər. Bu təsirlərin də mühüm hissəsi yuxarıda tədqiq olunmuşdur. Burada onu qeyd etmək lazımdır ki, bu təsirlər qiymətləndirilərkən, onların hansı səviyyə (qlobal səviyyə, beynəlxalq regional səviyyə, mikrosəviyyə, makrosəviyyə, mezosəviyyə, metasəviyyə, fərd səviyyəsi və s.) nöqtəyi-nəzərdən qiymətləndirilməsinə fikir vermək lazımdır.

Nəticə

Beləliklə, nəqliyyat dəhlizlərinin iqtisadiyyata təsirləri haqqında aşağıdakı qənaətlərə gəlmək olur:

- 1) Nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi dəhliz boyunca ərazilərdə iqtisadi aktivliyi stimullaşdırır.
- 2) İqtisadi aktivliyi dəstəkləyən əsas amillər aşağıdakılardır:
 - dəhlizə və yeni iş yerlərinə əlçatanlıq;
 - mobillik;
 - yolların və nəqliyyat vasitələrinin təhlükəsizliyi;
 - zaman və xərclərə qənaət;
 - əmək bazarının genişlənməsi və işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin artırılması;
 - istehlak bazarlarının genişlənməsi;
 - əmək məhsuldarlığı və kapitalın effektivliyinin artımı;
 - biznesin yerləşdirməsinin təkmilləşməsi;
 - rəqabət qabiliyyətinin artımı;
- 3) Dəhlizə olan investisiyaların iqtisadi aktivliyə verdiyi bu töhfələrə rəğmən bu investisiyalar heç də həmişə sosial-iqtisadi inkişafı nəticələnmir. Bu, yuxarıda tədqiq olunan ikinci və üçüncü tərtib multiplikativ effektləri hərəkətə gətirən aşağıdakı səbəblərlə əlaqədardır:
 - bu investisiyaların mənfi sosial, iqtisadi və ekoloji effektləri də var.
 - nəqliyyat sektoruna investisiyalar iqtisadi inkişafın kafi şərti deyil, çünki iqtisadi inkişaf üçün əlavə şərtlər də (bazar şərtləri, dövlət siyasəti, investisiya mühiti, digər qeyri-nəqliyyat infrastrukturunun vəziyyəti, işçi qüvvəsinin peşəkarlıq səviyyəsi və s.) zəruridir.
 - nəqliyyat sektoruna investisiyalar iqtisadi inkişafın zəruri şərti deyil, çünki başqa sektorlarda da iqtisadi inkişafı stimullaşdıran iqtisadi proqramlar həyata keçirilə bilər [3, s. 16].

Ədəbiyyat

1. Delphine, Witte P., Hartmann T, Spit T., Zoomers A. For the Greater Good?—A Critical Reflection on Assessing Indirect Economic Effects Caused by Large Transport Projects // *Open Journal of Civil Engineering* , Vol.9 No.2, June 2019, pp. 135-156 / DOI: 10.4236/ojce.2019.92010
2. Cohen J.P. The broader effects of transportation infrastructure: Spatial econometrics and productivity approaches // 2010, Volume 46, Issue 3, pp. 317-326 / <https://doi.org/10.1016/j.tre.2009.11.003>
3. Konduri K., Lownes N., Angueira J. Analyzing the Economic Impacts of Transportation Projects. - Connecticut Academy of Science and Engineering, 2013. – 162 p.
4. Quium A. Transport Corridors for Wider Socio–Economic Development // *Sustainability* 2019, 11, 5248; doi:10.3390/su11195248
5. Impact of Transport Infrastructure Investment on Regional Development – OECD, 2002 – 153 p.
6. van Reeve P. Subsidisation of Urban Public Transport and the Mohring Effect // *Journal of Transport Economics and Policy*, May 2008, Volume 42, No. 2, pp. 349–359.
7. Rana A. CPEC: An Assessment of Its Socio-economic Impact on Pakistan // *E-International Relations*, MAR, 10, 2022, pp. 1-9
8. Kouser S. və b. Uncovering Pakistan's Environmental Risks and Remedies under the China-Pakistan Economic Corridor// *Environmental Science and Pollution Research*, 2019, No.27, pp. 4661–4663
9. Yu J., Zhou Y., Huang Q., Li X., Hou Y., Wan X. Analysis of the Impact of High-Speed Railway on County Economic Development Based on the Synthetic Control Method: The Hubei Province in China // *Hindawi Mathematical Problems in Engineering* Volume 2021, Article ID 6727793, 16 pages <https://doi.org/10.1155/2021/6727793>

AQROBİZNESİN MALİYYƏ POTENSİALININ ARTIRILMASI İMKANLARININ TƏHLİLİ

Daxil olub: 27 dekabr 2022-ci il
Qəbul olunub: 31 yanvar 2023-cü il
Received: 27 December 2022
Accepted: 31 January 2022

Orxan Balayev
baş müəllim, doktorant, Azərbaycan
Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında
Dövlət Vergi Xidmətinin Tədris Mərkəzi
orxanbalayev@gmail.com

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində aqrobiznesin maliyyə potensialının rolu və onun artırılması üsullarının müqayisəli qiymətləndirilməsidir. Tədqiqat prosesində pandemiya dövründə ərzaq təminatı məsələlərinin təhlili, qarşıya çıxan problemlərin və onların həlli yollarının müəyyən edilməsində həmin üsulların tətbiqi imkanları araşdırılmışdır. Tədqiqat prosesində sistemli yanaşma, elmi abstraksiya və statistik təhlil üsullarından istifadə tədqiqatın metodologiyasını təşkil etmişdir. Aqrar istehsal müəssisələrinin maliyyə imkanları araşdırılmışdır. Mövzu ilə əlaqəli statistik təhlillər aparılmış, aqrar sahəyə investisiyaların dinamikası ilə bağlı göstəricilər təhlilə cəlb olunmuşdur. Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti əldə edilən nəticələrin aqrobiznesin maliyyə potensialının artırılması imkanlarının səciyyələndirilməsi və həmin potensialın qiymətləndirilməsi üsullarının seçiminin əsaslandırılması zamanı istifadə oluna bilməsidir. Tədqiqatın nəticələri olaraq ölkədə aqrobiznesin maddi təminat durumu, onun maliyyə imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlərin xarakterizə edilməsi, təsərrüfatlara maddi dəstək və onlardan istifadəyə nəzarətin daha təkmil üsulları göstərilmişdir. Tədqiqatın məhdudiyyətləri verirlənlər bazasının təşəkkül mərhələsində olması səbəbindən natamam informasiya ilə işləmək məcburiyyəti ilə əlaqədardır. Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi aqrobiznesdə maliyyə potensialının artırılması üsullarının müqayisəli xarakterizə olunması, daha əlverişli üsulların tətbiqi ilə bağlı təklif və tövsiyələrin əsaslandırılmasından ibarətdir.

Açar sözlər: *aqrobiznes, maliyyə potensialı, dövlət dəstəyi, imkanlar, vergi güzəştləri, subsidiya.*

ANALYSIS OF POSSIBILITIES FOR INCREASING THE FINANCIAL POTENTIAL OF AGRIBUSINESS

Orkhan Balayev
PhD student, Senior Lecturer, Training Center of the State Tax Service Under the Ministry of
Economy of the Republic of Azerbaijan
orxanbalayev@gmail.com

Abstract

The main purpose of the study is a comparative assessment of the role of the financial potential of agribusiness in ensuring food security and ways to improve it. During the study, an analysis was made of the issues of food security during the pandemic, the possibility of using these methods in identifying the problems that have arisen and ways to solve them. Research methodology - in the process of research, a systematic approach, methods of scientific abstraction and statistical analysis were used. The financial possibilities of agricultural production enterprises have been studied. Statistical analysis were carried out on the topic, the analysis included indicators related to the dynamics of investment in the agricultural sector. Applied significance of the study - the results obtained can be used to characterize the possibilities of increasing the financial potential of agribusiness and to justify the choice of methods for assessing this potential. The results of the study characterize the state of financial security of agribusiness in the country and measures taken to expand its financial capabilities, also show more advanced methods of providing financial support to farms and monitoring their use. The restriction of the research are related to the need to work with incomplete information related to the case that the database is under formation. The originality and academic innovation of the research consists of the comparative characteristics of methods for increasing the financial potential in agribusiness, substantiation of proposals and recommendations for the use of more favorable methods.

***Keywords:** agribusiness, financial potential, state support, opportunities, tax benefits, subsidy.*

АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРОБИЗНЕСА

Orxan Balayev

докторант, baş müəllim, Учебный центр Государственной налоговой службы при Министерстве Экономики Азербайджанской Республики
orxanbalayev@gmail.com

Резюме

Основная цель исследования – сравнительная оценка роли финансового потенциала агробизнеса в обеспечении продовольственной безопасности и путей ее повышения. В процессе исследования был проведен анализ вопросов продовольственного обеспечения в период пандемии, возможности применения этих методов при определении возникших проблем и пути их решения. Методология исследования - в процессе исследования использовались системный подход, методы научной абстракции и статистического анализа. Исследованы финансовые возможности сельскохозяйственных производственных предприятий. Были проведены статистические анализы по теме, в анализ включены показатели,

связанные с динамикой инвестиций в аграрный сектор. Прикладная значимость исследования – полученные результаты могут быть использованы при характеристике возможностей увеличения финансового потенциала агробизнеса и при обосновании выбора методов оценки этого потенциала. Результаты исследования - охарактеризовано состояние финансовой обеспеченности агробизнеса в стране, меры, реализуемые в направлении расширения его финансовых возможностей, показаны более совершенные методы оказания финансовой поддержки фермерским хозяйствам и контроля за их использованием. Ограничения исследования связаны с необходимостью работы с неполной информацией в связи с тем, что база данных находится в стадии формирования. Оригинальность и научная новизна исследования заключается в сравнительной характеристике методов повышения финансового потенциала в агробизнесе, обосновании предложений и рекомендаций по применению более благоприятных методов.

Ключевые слова: агробизнес, финансовый потенциал, государственная поддержка, возможности, налоговые льготы, субсидия.

Giriş

Aqrar sahədə istehsalın təşkil olunması özlüyündə kifayət qədər mürəkkəb məsələdir. Dövlət makrosəviyyədə ərzaq təhlükəsizliyi məsələləri ilə məşğul olmaqla, eyni zamanda bütün sahələrdə olduğu kimi aqrar sahədə də biznesin özünün və ya qeyri-dövlət maliyyə mənbələrinin hesabına inkişaf etməsində və maddi potensialının artmasında maraqlıdır. Aqrar fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrin maliyyə imkanlarının artırılması son illərin ən aktual problemlərindən biridir. Bunun əsas səbəblərindən biri milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasının kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrlə bilavasitə bağlı olmasıdır. Ərzaq təhlükəsizliyi məsələsi strateji məsələdir və demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrində dövlətin birbaşa nəzarətindədir. Digər səbəb isə kənd təsərrüfatı istehsalının daha dərin iqtisadi, aqrrotekniki və digər biliklər tələb edən sahə olmasıdır. Səmərəli istehsal prosesinin təşkili üçün yüksək bilikli mütəxəssislərin iştirakı ilə dünyada tətbiq olunan ən yeni texnoloji avadanlıqların tətbiqi tələb olunur. Əks təqdirdə, müasir tələblərə cavab verən, rəqabətə davamlı məhsullar ortaya çıxmır və rentabelli təşkil olunmamış istehsal prosesi, prosesin elə ilk mərhələlərində tənəzzülə uğrayır. Bu baxımdan, mütəxəssislərin hazırlanması və texnoloji avadanlıqların təkmilləşdirilməsi, eləcə də istehsal olunması üçün dövlətin müdaxiləsi və dəstəyi əvəzolunmazdır. Başqa bir səbəb isə aqrar istehsal müəssisələrinin gəlirlə işləmə mərhələsinə keçməsi müddətinin uzun olmasıdır. Digər sahibkarlıq subyektlərindən fərqli olaraq aqröz biznes daha gec gəlir gətirən sahədir. Bu müddət ərzində isə sahibkarın fəaliyyətini davam etdirə bilməsi dayanıqlı maliyyə təminatı tələb edir. Ona görə də bir çox sahibkarlar aqrar sahəyə investisiya etməkdə maraqlı olurlar.

Aqrobiznesin maliyyə potensialı və onun artırılmasının nəzəri-metodoloji əsasları

Maliyyə potensialı aqrobiznes subyektinin normal fəaliyyətini təmin etmək baxımından maliyyə resursları ilə təmin olunma dərəcəsini müəyyən edən kateqoriyadır. Digər yanaşmalar da, təbii ki, vardır. Aşağıdakı mənbədə “müəssisənin maliyyə potensialına müəyyən dövrdə onun özünü inkişaf etdirmək, dayanıqlıq imkanları kimi baxılır [12]. Haqqında danışılan potensial, subyektin inkişafı üçün imkanlar və onların reallaşdırılması üzrə real fəaliyyət baxımından təməl kimi də qəbul olunur [5]. Maliyyə potensialı, həmçinin mövcud maliyyə resurslarının yerləşdirilməsi və səmərəli istifadəsi imkanlarını da nəzərdə tutur. Müvafiq mənbələrdə aqrobiznes subyektinin maliyyə durumunun sağlamlaşdırılmasının məqsədəuyğunluğu meyarlarının məhz maliyyə potensialının xarakteristikaları ilə müəyyən edilməsinin məqsədəuyğunluğu göstərilir [14]. Ümumilikdə aqrobiznes subyektinin maliyyə resurslarının idarə edilməsinin strateji xətti və maliyyə potensialı arasında qarşılıqlı asılılığın kifayət qədər sıx olduğunu göstərən tədqiqatların nəticələri də, zənnimizcə, diqqətə layiqdir [13].

İnkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, demək olar ki, bütün ölkələrdə, o cümlədən inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar sahənin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinə bu və ya digər səviyyədə diqqət yetirilir. Haqqında danışılan məsələ tədqiqatçıların da diqqət mərkəzindədir. Aşağıdakı mənbədə maliyyə potensialının qiymətləndirilməsinə maliyyələşmə mənbələri və investisiyalaşma strategiyası aspektində yanaşmanın məqsədəuyğunluğu əsaslandırılır [11].

Odur ki, aqrar sahəyə yönəldilən investisiyaların dinamikasına aqrobiznesin maliyyə potensialının səciyyələndirilməsi baxımından nəzər salmaq məqsədəuyğundur (cədvəl 1).

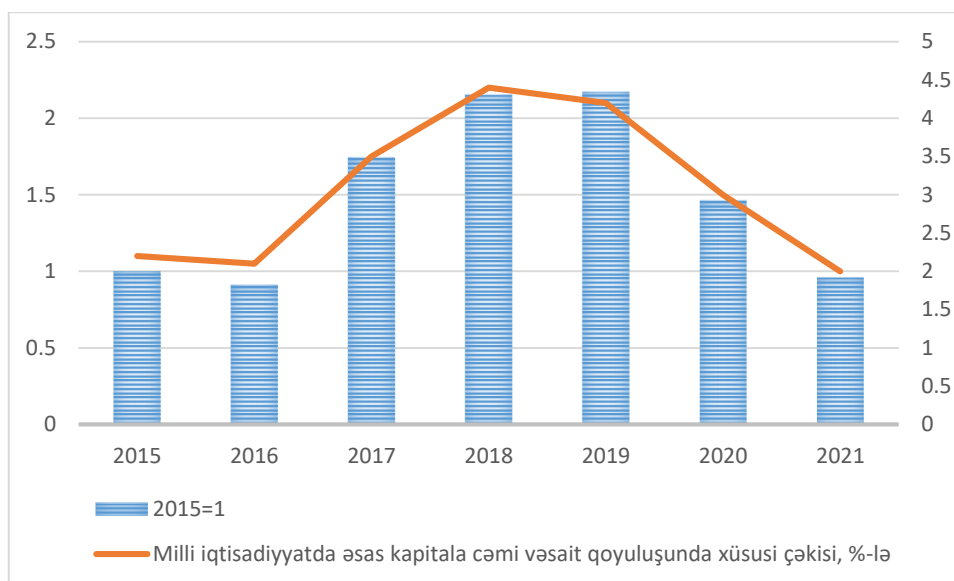
Cədvəl 1. Aqrar sahəyə investisiyaların dinamikası, milyon manat

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, mln man	355,4	325,1	617,8	764,4	769,5	520,6	341,9
2015=1	1,00	0,91	1,74	2,15	2,17	1,46	0,96
Milli iqtisadiyyatda əsas kapitalla cəmi vəsait qoyuluşunda xüsusi çəkisi, %-lə	2,2	2,1	3,5	4,4	4,2	3,0	2,0
Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər, cəmi, mln man.	15957,0	15 772,8	17 430,3	17244,8	18539,5	17226,1	16815,5

Mənbə: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Bakı, 2022, s.57

1-ci cədvəldən göründüyü kimi, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahələrində əsas kapitalla investisiya qoyuluşları 2015-2020-ci illər ərzində mütləq

qiymətə artmışdır. 2021-ci il istisna təşkil etmişdir. Göstərilən sahələrin milli iqtisadiyyatda əsas kapitalla cəmi vəsait qoyuluşunda xüsusi çəkisinin dinamikasında da analogi meyil müşahidə olunur (qrafik 1).



Qrafik 1. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların və onların milli iqtisadiyyatda əsas kapitalla cəmi vəsait qoyuluşunda xüsusi çəkisinin dinamikası, %-lə

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir [Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. B, 2022, s.57].

Dövlətin müxtəlif yollarla bu sahəni canlandırmaq üçün həyata keçirdiyi tədbirlər ümumi qəbul olunmuş beynəlxalq strategiyanın bir hissəsidir. Dövlət müxtəlif yollarla bu sahəni stimullaşdırır. Bura birbaşa istifadə üçün nəzərdə tutulmuş istehsal prosesi üçün zəruri olan məhsullardan tutmuş vergi güzəştlərinin tətbiqinə qədər bir sıra məsələlər aiddir. Ölkəmizdə də kənd təsərrüfatının stimullaşdırılması ilə bağlı bir sıra qanunvericilik aktları mövcuddur. Lakin dünya praktikasında da ən geniş tətbiq olunan stimullaşdırma metodlarından biri olan vergi güzəştləri ölkəmizdə də uğurla tətbiq olunur. Belə ki, son illərdə Vergi Məcəlləsində aparılmış dəyişikliklər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və satışı prosesinin iştirakçılara müəyyən vergi güzəştlərinin verilməsini təmin edir. Bildiyimiz kimi, 1 yanvar 2001-ci il tarixindən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı sektoru üzrə güzəşt və azadolmalar tətbiq edilməyə başlamışdır. Vergi orqanlarına təqdim edilən vergi hesabatları və digər məlumatlar əsasında aparılan təhlillər göstərir ki, bu sahədə tətbiq olunan vergi azadolmaları son illər ərzində müsbət tendensiya yaratmışdır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara və alqı-satqısını həyata keçirən sahibkarlara tətbiq olunan vergi azadolmalarının qısa tarixçəsinə nəzər salaş. Aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafını daha intensiv həyata keçirmək məqsədilə 27 noyabr 2001-ci

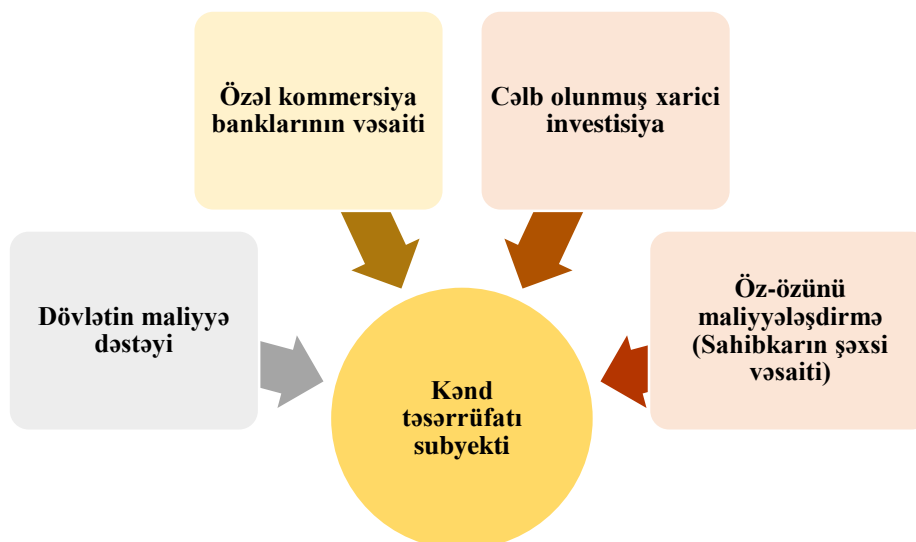
ildə qəbul olunmuş “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa və həmin Qanuna əsasən qüvvədə olma müddətinin uzadılması ilə bağlı 8 noyabr 2003-cü il tarixli və 25 noyabr 2008-ci il tarixli qanunlara əsasən, 1 yanvar 2001-ci il tarixdən 1 yanvar 2014-cü il tarixədək olan müddətdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən sənaye üsulu ilə), müəssisə kimi fəaliyyət göstərən şəxslər və fiziki şəxs statusunda fəaliyyət göstərən şəxslər Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş torpaq vergisi istisna edilməklə digər vergiləri ödəməkdən azad edilmişdir. 16 may 2014-cü il tarixli digər bir Qanunla “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvədən düşmüş və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları üçün tətbiq edilən güzəştlər 1 yanvar 2014-cü il tarixdən vergi azadolmaları şəklində həmin məcəlləyə əlavə olunmuşdur.

Belə ki, Vergi Məcəlləsinin Gəlir vergisindən azadolmalar və güzəştlərlə bağlı 102-ci maddəsinə əsasən fiziki şəxs kimi sahibkarlıqla məşğul olanların bilavasitə aqrar istehsal məhsullarının istehsalından alınan gəlirləri qeyri-müəyyən müddətə gəlir vergisindən, Vergi Məcəlləsinin Azadolmalar və güzəştlərlə bağlı 106-cı maddəsinə əsasən isə aqrar sahədə istehsal olunan məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən sənaye üsulu ilə) hüquqi şəxs statusunda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri bu fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlirləri 2014-cü il yanvar ayının 1-dən 10 il müddətinə mənfəət vergisindən azad edilmişdir. Vergi Məcəlləsinin digər bir 164.1.18-ci maddəsinə əsasən aqrar sahədə istehsalla məşğul olanların, həmin şəxslər tərəfindən istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üzrə ümumi dövriyyəsi 2014-cü ilin 1 yanvar tarixindən 10 il müddətinə əlavə dəyər vergisinə cəlb edilməyəcəkdir.

Aqrar sahəyə aid məhsulların, həmçinin sənaye üsulu ilə də daxil olmaqla istehsalı ilə məşğul olan həm hüquqi, həm də fiziki şəxs olan sahibkarlar Vergi Məcəlləsinin Vergi güzəştləri və azadolmalar adlanan 199-cu maddəsinə əsasən həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan əmlakla görə 1 yanvar 2014-cü il tarixdən 10 il müddətinə əmlak vergisinə cəlb olunmurlar. Sadələşdirilmiş tədiyyə ilə fəaliyyət göstərən aqrar sahəyə aid məhsulların istehsalçıları tərəfindən özlərinin istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə edilmiş hasilatın həcmi də yanvar ayının 1-i 2014-cü ildən 10 il müddətinə sadələşdirilmiş vergiyə cəlb olunması dayandırılmışdır. Qeyd edim ki, Vergi Məcəlləsinə 2023-cü ildən qüvvəyə minməsi gözlənilən dəyişikliklərdə də idxaldan asılılığı azaltmaq məqsədi ilə müəyyən olunmuş siyahı üzrə ərzaq malları istehsalı və emalı üçün bir sıra güzəştlər və azadolmalar nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycanda aqrar biznesin mövcud maddi təminat durumu

Aparılmış tədqiqatlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ölkəmizdə aqrobiznes subyektinin maliyyə potensialının gücləndirilməsi əsasən dörd mənbə hesabına həyata keçirilə bilər (sxem 1):



Sxem 1. Aqrobiznes subyektinin maliyyə potensialının gücləndirilməsi mənbələri

Dövlətin maliyyə vəsaiti hesabına aqrar sahənin inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının stimullaşdırılması dünya praktikasında ən geniş yayılmış üsullardan biridir. Ümumiyyətlə aqrar sahə bilavasitə əhalinin ərzaq probleminin həlli ilə birbaşa bağlı olduğu üçün mütəmadi təkmilləşmələr və islahatlar tələb edir. Bu baxımdan bu sahənin inkişafı daim dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur və hər zaman prioritet olaraq qalmaqdadır. Aqrar sahənin subsidiyalar şəklində stimullaşdırılması da dünya praktikasında geniş tətbiq edilən uğurlu metodlardan biridir. Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün dövlət tərəfindən subsidiyaların ayrılması ərzaq mallarının qiymətlərini sabitləşdirmək, aqrar sahəyə aid məhsulların istehsal məsrəflərini nizamlamaq, təsərrüfatların rentabelliğini artırmaq, eləcə də tələbə uyğun miqdarda ərzaq məhsullarının istehsal edilməsini təşviq etmək məqsədi daşıyır [2].

Kənd təsərrüfatı istiqaməti üzrə dövlət dəstəyinin formalarını aşağıda qeyd olunan qruplara bölmək olar [2; 11]:

- Birbaşa təsərrüfatlara (aparılmış əkinin sahəsinə uyğun olaraq təsərrüfatlarda olan heyvanların sayına və ya istehsalat vasitələrinə görə) həyata keçirilən ödəmələr;
- Məhsullara uyğun qiymət dəstəyi (faktiki bazarlara müdaxilə etmək yolu ilə);
- Məhsulların sığortalıması, kredit təminatı, marketinq araşdırmaları, suvarma ilə bağlı proseslər və s. görə subsidiyalar;
- Məhsulların ixracı ilə bağlı subsidiyalar, eləcə də idxala məhdudiyyətlərin tətbiqi.

Hal-hazırda aqrar sektorun inkişafı məqsədi ilə dövlət tərəfindən bir sıra subsidiyalar tətbiq olunur [18]. Bu subsidiyaların bir neçəsinə aydınlıq gətirək: Təsərrüfatlarda əkin, eləcə də çoxillik əkmələr aparılmış torpaqlarda həmin torpaqların məqsədə uyğun təyinatı üzrə təsərrüfat bitkilərinin becərilməsi üçün istifadə olunan aqrar istehsal vasitələrinin alınmasına, torpaqların aqrokimyəvi analizlərinin həyata keçirilməsinə,

ən müasir suvarma sistemlərinin, həmçinin dirəklərin alınması, habelə qurulması məqsədi ilə mövcud olan məsrəflərin müəyyən hissəsini qarşılamaq məqsədilə əkin həyata keçirilən sahənin hər hektarına görə verilən subsidiya qanunvericiliyimizdə əkin subsidiyası adı ilə tövsif olunmuşdur və tətbiqi dövlətimiz tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Bununla yanaşı, tədarükçülərə təqdim edilən bitkiçilik məhsullarının hər tonu üçün, sertifikatlı bir və ikinci reproduksiya toxumların və tinglərin satışı üçün, yerli heyvan cinslərinin daha da yaxşılaşdırılması, genetik baxımdan yüksək məhsuldarlıq potensialı olan heyvanların sayının daha da artırılması üçün süni mayalanma, eləcə də embrion köçürməsi üsulu ilə əldə olunan hər sağlam buzova görə nəzərdə tutulmuş məhsul subsidiyası, toxum subsidiyası, heyvan subsidiyaları ildən-ilə daha geniş tətbiq olunmağa başlanmışdır.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, hər bir arı ailəsinə görə, ölkəmizdə istehsal olunub tədarük prosesini həyata keçirən şəxslərə verilmiş yaş baramanın bir kiloqramı üçün son illərdə tətbiq olunmağa başlamış arı subsidiyası və barama subsidiyası tədricən həmin sahələrin inkişafına ciddi təkan vermişdir. Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatına subsidiyaların verilməsi 2007-ci ildən tətbiq olunur. Bütün bu illər ərzində kənd təsərrüfatı mülkiyyətçilərinə dövlət büdcəsi hesabına 800 milyon manatdan çox subsidiya verilib [16].

Aqrar istehsal məhsulları istehsalçılarına təsərrüfat sahəsinin əkilməsində istifadə olunan yanacaq və sürtgü yağları xərclərinin qarşılama üçün verilən subsidiyaların miqdarı prioritetlər nəzərə alınmaqla mütəmadi olaraq artırılır, eyni zamanda mineral gübrələrə görə tətbiq olunan güzəştlərin əhatəsi də Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi qərarlar əsasında genişləndirilir [16].

Qloballaşan dünyada enerji təminatı ilə bağlı baş vermiş qiymət dəyişikliyi milli iqtisadiyyatımızın da qeyri-neft sektorunun daha da yüksəlməsi üçün əhəmiyyətli dərəcədə yeni imkanların yaranmasına səbəb olmuşdur. Nəzərə alsaq ki, aqrar iqtisadiyyatın ən önəmli sahələrindən biridir 2014-cü ildə enerji bazarında baş vermiş qiymət dəyişikliyindən ölkəyə daxil olmuş maliyyə vəsaitlərinin bu sahənin inkişafına sərf olunmasını, aparılan düzgün maliyyə siyasətinin bir hissəsi kimi qəbul etmək olar. Lakin iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən ünsürlərdən biri də kənd təsərrüfatının effektiv maliyyələşməsidir. Bu baxımdan, aqrar sektorun intensiv inkişafı üçün ən vacib faktorlardan biri də maliyyə resurslarının əlçatan olmasıdır. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə resurslarına çıxışın olması və resurslardan effektiv idarəetmə təsərrüfatların gələcəkdə özünümaliyyələşdirməsinə xidmət etməlidir.

Öz təsərrüfatını inkişaf etdirmək, həmçinin daha yüksək bazar dəyərinə malik məhsul yetişdirmək istəyən fermerin maliyyə resurslarına əlinin çatmaması sahibkarlıq subyektinin gəlirlərinin azalmasına və ümumilikdə isə ölkədə formalaşan ümumi daxili

məhsulun həcmnin azalmasına səbəb olur. Aqrar məhsullar bazarı iştirakçılarının maliyyə resurslarına çıxışının əhəmiyyətini dərk etmək üçün Azərbaycanda və dünyanın digər inkişaf etmiş ölkələrində bank sektorunun ümumi aktivlərinin və aqrar sahəyə ayrılan kreditlərin həcmnin (Amerika Birləşmiş Ştatları dolları məbləğində) ümumi daxili məhsula (ÜDM) olan nisbətinin müqaisəli təhlilinə baxaq [21]:

Cədvəl 2. Bankların ümumi aktivlərinin və aqrar sektora ayrılan kreditlərin həcmnin ümumi daxili məhsula olan nisbətinin müqaisəli təhlili

Ölkələr	İllər	ÜDM, Milyon dollar	Aktivlərin miqdarı, mln dollar	Aktivlərin ÜDM-a nisbəti faizlə, %	Aqrar sektora verilmiş kreditlər, Milyon dollar	Aqrar sektora verilmiş kreditlər ÜDM-ə nisbətdə faizlə, %
Azərbaycan	2019	48 048	19 249	40%	320	0.7%
Türkiyə	2019	771 400	692 361	90%	14 737	1.9%
Portuqaliya	2019	240 901	426 000	177%	55 600	23%

Statistik təhlil göstəricilərindən də anlaşıldığı kimi, bank sahəsi üzrə aktivlərin ümumi həcmi ümumi daxili məhsula nisbətdə yüksəldikcə iqtisadiyyata daha dərinlən təsir edir, eləcə də aqrar sahələrə və digər sektorlara maliyyə imkanlarının sərf olunması potensialı daha da artır. Maliyyə sektoru üzrə aktivlərin ümumi həcmnin ümumi məhsula nisbəti Portuqaliya üzrə 177%, Türkiyə Cumhuriyyətində 90%, ölkəmizdə isə qeyd olunan dövr üzrə 40%-dir.

Aqrar sektorun inkişafı üçün ayrılmış maliyyə həcminə gəldikdə isə müşahidələr göstərir ki, maliyyə potensialının milli iqtisadiyyata təsirinin əhəmiyyəti və maliyyələşmə prosesi ilə bağlı tələblərin müvafiq olması kənd təsərrüfatı sahəsində maliyyələşmə səviyyəsini təyin edir ki, bu göstərici Portuqaliyada 23%, Türkiyədə 1.9%, ölkəmizdə isə 0.7%-dir. Cədvəldə qeyd olunmuş göstəricilərdən anlaşıldığı kimi, bank aktivlərinin həcmi və aqrar sahə üzrə kreditlərin həcmi arasında korrelyasiya vardır və bu da gələcəkdə kənd təsərrüfatına ayrılacaq kreditlərin ümumi bank sektorunun aktivlərinin hansı tempə artacağı göstəricilərindən asılıdır. Belə ki, ölkəmizdə də maliyyə institutlarının aktivlərinin artması, bankların maliyyə dayanıqlılığının möhkəmlənməsi və nisbətən daha aşağı dəyərə malik daha geniş resurs mənbələrindən istifadə olunması aqrar sahənin kifayət qədər maliyyələşmə potensialının da artmasına səbəb ola bilər. Yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə olaraq, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından əsas çətinlik aqrar istehsalla məşğul olan müəssisələrdə rentabelliyyənin nisbətən aşağı olmasıdır ki, bunun da əsas səbəblərindən biri qeyd olunan sahədə sahibkarlıqla məşğul olan şəxslərin maliyyə resurslarına çıxışının ümumiyyətlə əlçatan olması və ya qismən əlçatan olmasıdır. Aqrar sahədə kifayət qədər maliyyələşmənin aparılması, iqtisadiyyatın bu çox əhəmiyyətli sektorunun inkişafı bu istiqamətdə renta-

belliyin artmasını, ərzaq təhlükəsizliyinin daha üst səviyyədə təmin olunmasını, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin artmasını, fermer təsərrüfatlarının ixrac imkanlarının genişlənməsini, bütün bunların fonunda isə kənd əhalisinin həyat keyfiyyətinin daha da yaxşılaşmasını təmin edəcəkdir. Yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, daha məqbul şərtlərlə təqdim olunan maliyyə resursları aqrar istehsalla məşğul olan sahibkarların, beynəlxalq standartlara cavab verən məhsulların istehsalı üçün daha innovativ texnologiyaları əldə edə bilməsi və təsərrüfatlarında tətbiq etməsi baxımından, həmin təsərrüfatların biznes yatırım imkanlarını da artırmış olur. Xüsusi olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, ixrac yönümlü istehsalla məşğul olan kənd təsərrüfatı müəssisələri beynəlxalq keyfiyyət standartlarına cavab verən məhsulları ortaya çıxara bilmələri üçün bu sahənin çox ciddi şəkildə maliyyə imkanlarının genişləndirilməsini zəruri edir.

Aqrar sektorda maliyyələşmə prosesi əsasən iki istiqamət üzrə həyata keçirilir: 1) istehsal prosesi zamanı cari xərcləri ödəmək üçün dövriyyə kapitalı kimi nəzərdə tutulmuş maliyyə və ya 2) investisiya kapitalı kimi tanımlanan, yeni texniki avadanlıqların və texnoloji vasitələrin alınması məqsədi ilə nəzərdə tutulmuş vəsait. Yuxarıda qeyd olunanlardan aydın olduğu kimi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən sahibkarların öz bizneslərinə investisiya etmək, həmçinin istehsal prosesini təkmilləşdirmək qərarlarına istənilən halda maliyyə resurslarına çıxışın əlçatan olması və faiz dərəcələrinin biznesin rentabelliyyəsinə uyğun olması əhəmiyyətli təsir göstərir.

Aqrar sahədə maliyyə imkanlarının genişləndirilməsi xüsusi ilə mövcud kredit bazarından daha aşağı faizlə kredit imkanlarını məhdudlaşdıran faktorlar hansılardır?

Bu istiqamətdə aparılmış araşdırmalara əsasən prosesin həyata keçirilməsi ilə bağlı bir sıra risk amilləri vardır:

1. Aqrar sahədə istehsal sisteminin riskli olması. Təbii olaraq, aqrar sahə yüksək riskli istehsal sahəsi hesab olunur, belə ki, baş verə biləcək bir sıra təbii fəlakətlər, eləcə də əlverişli olmayan iqlim dəyişikliyi bir sıra fermer təsərrüfatlarına təsir edir;
2. Aqrar sığorta sistemində olan bir sıra çatışmazlıqlar (Qeyd edək ki, bu istiqamətdə ölkəmizdə hal-hazırda ciddi işlər görülür);
3. Aqrar biznes proseslərinin və marketinq kanallarının qənaətbəxş olmaması;
4. Ölkənin regionlarında maliyyə kanallarının yetəri qədər olmaması;
5. Likvid girov sisteminin yetərli səviyyədə olmaması;
6. Maliyyələşmə məqsədi ilə daha aşağı riskli və yuxarı rentabelli alternativlərin mövcud olması.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının təşkilatçılığı ilə həyata keçirilən və İsveçrə hökumətinin İqtisadi Məsələlər üzrə Dövlət Katibliyinin maliyyələşdirdiyi “**Azərbaycan Investisiya Mühiti və Aqrobiznesin Rəqabətliyi Layihəsi**” aqrar istehsal prosesi iştirakçılarının fərqli maliyyə vasitələrinə çıxışının daha da yaxşılaşdırılması yolu

ilə ölkəmizin aqrar istehsal sektorunun dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına xidmət edir və öz fəaliyyət istiqamətlərini, araşdırmada qeyd olunan bir sıra problemlərin aradan qaldırılması üçün maliyyə institutları ilə, həmçinin aqrar sahənin istehsalçıları ilə yaxından əməkdaşlıq edir. Bu istiqamətdə aparılmış işlər barədə danışıq sərəkən qeyd etmək yerinə düşər ki, əsas vəzifə maliyyə institutlarının aqrar sahəni maliyyələşdirməsi üçün mövcud resursların zənginləşdirilməsi və aqrar istehsal müəssisələrinin bazarda daha rəqabət qabiliyyətli və daha yüksək bazar dəyərinə malik məhsul təqdim olunması yolu ilə təsərrüfatların da maliyyə institutları üçün uğurlu müştəri kimi formalaşmasıdır.

Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyindən alınmış məlumata əsasən, sahibkarlıq subyektlərinə 3 il ərzində qaytarmaq şərti ilə girov tələb olunmadan on beş min manatadək güzəştli hesab olunan mikrokreditlərin verilməsi həyata keçirilir. Bununla yanaşı, mikro və kiçik sahibkarlara 3 il müddətində qaytarılması şərti ilə otuz min manat, həmçinin Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş meyarlara uyğun olaraq orta sahibkarlıq subyektləri hesab olunan şəxslərə yüz min manatdan çox olmayaraq güzəştli kredit ödənişləri ayırır. Yuxarıda qeyd olunanlarla, Aqrar Kredit və İnkişaf agentliyi orta sahibkarlıq subyektı kriterlərinə cavab verən şəxslərə 5 il ərzində qaytarmaqla iki yüz min manatadək, meyarlara əsasən iri sahibkarlıq subyektı hesab olunanlara isə müxtəlif avadanlıqların və texniki vasitələrin alınması məqsədi ilə 1 milyon manatadək investisiya xarakterli kreditlərlə təmin edə bilir [22].

Aqrobiznesin maliyyə imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində tədbirlər

Aqrar sahənin inkişafında maliyyə əlçatanlığı, eləcə də geniş investisiya imkanlarının olması mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, bu sahənin mütəmadi təkmilləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məsələn, subsidiyaların yalnız nağdsız qaydada verilməsi və nağdsız qaydada istifadə olunması üçün bütün lazımi şərait yaradılsın. Bu yolla biznesinin inkişafı ilə bağlı ayrılmış maddi dəstəyin şəxsi məqsədlər üçün istifadəsinin qarşısı alınar və nəzarəti həyata keçirmək daha asan olar. Bundan başqa, taxıl və çəltik əkini ilə yanaşı, digər çoxillik bitkilərə görə də subsidiyaların verilməsi səmərəli olardı. Aqrar sahəyə dövlət dəstəyi həyata keçirilən ölkələrin əksəriyyətində subsidiyalar bir neçə növ əkin bitkiləri üçün təyin olunur. Məsələn, Türkiyədə 50-dən çox məhsul növünə 90-a qədər subsidiya verilir. Həmçinin təklif olunur ki, Sahibkarlığa yardım milli fondu tərəfindən verilən güzəştli kreditlərin istifadəsinə xüsusi nəzarət mexanizmi hazırlanmalıdır. Həmin vəsaitin təyinatı üzrə istifadəsinin təmin olunması məqsədi ilə mexanizm yaradılmalıdır. Əks hallar baş verdiyi təqdirdə görüləcək tədbirlərin hüquqi bazası təmin olunmalıdır. Yəni heç bir fermer təsərrüfatını inkişaf etdirmək məqsədi ilə götürülmüş kreditin şəxsi məqsədlər üçün istifadə edilməsi praktiki olaraq mümkün olmamalıdır.

Bunun üçün ilkin addım kimi həmin məbləğin nağdlaşdırılmasını məhdudlaşdırmaq olar. Bu yolla həm təsərrüfatlara yardımçı fəaliyyət göstərən şəxslərin uçota alınmasına nail olmaq olar, həm də dövlət büdcəsinə vergi daxil olmaları artar. Fermerə təqdim olunmuş güzəştli sahibkarlıq kreditinin istifadə olunduğu yerləri daha rahat izləmək olar. Və verilmiş vəsait tələb olunan sahənin inkişafına səbəb olmuş olar.

Əlavə tədbir kimi subsidiyaların fermerlərə pul şəklində deyil, natural şəkildə verilməsi onun verilməsindəki neqativ halların azaldılmasına, həmçinin təyinatı üzrə istifadəsinə kömək edə bilər. Məsələn: yanacaq, gübrə, toxum, texnika.

Təklif edirəm ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının çəkdikləri qeyri-istehsal xərclərinin bir hissəsi dövlət tərəfindən qarşılansın. Məsələn, Türkiyə Cümhuriyyəti sahibkarların xarici ölkədəki fəaliyyəti ilə bağlı reklam xərclərinin yarısını qarşılayır. Maliyyə dəstəyinin istehsal prosesinin ən son mərhələsinə yönləndirilməsi proses boyunca baş verə biləcək yayımların azalmasına səbəb ola bilər və ölkənin ixrac potensialının artmasına xidmət edir.

Yuxarıda sadalananlardan əlavə, fermer təsərrüfatlarına kredit şəklində verilən maddi vəsaitin qeyri-dövlət vəsaiti hesabına həyata keçirilməsi daha çox effektiv ola bilər. Hesab edirəm ki, həmin pul dövlət büdcəsi deyil, özəl kommersiya bankları tərəfindən verilmiş olarsa, pulun qaytarılması ilə bağlı narahatçılıq keçirən özəl bank verdiyi pulun hərəkət mexanizmi, təyinatı üzrə istifadəsini, biznesin mövcud vəziyyətini, həmçinin təsərrüfatın maddi durumuna nəzarət etməyi üzərinə götürəcək. Bunu müxtəlif üsullarla eləmək mümkündür. Məsələn sahibkarlara rüblük və ya 6 aylıq maliyyə hesabatı tələbi qoymaq olar, sahibkarlar bu yolla təsərrüfatın cari durumunu bəyan etməklə həm kredit verənin etimadını qazanmış olar, həm də öz fəaliyyətində mövcud riskləri qiymətləndirib vaxtında tədbir görmək imkanına sahib olurlar. Bu istiqamətdə atıla biləcək digər bir addım maliyyə potensialının artırılması məqsədi ilə müvafiq tədbir görülmüş təsərrüfatlarda yerində nəzarət məqsədli müşahidələrin aparılmasıdır. Bu nəzarət tədbirinin leqallaşdırılması özəl kommersiya banklarının da müsbət addım atmaq səylərinin artmasına səbəb ola bilər. Təsərrüfatın fəaliyyətinə nəzarət funksiyası həm də maliyyələşməni həyata keçirən banka və ya müvafiq dövlət strukturuna həvalə oluna bilər.

Bu istiqamətdə növbəti addım aqrar sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi ola bilər. Bu sahədə son illər böyük nailiyyətlər əldə etmiş Türkiyə Respublikasının təcrübəsinin araşdırılıb tətbiq olunması məqsədə müvafiq ola bilər. Təsərrüfatların, həmçinin gözlənilən məhsuldarlığın sığortalanması risk dərəcəsinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər ki, bu da təsərrüfatların maliyyələşməsinin qeyri-dövlət mənbələri hesabına həyata keçirilməsi prosesinə təkan verə bilər.

Ölkədə fəaliyyət göstərən AQRARKREDİT QSC Bank Olmayan Kredit təşkilatının 100% səhm paketi dövlətə məxsusdur. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi aqrar sahə də qismən kommersiya prinsipləri ilə işləmədikcə hər hansı nəticənin əldə olunması çətindir.

Təsərrüfatlara maddi dəstəyin çətdirilməsi və onlardan istifadəyə nəzarətin daha təkmil modelinə dair

Məhsul istehsalçılarının Təsərrüfat uçot məlumat sisteminin qurulması (FADN- Farm Accountancy Data Network) sahibkarların maliyyə hesabatlarının şəffaflaşdırılmasına, kritik durumlarda vaxtında müdaxilə və maliyyə vəsaitlərinin təyinatı üzrə istifadəsinə nəzarəti həyata keçirməyə imkan verir.

Avropada Fermer Təsərrüfatlarının Məlumatlarının Monitorinqi Sisteminin (FTMMS) tətbiqi ilə bağlı uzunmüddətli tarixi təcrübə mövcuddur. Bu sistemin milli təsərrüfat sorğusu şəklində ilk dəfə 1911-ci ildə Norveçdə, 1912-ci ildə Finlandiyada, 1918-ci ildə Danimarkada, 1936-cı ildə İngiltərədə, 1939-cu ildə İsveçdə, 1940-cı ildə Niderlandda, 1955-ci ildə Almaniyada, 1958-ci ildə Lüksemburqda və 1959-cu ildə Avstriyada keçirilmişdir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Avropa Komissiyası tərəfindən qəbul olunan 15 iyun 1965-ci il tarixli Qərar ilə FTMS (FDMS) Avropa Birliyi səviyyəsində uğurla tətbiq edilir. Ölkəmizdə fermer təsərrüfatlarının monitorinqi sisteminin qurulmasına Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının layihəsi çərçivəsində başlanılıb. FTMS layihəsi çərçivəsində Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi (əvvəklə adı ilə qeyd etsək: Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutu) məsul icraçı qurum olaraq təyin edilmişdir və ilkin təcrübə olaraq bir sıra regionlarda təsərrüfatlarda pilot sorğular həyata keçirilmişdir.

Fermer təsərrüfatlarında məlumatların toplanması 2015-ci ildən başlayaraq ölkənin bütün rayonları əhatə olunmaqla həyata keçirilir. Hal-hazırda Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin informasiya bazasında 2015-ci və 2018-ci illəri əhatə edən sorğular üzrə hesabatlar mövcuddur. Lakin bu sistem ölkədə mövcud olan bütün təsərrüfatları əhatə etmir. Bu da əldə olunmuş məlumatların ölkə üzrə olan vəziyyəti məqbul səviyyədə səciyyələndirməsinə imkan vermir. Həmin layihənin genişləndirilməsinə və ölkədə mövcud olan bütün təsərrüfatları əhatə etməsi üçün prosesin daha da genişləndirilməsinə ehtiyac vardır. Xüsusi ilə yeni yaranmış müəssisələr üçün tələb olunan məlumatların təqdim olunması öhdəliyinin qanuniləşdirilməsi bu sistemin gələcəkdə daha effektiv fəaliyyətini təmin edə bilər [17].

Nəticə və təkliflər

Təhlil göstərir ki, aqrar sahəyə yönəldilən investisiyaların dinamikası, aqrobiznes subyektlərinin maliyyə potensialı və onun maliyyə resurslarının idarə edilməsinin strateji xətti arasında qarşılıqlı asılılıq kifayət qədər sıxdır. Aqrobiznesin fəallaşdırılması üzrə həyata keçirilən tədbirlərin sistem əmələ gətirmə qabiliyyəti dəstəklənməlidir. Vergi

orqanlarına təqdim edilən vergi hesabatları və digər məlumatlar əsasında aparılan təhlillər göstərir ki, bu sahədə tətbiq olunan vergi azadolmaları son illər ərzində aqrobiznes subyektlərinin maliyyə potensialına müsbət təsir etmişdir. Ümumi maliyyə sektorunda aktivlərin həcmi ÜDM-ə nisbətə artdıqca, aqrar sahəyə maliyyə resurslarının ayrılması imkanları genişlənir. Bununla belə, maliyyə institutlarının aqrar sahəyə kifayət qədər maliyyə resurslarının sərf olunmasına və daha münasib faizlə kreditlərin verilməsinə məhdudiyyət yaradan amillər sırasında artan risk ehtimalı mühüm yer tutur. Hökumətlərin elan etdiyi pandemiya rejiminə koordinasiya edilməmiş yanaşmaları istehlaka məhdudiyyətlərin istehsal və tələbə təsirlərini tənzimləməyi çətinləşdirmişdir. Tətbiq olunan məhdudiyyətlərin və həyata keçirilən tədbirlərin təhlili ərzaq təminatında aqrobiznesin maliyyə potensialının artırılması imkanlarının daha təkmil üsullarla qiymətləndirilməsini obyektiv zərurətə çevirmişdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Statistik məcmuə, “Azərbaycanın kənd təsərrüfatı”, Bakı-2022
2. Agriculture subsidies. (indicators 15.01.2020)
3. Agricultural and Trade, Food Security: Issues, Options in the World Trade Organization Negotiations from the Perspective of Developing Countries, Vol. I – options, issues, papers and report of an FAO Symposium held at Geneva, on 23-24 September, 1999.
4. Common Agricultural Policy (indicators 15.01.2020)
5. Adeel & Munir Sahar, Muhammad & Adnan, Abdul. (2017). “Financial Management of Agribusiness”.
6. Trade Policy Review: (15.01.2020), Indicators of Georgia
7. Trade Policy Review: (15.01.2020) Indicators of Kazakhstan
8. United States farm bill (15.01.2020) Indicators of US
9. Volkan Korkmaz, Adnan Menderes Üniversitesi, İktisat Anabilim dalı, “Tarım Ürünlerini Destekleme Politikaları: Türkiye ve Avrupa Birliği Karşılaştırması”, İkt-YL-2015-0001, Aydın -2015
10. Государственная поддержка агропромышленного комплекса Российская Федерация. gr.specagro.ru (15.01.2020)
11. Павлов, Игорь & Павлова, Дарья, Александр & Бондин. (2017). Увеличение финансового потенциала компании на основе реализации инвестиционной стратегии. Russian Journal of the Entrepreneurship. 18. 2993.10.18334/гп. 18.20.38399
12. Сухова Л.Ф. Финансовый потенциал предприятия: понятие, сущность, методы измерения. Финансовая аналитика: проблемы и решения. 2016, 12, с.2-11, с.2
13. Симоненко Н.Н., Пашковский М.Ю. Управление финансовым состоянием предприятия, Фундаментальные исследования. 2015 год. № 2-16. С. 3572-3577
14. Кайгородов А.Г., Хомякова А.А. Финансовый потенциал как критерий целесообразности финансового оздоровления предприятия Аудит и финансовый анализ. 2007 год. № 4. С. 226-233
15. agro.gov.az
16. maliyye.gov.az
17. oecd.org
18. 759 - Aqrar sahədə yeni subsidiya mexanizminin yaradılması haqqında (e-qanun.az)
19. <https://atm.gov.az/az/activity/8/farm-data-monitoring-system/>
20. <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/database/> (15.01.2020)
21. <https://fed.az/az/aqrar/kend-teserrufatinin-maliyyelesdirilmesi-neye-gore-vacibdir-meqale-76767>
22. <http://akia.gov.az/>

AZƏRBAYCAN - KOREYA İQTİSADI-TİCARƏT MÜNASİBƏTLƏRİNİN STRATEJİ TƏHLİLİ

Daxil olub: 15 fevral 2022-ci il
Qəbul olunub: 2 mart 2022-ci il
Received: 15 February 2022
Accepted: 2 March 2022

Emin Teymurov
dissertant, UNEC
emin.teymurov@unec.edu.az

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan - Koreya iqtisadi-ticarət əməkdaşlığını strateji cəhətdən təhlil etməkdir. Tədqiqat elmi abstraksiya, sistemli analiz, məntiqi ümumiləşdirmə və statistik analiz kimi tədqiqat metodları əsasında aparılmışdır. Tədqiqatın məhdudiyyətləri qismində Koreya ilə ikitərəfli əlaqələri Azərbaycanın strateji iqtisadi-ticarət maraqları aspektindən araşdıran məhdud sayda təfsilatlı elmi-tədqiqat işlərinin mövcudluğu qeyd oluna bilər. Tədqiqat nəticəsində Azərbaycan - Koreya iqtisadi-ticarət əlaqələri Azərbaycan prizmasından strateji cəhətdən təhlil edilmişdir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat Azərbaycan - Koreya iqtisadi-ticarət əməkdaşlığının təşviqi sahəsində çalışan mütəxəssislərin və tədqiqatçıların elmi və praktik biliklərinin zənginləşdirilməsində müsbət rol oynaya bilər. Tədqiqatın elmi yeniliyi və orijinallığı ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq müxtəlif iqtisadi təhlil metodlarından istifadə etməklə Azərbaycan - Koreya iqtisadi-ticarət münasibətləri strateji cəhətdən araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Koreya Respublikası, strateji təhlil, ikitərəfli iqtisadi-ticarət əlaqələri, ixrac strategiyası.

STRATEGIC ANALYSIS OF AZERBAIJANI-KOREAN ECONOMIC- TRADE RELATIONS

Emin Teymurov
Doctoral student, UNEC
emin.teymurov@unec.edu.az

Abstract

The purpose of the research is to strategically analyze the Azerbaijani-Korean economic and trade cooperation. The research was conducted on the basis of research methods such as scientific abstraction, systematic analysis, logical generalization and statistical analysis. The limitations of the study include the limited number of detailed research papers examining bilateral relations with Korea from the perspective of Azerbaijan's strategic economic and trade interests. As a result of the research, Azerbaijani-Korean economic and trade relations was strategically analyzed through

the prism of Azerbaijan. The practical significance of the research is that the research can play a positive role in enriching the scientific and practical knowledge of specialists and researchers working in the field of promoting Azerbaijani-Korean economic and trade cooperation. The scientific novelty and originality of the research is that for the first time using various economic analytical methods, Azerbaijani-Korean economic and trade relations were strategically explored.

Keywords: *Republic of Korea, strategic analysis, bilateral economic and trade relations, export strategy.*

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АЗЕРБАЙДЖАНО-КОРЕЙСКИХ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Эмин Теймуров
Диссертант, UNEC
emin.teymurov@unec.edu.az

Резюме

Целью исследования является стратегический анализ азербайджано-южнокорейского экономического и торгового сотрудничества. Исследование проводилось на основе таких методов исследования, как научная абстракция, систематический анализ, логическое обобщение и статистический анализ. К ограничениям исследования относится ограниченное количество подробных научных работ, рассматривающих двусторонние отношения с Республикой Корея с точки зрения стратегических экономических и торговых интересов Азербайджана. В результате исследования азербайджано-южнокорейские экономические и торговые отношения были стратегически проанализированы через призму Азербайджана. Практическая значимость исследования заключается в том, что исследование может сыграть положительную роль в обогащении научных и практических знаний специалистов и исследователей, работающих в области содействия азербайджано-южнокорейскому экономическому и торговому сотрудничеству. Научная новизна и оригинальность исследования заключается в том, что впервые с использованием различных экономических, аналитических методов были стратегически исследованы азербайджано-южнокорейские экономические и торговые отношения.

Ключевые слова: *Республика Корея, стратегический анализ, двусторонние торгово-экономические отношения, экспортная стратегия.*

Giriş

Azərbaycan Cənubi Qafqazda Koreya Respublikasının ən böyük iqtisadi-ticarət tərəfdaşı və mühüm tərəf-müqabilidir. Bu fakt ticarət dövriyyəsi, sərmayələrin həcmi, şirkətlərin sayı və layihələrin sayı kontekstində özünü büruzə verir. Burada əsas amillər qismində, digər Cənubi Qafqaz ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycan əhalisinin sayının çoxluğu və artım tempi, daxili bazarın böyüklüyü və böyümə trendləri, iqtisadiyyatımızın güclülüyü və inkişaf perspektivləri, regional qovşaq qismində mükəmməlləşməyimiz, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin kəşiməsində əlverişli geoiqtisadi mövqeyimiz, eləcə də Türkiyə, İran və Rusiya kimi bazarlara ixrac imkanları çıxış edir. Koreya ilə “G2G” iqtisadi münasibətlər əsasən Azərbaycan Respublikası və Koreya Respublikası (bundan sonra Koreya) hökumətləri arasında İqtisadi Əməkdaşlıq üzrə Birgə Komissiya çərçivəsində həyata keçirilir. Komissiyanın sonuncu 2-ci iclası 6 fevral 2020-ci il tarixində Bakı şəhərində keçirilmişdir [1]. İki ölkə arasında iqtisadiyyatın, demək olar ki, bütün sahələrində dinamik əməkdaşlıq əlaqələri vardır. Eyni zamanda, iki ölkənin Xarici İşlər Nazirlikləri arasında siyasi məsləhətləşmələr mexanizmi mövcuddur və həmin platforma da siyasi məsələlərlə yanaşı, iqtisadi mövzuları da müzakirə etməyə imkan verir [2].

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına [3] əsasən, 2022-ci ildə Azərbaycanın Koreya ilə ticarət dövriyyəsinin həcmi 269,15 milyon ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 268,85 milyon ABŞ dolları, ixracın həcmi isə təxminən 0,30 milyon ABŞ dolları təşkil etmiş, xarici ticarət saldosu isə mənfi 268,55 milyon ABŞ dolları olmuşdur (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. Azərbaycan və Koreya arasında qarşılıqlı ticarət

	2018 (min \$)	2019 (min \$)	2020 (min \$)	2021 (min \$)	2022 (min \$)
Azərbaycandan ixrac	124.26	137.88	82.58	83.81	295.35
Koreyadan idxal	226 639.52	159 333.96	178 579.69	227 573.62	268 854.71
Ticarət dövriyyəsi	226 763.78	159 471.84	178 662.27	227 657.43	269 150.06
Ticarət saldosu	-226 515.26	-159 196.08	-178 497.11	-227 489.81	-268 559.36

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

2021-ci illə müqayisədə, 2022-ci ildə Koreya ilə ticarət dövriyyəsi 18,23%, o cümlədən idxal 18,14% artmış, ixrac isə 3,52 dəfə çox olmuşdur. 2022-ci ildə Koreyanın Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 0,51% (31-ci yer), o cümlədən idxalda 1,85% (11-ci yer), ixracda isə 0,001% (80-ci yer) təşkil etmişdir. Cədvəldən

göründüyü kimi, ticarət balansını son 5 il ərzində Koreyanın xeyrinə olmuşdur. Azərbaycandan Koreyaya ixracın dinamikasına həmçinin qlobal pandemiya da öz mənfi təsirini göstərmişdir. Lakin qlobal pandemiya öncəsi il ilə müqayisədə 2022-ci ildə hər 2 ölkənin ixraclarının artımında bərpə müşahidə olunmuşdur.

2022-ci ildə Azərbaycanın Koreyaya ixracında əsas məhsullar reaktiv kerosin yanacağı, ətriyyat və əczaçılıqda işlənən bitkilər, nar şirəsi, mebel və hissələri təşkil etmişdir (Cədvəl 2). Eyni ildə Koreya Respublikasının Azərbaycana ixracında əsas məhsullar yerüstü nəqliyyat vasitələri və hissələri, avadanlıq, mexaniki qurğular və hissələri, plastiklər, qara metallar və onlardan məmulatlar, optik, tibbi, fotoqrafik və dəqiq cihazlar, elektrik avadanlıqları və hissələri, əczaçılıq məhsulları, kauçuk, rezin və onlardan məmulatlar, ətriyyat və kosmetika vasitələri, digər kimya sənayesi məhsulları, sürtgü yağları, az-qiyətli metallardan alət və ləvazimatlar, lampalar və işıqlandırıcı avadanlıqlar, kağız, karton və ondan hazırlanan məmulatlar olmuşdur [4].

Cədvəldən göründüyü kimi, idxalda artım əsasən yerüstü nəqliyyat vasitələri və hissələri, avadanlıq, mexaniki qurğular və hissələri, optik, tibbi, fotoqrafik və dəqiq cihazlar, qara metallar və onlardan məmulatlar, elektrik avadanlıqları və hissələri, ətriyyat və kosmetika vasitələrinin idxalının artması hesabına olmuşdur. İxracda artımın əsas səbəbi kimi isə reaktiv kerosin yanacağı, ətriyyat və əczaçılıqda işlənən bitkilərin ixracının artmasını göstərmək olar.

Cədvəl 2. 2022-ci ildə Azərbaycan və Koreya arasında ticarətdə əsas ixrac məhsulları

Azərbaycanın Koreyaya ixracı			Koreyanın Azərbaycana ixracı		
Məhsullar	Dəyər (min \$)	Azərbaycanın ixracında payı	Məhsullar	Dəyər (min \$)	Azərbaycanın idxalında payı
Reaktiv kerosin yanacağı	220,8	74,75%	Yerüstü nəqliyyat vasitələri və hissələri	148.482,7	55,23%
Ətriyyat və əczaçılıqda işlənən bitkilər	42,8	14,49%	Avadanlıq, mexaniki qurğular və hissələri	44.890,2	16,7%
Nar şirəsi	21,8	7,38%	Plastiklər	15.474,3	5,76%
Mebel və hissələri	3,4	1,15%	Qara metallar və onlardan məmulatlar	13.674	5,09%

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Koreya Respublikasındakı Səfirliyi

İqtisadi təhlillər

Bilavasitə Azərbaycanın ixrac yönümlü inkişaf strategiyası, eləcə də “Made in Azerbaijan” brendinin, “Make in Azerbaijan” və “Invest in Azerbaijan” konsepsiyalarının təşviqi prizmasından Koreyanın iqtisadiyyatının makro- səviyyədə “SWOT”,

“PESTEL” və Maykl Porterin “romb”/”almas” modeli əsasında təhlilləri aparılmışdır (Cədvəl 3, Cədvəl 4, Cədvəl 5).

Cədvəl 3. Koreyanın “SWOT” təhlili

GÜCLÜLÜKLƏR	İMKANLAR
<p>Yüksək iqtisadi azadlıq; Bazarın mükəmməlliyi; Yüksək alıcılıq qabiliyyəti; Güclü satış kanallarının mövcudluğu; İnternet marketingin geniş yayılması; Geniş istifadəçi kütləsinə malik “onlayn” ticarət platformalarının mövcudluğu; Regional nəqliyyat və ticarət qovşağı; Regiondaxili intensivləşən integrasiya; Regiondaxili təkmilləşən dəyər və təchizat “zəncir”ləri; Regional və azad ticarət sazişlərində iştirak; Güclü iş etikası və menecment stili; Diversifikasiya olunmuş və rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyat; ÜTT-yə üzvlük; Güclü fiziki və texnoloji infrastruktur; Güclü istehsal bazası; Beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətli şirkətlərin mövcudluğu; Güclü sənaye-universitet-tədqiqat əməkdaşlığı; Təhsilin keyfiyyəti və maariflilik səviyyəsi; Savadlı işçi qüvvəsi; Güclü klasterləşmə; Əlverişli coğrafi mövqe; Dünyanın aparıcı transmilli korporasiyalarının Koreyada mövcudluğu;</p>	<p>İqtisadi artım və bazarın inkişafı tempi; Demografik trendlər; Post-“COVID-19” iqtisadi bərpa; Beynəlxalq iqtisadi tədbirlər və ticarət sərgiləri; Enerjiyə və müvafiq xammallara tələbatın artması; Kənd təsərrüfatı məhsullarına və bio-orqanik məhsullara artan tələbat; Rəqəmsal transformasiyanın və innovativ inkişafın sürətlənməsi; “Sənaye 5.0”; Beynəlmiləşmə; Qlobal şəbəkələşmə; Regionallaşma;</p>
ZƏİFLİKLƏR	TƏHDİDLƏR
<p>“Made in Azerbaijan” brendi barədə Koreyada məlumatlılığın kifayət dərəcədə olmaması; Azərbaycanın coğrafi göstəriciləri barədə Koreyada lazımi dərəcədə məlumatlılığın olmaması; “Çəmbol”ların iqtisadiyyatda təmərküzləşməsi; Xarici dil baryeri; İxracdan yüksək asılılıq; Təbii resursların kasadlığı; Monopoliyaların mövcudluğu;</p>	<p>Şimali Koreya təhlükəsi; Yaponiya və Çin iqtisadi təhdidləri; Kəskinləşən rəqabət, yaxın və qonşu regionlardan olan rəqib məhsulların mövcudluğu; Qlobal əmtəə qiymətlərindəki dəyişkənliklər; Qlobal pandemiya və iqtisadi/maliyyə böhranları; İqlim dəyişikliyinə mənfi təsirləri;</p>

Cədvəl 4. Koreyanın “PESTEL” təhlili

<i>SİYASİ</i>	<i>İQTİSADI</i>	<i>SOSIAL</i>	<i>TEXNOLOJİ</i>	<i>EKOLOJİ</i>	<i>HÜQUQİ</i>
Siyasi sabitlik; İki ölkə arasında yaxşı siyasi münasibətlərin və dialoqun mövcudluğu; “G-20”-yə üzvlük;	Bazarın həcmiminin genişlənməsi trendi; İqtisadi sabitlik; İqtisadi artım tempi; Yüksək alıcılıq qabiliyyəti; Əlverişli infrastruktur; Bioorqanik məhsullara artan tələbat; ÜTT-də üzvlük; “OECD”-də üzvlük;	Əhalinin zövqü; Savadlılıq səviyyəsi; Şəhər əhalisinin artım tempi; Demografik trendlər, sosial medianın geniş yayılması; Konservativ ölkə və iyerarxik sosial cəmiyyət; Savadlı işçi qüvvəsinin mövcudluğu;	Hökumət tərəfindən innovasiyaların, innovativ inkişafın və yaradıcı sənayelərin təşviqi; Patent ərizələrinin sayı; Onlayn satış platformaları; İnternetə çıxışın asanlıığı; internetin sürətinin və penetrasiya səviyyəsinin yüksək olması; internet istifadəçilərinin sayının çoxluğu; Onlayn əhali; 5G texnologiyaları; İnnovativ ölkə;	Ekoloji standartlar; Karbon dioksid emissiyalarının azaldılması və dekarbonizasiya; Təmiz enerjiyə keçid və enerji səmərəliliyi;	İqtisadi sahədə ikitərəfli hüquqi bazanın mövcudluğu; İqtisadi-təmayüllü qurumlar arasında imzalanmış bir sıra sənədlərin mövcudluğu; İqtisadi Əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiyasının mövcudluğu;

Cədvəl 5. Maykl Porterin “romb/”almas” modeli əsasında Koreyanın təhlili

<i>FAKTOR ŞƏRTLƏRİ</i>	<i>TƏLƏB ŞƏRTLƏRİ</i>	<i>FİRMANIN STRATEGİYASI, STRUKTURU VƏ RƏQABƏT</i>	<i>ƏLAQƏLİ VƏ DƏSTƏKLƏYİCİ SƏNAYELƏR</i>	<i>HÖKUMƏT</i>	<i>İMKAN</i>
İxtisaslı kadrların mövcudluğu; Fiziki və texnoloji infrastrukturun, mövcudluğu; Klasterlərin və tədqiqat obyektlərinin mövcudluğu; Geo-iqtisadi yerləşmə;	Artan ümumi ölkədaxili tələbat; Koreyanın regionların -dakı potensial tələbat; Yüksək texnoloji məhsullara artan tələbat;	“Çəbol” biznes konqlomeratları; Koreya korporativ menecment və rəqabət strategiyaları; Yaxın və qonşu region ölkələrinin məhsulları arasında rəqabətin kəskinləşməsi;	Klasterləşmə; Tədqiqat və inkişaf dəstəyi;	Stimullaşdırıcı iqtisadi-ticarət, eləcə də fiskal və monetar siyasətlər; İnnovasiyalara və elmi tədqiqatlara dəstək;	Qlobal pandemiya; post-COVID-19 bərpa; Ukrayna və Rusiyada kəmi cari vəziyyət

Təhlillərdən göründüyü kimi, post-“COVID-19” dövründə Koreyada ümumi iqtisadi canlanma, iqtisadi artım tempi, İKT, rəqəmsal transformasiya, nəqliyyat-logistika sahələrinin artan əhəmiyyəti kontekstində, habelə son dövrdə Ukraynadakı vəziyyət

fonunda Azərbaycanın məhsullarının və xidmətlərinin Koreyaya ixracının daha da artırılması üçün yeni imkanlar yaranmış olur. Həmin təhlillərdən çıxış edərək, müvafiq elementləri özündə ehtiva edən ölkəmizin Koreya ilə bağlı uzunmüddətli dövrə hədəflənmiş pro-aktiv ixrac strategiyasının mümkün elementləri layihələndirilmişdir (Cədvəl 5).

Cədvəl 5. Azərbaycanın Koreya ilə bağlı ixrac strategiyasının mümkün elementləri



Nəticə

Qlobal "post-COVID-19" bərpa və son dövrdə Ukraynadakı vəziyyət kontekstində ölkəmiz üzərindən tranzit yük daşımalarının həcmnin artırılması üçün imkanlar

yaranmış, eləcə də Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryol xəttinin, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının, Trans-Xəzər Beynəlxalq Şərq-Qərb Orta Dəhlizinin, Ələt Azad İqtisadi Zonasının, o cümlədən ölkəmizdəki sənaye, aqro, yüksək texnologiyalar parklarının və sənaye məhəllələrinin əhəmiyyəti daha da artmışdır.

Koreya Respublikası dünyanın ən innovativ ölkələri sırasındadır və qlobal innovasiya qovşağı qismində getdikcə daha da cəlbedici ölkəyə çevrilməkdədir. Koreya Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (WIPO) 2022-ci il üçün Qlobal İnnovasiya İndeksi üzrə dünyada 6-cı yerdə, Asiya regionunda isə ilk pillədə qərarlaşmışdır [5]. Həmin hesabatə əsasən, Koreyanın elm və texnologiya üzrə Seul klasteri dünyada 4-cü pillədə yer almışdır. Ümumiyyətlə isə, Koreyanın elm və texnologiya üzrə 4 klasteri (Seul, Daeceon, Busan, Daequ) dünyanın ilk yüzlüyünə daxil olmuşlar. WIPO-nun Patent Əməkdaşlığı Sazişi (PCT) çərçivəsində 2021-ci ildə ərizələrin sayına görə Koreya dünyada 4-cü, Asiyada isə 3-cü pillədə qərarlaşmışdır [6]. Bu müstəvidə, Koreyanın “Samsung Electronics” və “LG Electronics” şirkətləri dünya üzrə müvafiq olaraq 3-cü və 4-cü yerləri tutmuşlar. 2021-ci il “Bloomberg” İnnovasiya İndeksində əsasən Koreya dünyanın ən innovativ iqtisadiyyatı olmuşdur [7]. “Boston Consulting Group”-un araşdırmalarına əsasən, 2022-ci ilin ən innovativ şirkətləri arasında Koreyanın “Samsung” şirkəti 6-cı yerdə olmuşdur [8].

Eyni zamanda, inovativ inkişafın təşviqi məqsədilə Koreya hökuməti tərəfindən son dövrlərdə aşağıdakı siyasət sənədləri qəbul edilmişdir: böyük transformasiya üçün milli strategiya; milli süni intellekt strategiyası; elm və texnologiya üzrə gələcək strategiya; innovativ artımın reallaşdırılması üçün 5G+ strategiyası; məlumatlara və süni intellektə əsaslanan iqtisadiyyatın təşviqi planı [9].

Koreyanın digər mühüm siyasətlərindən biri texno-vadilərin təşviqi edilməsidir. Belə ki, “Pangyo” Texno-Vadisi (Koreyanın “Silikon” Vadisi) informasiya texnologiyaları, bio-texnologiyalar, nano-texnologiyalar və mədəniyyət texnologiyalara fokuslanmış qlobal tədqiqat və inkişaf qovşağıdır. Adıçəkilən texno-vadi ölkənin yeni inkişaf “mühərrik”lərini (texnoloji innovasiya, mütəxəssislərin yetişdirilməsi, iş yerlərinin yaradılması, beynəlxalq biznes rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması) təmin etmək məqsədilə yaradılmış və Koreyanın İKT sənayesini təmsil edən innovasiya klasteridir [10]. “Gyeonggido” Biznes və Elm Akseleratorunu, nano materiallar üzrə ixtisaslaşmış Fabrikasiya Mərkəzini, “Gyeonggi” Bio Mərkəzini və Seul Milli Universitetinin “Konvergensiya” Texnoloji Mərkəzini özündə ehtiva edən “Gwanggyo” Texno-Vadisi texnoloji innovasiya klasteri qismində çıxış edir. “Gwanggyo” Texno-Vadisinin məqsədi müxtəlif dəstək mexanizmləri, korporativ dəstək xidmətləri və peşəkar işçi qüvvəsinin təlimi xidmətləri vasitəsilə tədqiqat və inkişaf sayəsində yeni texnologiyaların kommersiyalaşdırılması üçün “bir pəncərə” rolunu oynamaqdır [11]. “Dea-deok Innopolis” (Texno-Vadi) informasiya texnologiyaları, bio-texnologiyalar və

nano-texnologiyalar üzrə ixtisaslaşmış sənaye sektorlarında texnologiyaların və elmi tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılmasını, “vençur” eko-sisteminin yaradılmasını və qlobal şəbəkələşmənin təşviqini özündə ehtiva edir [12].

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, ölkəmizdə biliklərə, texnologiyalara, əqli mülkiyyətə və innovasiyalara əsaslanan ixrac yönümlü inkişaf, eləcə də Ələt Azad İqtisadi Zonasının, sənaye, aqro və texno-parklarımızın və sənaye məhəllələrimizin təşviqi Koreya ilə iqtisadi-ticarət sahəsində strateji əməkdaşlığın aktuallığını daha da artırır. Ələlxüsus, işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə “ağıllı” şəhər, “ağıllı” kənd və “ağıllı” ferma konsepsiyalarının tətbiqi, eləcə də yaşıl enerji zonalarının yaradılması, o cümlədən həmin ərazilərdəki müvafiq layihələrdə sərmayədar qismində iştirak kontekstində Koreya ilə strateji əməkdaşlıq məqsədəuyğun olardı.

Ədəbiyyat

1. <https://mincom.gov.az/az/view/pages/117/>
2. <https://www.mfa.gov.az/az/news/no34322>
3. https://customs.gov.az/uploads/foreign/2022/2022_12.pdf?v=1674644815
4. <https://seoul.mfa.gov.az/az/content/36/iqtisadi-elaqeler>
5. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_2000_2022/kr.pdf
6. https://www.wipo.int/ipstats/en/statistics/country_profile/profile.jsp?code=KR
7. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-03/south-korea-leads-world-in-innovation-u-s-drops-out-of-top-10>
8. <http://www.businesskorea.co.kr/news/articleView.html?idxno=100458>
9. <https://stip.oecd.org/stip/interactive-dashboards/countries/SouthKorea>
10. <http://www.technopark.kr/eng/main/main.php>
11. <https://www.kanc.re.kr/egnb04/snb02.do>
12. <https://www.innopolis.or.kr/board?menuId=MENU00662&siteId=null>

THREE POSSIBLE SCENARIOS OF GLOBAL POLITICAL ECONOMY: ACCELERATION OF ESTABLISHED TRENDS IN A POST-COVID WORLD

Daxil olub: 23 yanvar 2022-ci il
Qabul olunub: 9 fevral 2022-ci il
Received: 23 January 2022
Accepted: 9 February 2022

Fabio Massimo Parenti¹, Kailai Zeng
(曾恺来)², Michael Dunford³
^{1,2} China Foreign Affairs University,
Department of Diplomacy, Beijing, China
³ Institute of Geographical Science and
Natural Resources Research (IGSNRR),
Chinese Academy of Social Sciences.
Emeritus professor, University of Sussex,
School of Global Studies

Abstract

The purpose of this paper is to identify the possible directions of global political economy in a post-Covid-19 era. Thus, “where are we going?” is the general question addressed by this paper. By utilizing a peace-oriented approach, three possible scenarios – World War III, New Cold War, and Peaceful co-existence – are analyzed in order to assess the probability with which they will unfold. Analyses of the long-term political and economic trajectories in the West and in China (comparing development paths) - which in turn explain different perspectives appertaining to international affairs - will be followed by the evaluation of the political impact of the Covid-19 crises, considered as an accelerator of established trends in the transformation of the global political economy. This assessment suggests two conclusions in the short and long term: first, that the epidemic hit the West much harder than China and second, that it will accelerate the current transformation of the global political economy landscape, namely, the power shift from the West to the East. The development model of China has proved more effective in both combating the virus and promoting economic development. Second, and more importantly, we predict that in the post-pandemic world, a New Cold War era is the most likely scenario to emerge, mainly because the foreign policy orientation of the United States to contain China and preserve its own hegemony. The New Cold War entails whole-of-society competition between China (with Russia) and the US (with stricter allies), though substantial linkages will remain above all in the economic-technological dimension. Both sides will mostly likely avoid outright conflicts, while the long-term development trajectory in favor of China could gradually move the world towards peaceful coexistence, equality and mutual benefits.

Keywords: *World Order, US-China relationship, New Cold War, COVID-19, Global Political Economy.*

QLOBAL SIYASI İQTİSADİYYATIN ÜÇ MÜMKÜN SSENARİSİ: COVİDDƏN SONRAKI DÜNYADA BAŞLANAN MEYİLLƏRİN SÜRƏTLƏNMƏSİ

Fabio Massimo Parenti¹, Kailai Zeng (曾恺来)², Michael Dunford³

^{1,2}Çin Xarici Əlaqələr Universiteti, Diplomatiya Departamenti, Pekin, Çin

³Coğrafiya Elmləri və Təbii Sərvətlərin Tədqiqatı İnstitutu (IGSNRR), Çin Sosial Elmlər Akademiyası. Fəxri professor, Sussex Universiteti, Qlobal Araşdırmalar Məktəbi

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi Covid-19-dan sonrakı dövrdə qlobal siyasi iqtisadiyyatın mümkün istiqamətlərini müəyyən etməkdir. Beləliklə, "hara gedirik?" bu məqalənin ünvanladığı ümumi sualdır. Sülh yönümlü yanaşmadan istifadə etməklə, üç mümkün ssenari - III Dünya Müharibəsi, Yeni Soyuq Müharibə və Dinc birgəyaşayış - onların baş vermə ehtimalını qiymətləndirmək üçün təhlil edilir. Qərbdə və Çində uzunmüddətli siyasi və iqtisadi trayektoriyaların təhlili (inkişaf yollarının müqayisəsi) - bu da öz növbəsində beynəlxalq məsələlərə aid müxtəlif perspektivləri izah edir - Covid-19 böhranlarının siyasi təsirinin qiymətləndirilməsi, qlobal siyasi iqtisadiyyatın transformasiyasında müəyyən edilmiş meyillərin sürətləndiricisi hesab olunur. Bu qiymətləndirmə qısa və uzunmüddətli perspektivdə iki nəticə çıxarır: birincisi, epidemiya Qərbi Çindən daha çox vurdu və ikincisi, bu, qlobal siyasi iqtisadiyyat mənzərəsinin hazırkı transformasiyasını, yəni gücün Qərbdən Şərqə keçidini sürətləndirəcək. Çinin inkişaf modeli həm virusla mübarizədə, həm də iqtisadi inkişafın təşviqində daha effektiv olduğunu sübut etdi. İkincisi və daha önəmlisi, biz proqnozlaşdırırıq ki, pandemiya sonrakı dünyada Yeni Soyuq Müharibə dövrünün yaranması ən çox ehtimal olunan ssenaridir, çünki ABŞ-ın xarici siyasət istiqaməti Çini tutmaq və öz hegemonluğunu qorumaqdır. Yeni Soyuq Müharibə Çin (Rusiya ilə) və ABŞ (daha sərt müttəfiqlərlə) arasında bütövlükdə cəmiyyət rəqabətini tələb edir, baxmayaraq ki, əhəmiyyətli əlaqələr hər şeydən əvvəl iqtisadi-texnoloji ölçüdə qalacaq. Hər iki tərəf çox güman ki, açıq münaqişələrdən qaçacaq, eyni zamanda Çinin xeyrinə olan uzunmüddətli inkişaf trayektoriyası dünyanı tədricən dinc yanaşı yaşama, bərabərlik və qarşılıqlı faydaya doğru apara bilər.

Açar sözlər: *dünya nizamı, ABŞ - Çin münasibətləri, yeni soyuq müharibə, COVID-19, qlobal siyasi iqtisadiyyat.*

ТРИ ВОЗМОЖНЫХ ГЛОБАЛЬНЫХ ПОЛИТЭКОНОМИЧЕСКИХ СЦЕНАРИЯ: УСКОРЕНИЕ ТЕНДЕНЦИЙ В ПОСТ-КОВИДНОМ МИРЕ

Фабио Массимо Паренти¹, Кайлай Цзэн (曾恺来)², Майкл Данфорд³

^{1,2}Кафедра дипломатии, Китайский университет иностранных дел, Пекин, Китай

³Институт географических наук и исследования природных ресурсов (IGSNRR), Китайская академия общественных наук, Пекин, Китай. Почетный профессор Школы глобальных исследований Университета Сассекса

Резюме

Основной задачей исследования является выявление возможных направлений глобальной политической экономики в эпоху пост-Covid-19. Итак, "куда мы идем?"—это общий вопрос, которому посвящена эта статья. Используя ориентированный на мир подход, три возможных сценария — Третья мировая война, новая холодная война и мирное сосуществование — анализируются для оценки вероятности их возникновения. Анализ долгосрочных политических и экономических траекторий (сравнение путей развития) на Западе и в Китае — что, в свою очередь, объясняет разные взгляды на международные дела — оценка политического воздействия кризисов Covid-19 считается ускорителем тенденции, выявленные в трансформации мировой политической экономики. Эта оценка приводит к двум выводам в краткосрочной и долгосрочной перспективе: во-первых, эпидемия сильнее ударила по Западу, чем по Китаю, и, во-вторых, она ускорит нынешнюю трансформацию глобального политэкономического ландшафта, то есть смещение власти от Запада на Восток. Модель развития Китая оказалась более эффективной как в борьбе с вирусом, так и в содействии экономическому росту. Во-вторых, что более важно, мы предсказываем, что новая холодная война является наиболее вероятным сценарием в постпандемическом мире, поскольку внешняя политика США сосредоточена на сдерживании Китая и сохранении своей гегемонии. Новая холодная война требует соперничества в масштабах всего общества между Китаем (с Россией) и Соединенными Штатами (с более жесткими союзниками), хотя важные отношения останутся прежде всего в экономико-технологическом измерении. Обе стороны, скорее всего, будут избегать открытых конфликтов, а долгосрочная траектория развития в пользу Китая может постепенно привести мир к мирному сосуществованию, равенству и взаимной выгоде.

Ключевые слова: мировой порядок, американо-китайские отношения, новая холодная война, COVID-19, глобальная политическая экономика.

Introduction: aims and questions

Nowadays the world faces major collective challenges in the shape of climate change, pandemic control, peace, development and governance. Such an international context may well find itself at an important turning point associated with the rise of Asia on the one side and the relative decline of the Western world.

The aim of this article is to outline and assess a number of different scenarios in the years of transition and change that lie ahead. To do so, we start with a brief outline of the current geopolitical and geo-economic context. Then, based on existing trends under the pandemic and the economic and political orientation of the major players, three scenarios of the global political economy are outlined and their respective likelihoods examined. The third section probes the key drivers shaping the future scenarios, namely, the development trajectory of China and the West as opposed to media narratives, as well as the impact of Covid-19. The final section concludes summing up the findings of this article.

This article roots itself on a series of research methodologies. Comparative analysis runs through the article, where we probe the similarities and differences of regional economic political performance, development model, foreign policy, and pandemic response, among other things. Evidence abounds as the result of such comparison. In addition, we integrate both political and economic analyses for understanding the underlying trend of international dynamics, adopting a peace-oriented approach, which emphasizes possibilities of cooperation rather than the inevitability of a “zero-sum game” conflict. Consequently, this approach presents a peaceful alternative to great power competition for the future configuration of the world order.

1. Geopolitical and geo-economic context

Seventy years ago, China was almost the poorest country in the world. From 1979, when it embarked on reform and opening up, China developed largely until it became the second largest economy in the world and was already over 70% of the size of the US economy (even though it remains an upper middle income country). 2020-21 Covid-19 pandemic accelerated these trends of growth. It is predicted that the Covid-19 pandemic brought forward by 5 years the time when Chinese economy will overtake the US, to 2028 [Centre for Economics and Business Research, World Economic League Table]. Throughout the period since reform and opening up, it was generally thought in Western countries that “increased trade with and investment in China would inevitably lead to the marketization of its economy, the demise of its state-owned enterprises, and at least some liberalization of its political system”. Indeed, it was often claimed that without such reform China’s growth would end.

As the country's economic growth continues, Chinese companies started to move up the value chain to design and innovate high-tech products in the emerging industries of the next industrial revolution. China accounted for 28.7 percent of global manufacturing value-added output in 2019, as opposed to the US with 16.8% and Japan with 7.5% [Statista, China Is the World's Manufacturing Superpower]. China started to work on standards that define how technologies work and interface with one another, potentially generating license incomes and making China a world leader in some critical technologies, such as 5G, where Huawei owns over 15% of global patents [Politics, "Leader in the 5G Patent Race" report]. These developments are stepping-stones to ensuring that Chinese domestic companies innovate, design and produce high-tech products that set global standards. At the same time, China embarked in 1999 on a going out strategy to acquire technologies, gain market share and invest in infrastructures that will drive the development of emerging countries. Given its underrepresentation in multilateral institutions and shortages of development finance, China also helped to establish complementary institutions, such as the Asian Infrastructure Investment Bank, and launched its Belt and Road Initiative. In addition, the renminbi started to play a larger role in international transactions, accounting for 2.4% of global transactions in January 2020 [SWIFT, Monthly reporting and statistics on renminbi (RMB) progress towards becoming an international currency]. On top of these economic developments, flourished in a peculiar political system, Western countries arrived at the conclusion that it is highly unlikely that Chinese economy would become "primarily market-based with the role of the state circumscribed and micro-economic decisions largely left to private interests operating under a rule of law" and that China would adopt a Western political system [C. Prestowitz, 2021]. Indeed, the Chinese system of governance (planned and state-driven, while employing market instruments) has demonstrated its peculiarities also during the pandemic, proving to be more capable of addressing it and restoring economic growth than US and Western Europe [In part due to global demand for goods produced in China, but also due to its effective handling of the pandemic].

China also advances a different view of global governance from the West, and the US more specifically. At the 2021 Boao Forum Chinese president Xi Jinping said: "We need to safeguard the UN-centered international system, preserve the international order underpinned by international law, and uphold the multilateral trading system with the World Trade Organization at its core. World affairs should be handled through extensive consultation, and the future of the world should be decided by all countries working together... We must not let the rules set by one or a few countries be imposed on others, or allow unilateralism pursued by certain countries to set the pace for the whole world. What we need in today's world is justice, not hegemony"

[Xi Jinping, Pulling, 2021]. Though Xi made no direct reference to other models specifically, the remarks advanced a diametrically opposed version of global governance to that of the US.

With the collapse of the Soviet Union and the end of the Cold War, which the US had treated as an ideological confrontation, the Russian Federation (RF) sought integration with the West. Yet the US and its European allies abandoned a verbal commitment, which, after German unification and integration into NATO, the alliance would not recruit any other former Warsaw Pact countries or Soviet republics as new members, and embarked on eastwards expansion [In its own words employed on the occasion of the Bucharest summit that announced the start of negotiations with Albania and Croatia, made possible by an illegal war against the former Yugoslavia, NATO referred to the realization of 'our common goal of a Europe whole and free, united in peace, democracy and common values, NATO, 03-Apr.-2008], squeezing Russia's strategic space. In countries close to Russian borders, the US supported color revolutions, while a succession of countries in West Asia and North Africa were devastated by wars (precipitating refugee migrations that eventually destabilized EU member states) [F.M. Parenti and I. Adda]. The RF was already a major nuclear power but, when in 2001 the US withdrew from the Anti-Ballistic Missile Treaty, the RF intensified its work on advanced equipment and arms, developing new hypersonic and laser strategic weapons [A. Martianov, 2018], and was pressed into an increasingly close and deep relationship with China.

Early signs of bloc confrontation is appearing. The US continues to invest massively in its military-industrial complex and maintain some 800 military bases throughout the world. Moreover, it is seeking to strengthen the Quad framework with Australia, India, Japan, and itself, and has recently established AUKUS with the UK and Australia with the latter tearing up an agreement to purchase French submarines worth \$90 billion [N. Neumann, 2021]. The Five Eyes, which was already present in the Indo-Pacific, is extending its activities beyond intelligence sharing. European countries, including UK, France, Germany, Netherlands, are seeking an increased involvement in Asian 'security' in the joint pursuit of their 'shared objectives' into the Indo-Pacific and as a result of the impact of the China's rise on their 'shared interests' in that area [Billon-Galland A. and Kundnani H.. 2021]. Concerned about security threats, China has also increased its military budget to better equip the People's Liberation Army. Although China and Russia have promoted a path of mutual respect and diplomacy, the US and its allies' attempts to threaten the security of their own governments and systems, surrounding them with a ring of hostile alliances, are feeding new tensions and counter-reactions [Xinhua, Chinese, 2021, China and the RF are assailed because they are portrayed as "illiberal". In Russia's case in relation to its

economic relationships with the EU, its alleged interference in Western domestic politics and spheres of interest (something, which the West considers it has the right to do in Russia and China, yet Russia and China do not have the right to do in Western countries and spheres of interest). In China's case over Tibet, Xinjiang, Hong Kong, Taiwan (all of which are domestic issues, but that impact on the ability of Western countries to intervene in Chinese domestic affairs), the South China and East China Seas, the BRI, its overseas aid and development strategies. On the Chinese side Vice Premier Han Zheng is said to have described Hong Kong electoral reform as 'a war against subversion' aided and abetted by foreign powers, though it is also designed to address welfare issues].

These geopolitical dynamics coincided with a notable decline in the economic and productivity growth of Western economies. This decline was due to insufficient domestic productive and infrastructure investment and declining profitability [M. Dunford, 2021]. A decline in domestic profitability contributed to an offshoring of investment, an expansion of the financial sector, the industrialization of countries such as China that were to emerge as powerful competitors and a recycling of trade surpluses to acquire US debt (at least until the financial crisis), enabling the US to live beyond its means. At the same time, industrial restructuring and loss of secure industrial jobs were associated with a decline in social cohesion and populist currents in Western countries. Yet relative industrial decline was offset by a continuing global economic and financial role: the ability of economically advanced countries to set global rules, their role in seemingly higher value-added segments of the international division of labor and the global resource transfers permitted by the role of the US dollar.

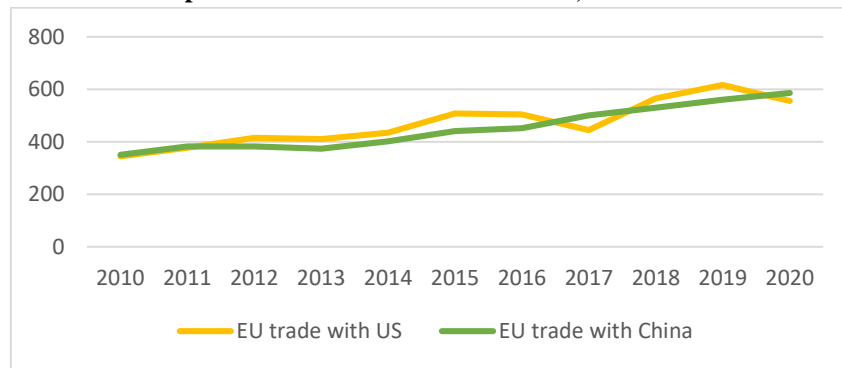
For the reasons mentioned above, the US came to perceive China as threat to its economic interests and security. A threat to US control of key technologies, to the hegemonic role of the US dollar and to the ability of the US with its allies to determine and enforce, by military means, if necessary, Western rules and 'values' in the governance of the world order. Said rules and values include the right to decide on the nature of the economic and political systems of other countries and the right to interfere in others' domestic affairs. In addition, the US also claims that China is an aggressive expansionist power, although in fact its territorial claims have not changed. In a word, the rise of China was seen as a threat to United States' unipolar dominance. Great power competition became again the primary focus of US national economic and security policy. Competition is reflected in a range of measures designed to prevent the rise of China and address the US's own relative economic decline (a task that is rendered extremely problematic by the low rate of return on productive investment, extraordinary levels of debt and the unattractiveness of new debt). In particular, the US is deeply unnerved by China's attempt of promoting Eurasian

integration through the BRI, and has sought to surround China and Russia by securing the North Atlantic alliance with Europe and restricting China's economic development [R.D. Kaplan, 2021].

As early as November 2011, the US announced a strategic, diplomatic, and economic pivot to Asia. In 2017, the US national security strategy identified China (with the Russian Federation, Iran and North Korea) as the main threats to US "influence, interests, power and values" [White House, National Security Strategy of the United States of America 2017]. Great power competition had become the primary focus of US national economic and security strategies. One year ago, the US ended its 20 year-long military presence in Afghanistan, with the explicit aim of redirecting resources to competition with China, while the newly established AUKUS alliance is a thinly veiled attempt to confront China, even at the risk of nuclear proliferation and provoking conflict [New York Times, 2021]. Competition is also evident in economic fields. The "Biden-Harris Administration's New Approach to the US-China Trade Relationship" says the US needs to work with allies and partners in pressuring China, and "to set the rules of the road for trade and technology in the 21st century" [Office of the United States Trade Representative, 2021]. Furthermore, the US seeks to contain China with ideological benchmarks, such as the "Summit of Democracy", trying to rally more countries to isolate Beijing [US State Department, "The Summit for Democracy"]. The American strategy for containing China is indeed multi-faceted, incorporating geopolitical, military, ideological and economic as well as technological elements, coordinating with its global alliance network.

At present the US seeks unity on grounds of security and values (often deployed to legitimize its pursuit of interests) where it is relatively easy to cooperate. At the same time, it is seeking to create and deepen divisions between its allies and the Russian Federation and China, which will also have economic repercussions. The US embarked on a trade war, imposed sanctions, sought to prevent China from acquiring critical inputs and tried to restrict market access for Chinese technology companies, all the while seeking through its political relationships and control of the global payments settlement system to make other countries follow suit. As part of this goal in the case of Europe, it is seeking markets for its own shale energy and a reduction in the role of Russian energy [The Russian-Ukraine war, not analyzed in this paper, set a perfect scenario for the already defined US strategic goals]. This task is however a very difficult one due to the low cost and proximity of Russian energy and the economic importance of China to Europe: in 2020 China had already become the main trade partner of the EU, partially due to the impact of Covid-19 [Eurostat, 2021].

Graph 1: EU trade with US and Chine, billion Euro



Source: Data from Eurostat [Eurostat, 2018]

The Chinese market is particularly important for Germany's export-driven economy and its automobile industry. The EU is seeking economic exchanges with China, with for example a Comprehensive Agreement on Investment (CAI), which its political leadership has signed. This important agreement has been frozen for more than two years. Agreements have been signed and regular meetings take place between 17 Central Eastern European countries and China. The overland China-Europe trade connections have increased significantly in importance due to the impact of COVID-19 and the disruption of maritime trade routes. However, at the same time, the European Union (as the US) wants to set rules that place restrictions on Chinese industrial policy measures and to force Chinese compliance with its 'values and principles'. The US is seeking to establish anti-China alliances in the Pacific and Indian Oceans as already mentioned. Once again, however, it has difficulty due to the existence of important commercial and investment interests that encourage economic cooperation with China.

This complex situation and increased tensions, along with the existence of serious global problems associated with climate change and the COVID-19 pandemic give rise to important questions concerning the likely future scenarios for the global political economic system. Are we going to see a long period of intense great power rivalry - a new Cold War conducted largely on the terrain of values and economics - or a new multipolar order? The next section considers these outcomes in detail and assess their likelihood.

2. Possible scenarios in a post Covid-19 era

Regarding the geopolitical implications of the current crisis, three possible global political economy scenarios are considered by using the generic category of degree of "stability-cooperation". Each possible scenario is classified within a range of "stability-cooperation"

combinations, where a high degree of stability in the world order corresponds to a high degree of cooperation between countries and vice versa (see Table 1).

World War III scenario: In a world war scenario, tension between the US and China continues to intensify, causing risks of big power wars and military standoffs at a regional level.

New Cold War scenario: While it might be the most realistic case among all three scenarios, the so-called “new cold war” would lead to a newly divided world with Europe and Asia-Pacific as macro-regional epicenters of US-China tensions.

Peace scenario: The peace scenario would be characterized by the affirmation of a Beijing Consensus and would play an important role in the future development of multilateralism.

In Table 1, all three scenarios as well as their outcomes can be visualized in a clearer fashion, offering also a better understanding of emerging geopolitical trends in the light of a peace-oriented approach [J. Galtung, Preface, in Lynch J, Seaga Shaw I and Hackett RA (eds), 2014].

Table 1. Possible scenarios in a post Covid-19 era and their outcomes

	Stability		
Cooperation	low	medium	High
low	Regional Wars and Standoffs between Great Powers		
medium		New Cold War	
high			Cooperative World Order Consistent with Beijing Consensus

Some famous scholars and institutions have put forward similar future scenario projections. Joseph Nye envisioned five scenarios, ranging from the end of the “liberal international order” to a “China-dominated world” to business as usual [J. Nye, 2020]. The Center of Strategic and International Studies (CSIS) outlined four scenarios based on the China-US power balance and the stability of the international order. The Atlantic Council identified three possible post-Covid world orders: recession and de-globalization; rising Chinese influence; and great renaissance of global governance and interstate cooperation [CSIS, Four Scenarios for Geopolitical Order in 2025-2030]. Though categorizations differ, these analyses concur that the shifting power balance between China and the West, the impact of the pandemic and the interaction between the two are the most important shapers of the future world order.

The analysis of future scenarios in this article aims to be more comprehensive and in-depth, drawing conceptually on value-neutral ideas, instead of unconditionally employing Western-centric terminologies. A peace-oriented approach is applied and emphasized as opposed to confrontational narratives. Methodologically, this study integrates economic and political analysis to depict the solid basis of long-term development trends, with a special focus paid to the underlying drivers/shapers, rather than merely the description of the characteristics of the future scenarios. Thus, an attempt is made to answer to both “what” and “why” regarding the post-pandemic world order.

2.1 World War III Scenario

With the global spread of Covid-19, a wave of general anti-Chinese sentiment has surged up in Western countries, with verbal attacks directed solely at China, including accusations that China discouraged the transparent recognition of pandemic threats and prevented timely warnings of a potential international emergency. Months later, after China began to provide foreign aid, criticism persisted. For example, the Italian government was widely claimed to have been "bribed" by China's “mask diplomacy”, though the underlying issues partially originated from domestic political infighting rather than genuine complaints about China [V. Fraile del Álamo and Darren J. Lim, 2020]. The biased representation of Western media narratives and political discourses directly contributed to a more virulent anti-Chinese sentiment as incidents of discrimination and even ethnic violence against Chinese and Asian people occurred in many places.

From a macro point of view, the hostility towards China in the past years is rooted in geopolitical competition. Some political circles in the West have been intent on taking advantage of the health emergency to counter China's growing role in the world's development. As top player in this dangerous geopolitical game, Washington's will to undermine the BRI is palpable. The G7 Build Back a Better World (BBBW) Initiative, proposed by US, as an alternative to BRI, and the Indo-Pacific Economic Framework (IPEF) are two recent examples of this strategy. Equally, pressure on European and Middle Eastern countries, sanctions on Iran, war on Syria, and many technical and commercial obstructions are designed to sabotage Chinese relations with other countries. Washington aims to do everything possible to curb cooperation between the international community and China, except where US interests are at stake and the US can set the rules. Two years ago, Pompeo's statements were not isolated, and criticism of China's political system is becoming a common tactic employed in many circles and by many lobbies in the West, a tactic confirmed by the Republican communication memorandum at the beginning of the pandemic that clearly recommends shifting

blame to China away from the Trump administration [O'Donnell & Associates, *Corona Big Book*, 2020]. Nowadays, Blinken's statements at the George Washington University confirms an aggressive US attitude towards China.

If the US-led West continues this approach, it will inevitably elicit negative feedback from China, intensifying great power competition. Moreover, in order to strengthen its position, the United States will act more aggressively in the South China Sea, Diaoyu Island and Taiwan (as Hong Kong is now more protected from foreign interferences due to the new security law), seeking to establish wider alliances and pressuring allies and other countries to support its policies and causing turmoil around the world ["In a bipartisan grilling of Michael Pack, the new head of the US Agency for Global Media (USAGM), in the House Foreign Affairs Committee, members of Congress finally owned up to the significant role agents of the American government and official media had played in fomenting unrest in Hong Kong, not only during last year's protests and riots, but many years before that"]. With misunderstanding and miscalculations, the disputes might potentially slide into a standoff and without successful crisis management into conflict.

However, this outcome is unlikely, as several factors restrict its development. First, Western economic and financial interests (excluding those closely tied to the military establishment), as well as leaders with common sense, will not allow tensions to escalate into all-out conflict. Internal US political struggles will also limit the effectiveness of its overall China policy. Still, the potential for localized conflict must be guarded against, as wars are not always meticulously planned and are sometimes the result of ideological biases that affect segments of the elites.

2.2 New Cold War Scenario

What is most likely is an intermediate scenario between direct war and peaceful coexistence, which will be explained later. Under the new material conditions in the current configuration of the global geography of power, a renewed Cold War scenario is taking place, according to Martin Jacques and other scholars [M. Jaques]. The US has long been wary of China's growing influence and capability to challenge US hegemony, and such fear translates into hostile policies towards China. As what began as a trade war was extended to other aspects of bilateral relations, the US has come to perceive China as a revisionist power aiming at overturning American hegemony, while China believes that America is desperate to constrain its development by all means necessary. Consequently, both sides started to view bilateral relations through securitized and politicized lenses, resulting in a dramatic drop in technological, academic, cultural and economic exchanges, without total decoupling. Both countries have overriding interests in the avoidance of direct conflict, which makes the World

War III scenario unlikely, but the West is not ready to see its privileged position in the world system eroded and coexist as an equal with China and other emerging powers. Sino-US strategic competition, mutual suspicion and hostility are going to become the “new normal”. Such a situation can best be categorized as a new Cold War.

Comparing the new and the original Cold War, differences goes hand in hand with similarities. As far as Italy-China relations are concerned, during the first Cold War, Pietro Nenni, an Italian socialist leader, saw China as a very crucial actor in the international community. Together with other Italian politicians, he worked tirelessly for PRC recognition in the UN system [Yizhong (Italy-China) Collective, Diplomatic relations between Italy and China turn 50]. Today's geopolitics resemble that of 50 years ago, at least in terms of the existence of conflicting national perspectives that oscillate between unilateralism, hegemonism and multilateralism. Given Western fears of its relevance downsizing, scholars and institutions started to think about a new cold war scenario 15-20 years ago [Westlessness, Munich Security Report 2020]. In 2005, Robert Kaplan for example considered a new Cold War with China unavoidable, and stressed the need to strengthen US-NATO control over Europe and expand military might in the Asia-Pacific [R.D. Kaplan, 2005]. From an historical and realist international relations perspective, John Mearsheimer argued that a US-China clash was inevitable [J. Mearsheimer, 2003, updated.]. When the US's main strategic competitor was the Soviet Union, which never competed economically and technologically with it and the US international leadership was solid, rivalry was centered on arms race and ideological competition. Today, the distribution of economic power and the international ideological context have changed, and the United States, as a declining hegemonic power, according to many scholars, has chosen a path that focuses less on military confrontation and more on peaceful competition, mainly including cutting-edge technology and economic competitiveness [R. Keohane, 1984; P. Kennedy, 1987; G. Arrighi, *Adam Smith in Beijing*, Verso, 2007; Jacques, Martin, 2012]. Instead of direct conflicts between great powers, US and Chinese partners will be affected by proxy wars designed to prop up an anarchic and polarized system: an approach traditionally fulfilled by the United States, not China.

In this new scenario, Europe will once again be a center of ambivalence. Europe-China relations are as important as Europe-US relations are: the former are prevalently economic, while the latter are economic and geopolitical. However, a higher level of economic integration of China and Europe will likely strengthen also political relations over time. This possibility is a matter of deep concern for the US. As previously mentioned, China has already become Europe's biggest trading partner. Therefore, the weight of China's economy in the world, its relatively efficient response to the pandemic, and its overall international linkages engender huge material

differences compared with situation that prevailed in the old Cold war bifurcation. In this situation, contemporary Europe may opt for strategic autonomy and no longer side automatically with the US. Even though there are internal EU problems and the EU suffers from a degree of international fragility in its dealings with China and US, the European Commission and many European countries, including Germany, France and Italy, look towards the East, at least in the mid-long term, for new opportunities and vital economic needs [Y. Xiao and F.M. Parenti, 2021].

The new Cold War scenario is fundamentally a result of a power shift from the West to China that itself will decisively shape the exact character of the future scenario. At the same time, the pandemic is having an impact on the evolution of global order. In the third section, these and other key drivers of future scenario, namely, the development models, trajectories, policy orientations of China and the West, as well as how these core traits are affected by Covid-19 will be considered.

2.3 Peaceful Coexistence Scenario

The most stable scenario, making the greatest contribution to global peace and cooperation, is the consolidation of the Beijing Consensus, with BRI as one of the main vehicles where China has established a new consensus also with some countries in Central, Eastern and Southern Europe [J.C. Ramo, 2010]. Of course, this closer relation it is not only the results of China's attractiveness, but is also related to the rise of strong ethnic nationalism and hostility to the EU [I. Krastev and S. Holmes, 2020]. Globally, in contrast to neoliberal mechanisms, BRI has a deeper historical and cultural meaning including openness, inclusiveness and mutual benefit. In addition, unlike laissez-faire policy in neoliberal global market, BRI commits in promoting FDI in countries with compromising development and assists domestic industry upgrading from single resource-intensive industry to a comprehensive industrial structure. While enhancing its presence in FDI, China contributes RMB cash flows, which could efficiently decrease the instability caused by US's dollars hegemony.

At a regional level, a consensus with China on a new type of globalization and new international relations is increasing in Africa, Asia and Latin America, as well as in parts of Europe as said. Europe plays a vital role in constructing better international cooperation because most of the actors involved in the BRI belong to the Global South. While the US persists with its hostile attitude towards China, Europe could serve as an open window for North-South communication. This long-term tendency will not be affected by the current Russian-Ukraine conflict.

During the last decade, the EU has been seeking to recover from a series of economic, political and security problems, and has tried out to once again "re-approach" China. Up until the middle of past decade, Europeans – citizens, governments and EU

institutions alike – held a generally positive view of the “peaceful rise” of China, seen as a competing but stabilizing force rather than a direct threat. The 2016 EU Strategy on China, for example, was built entirely around the premise that the EU expected their bilateral relation to be one of “reciprocal benefit in both political and economic terms”. However, something has changed in the last years, and in 2019 the strategic outlook paper published by the European Commission noted that: “China is, simultaneously, in different policy areas, a cooperation partner with whom the EU has closely aligned objectives, a negotiating partner, with whom the EU needs to find a balance of interests, an economic competitor in the pursuit of technological leadership, and a systemic rival promoting alternative models of governance” [European Commission, EU-China – A strategic outlook]. These recent difficulties will not however affect increasing mutual mid- to long-term interests, not least, as the BRI Initiative could stimulate economic growth, compensating to some extent for EU’s exhaustion resulting from debt crisis, internal economic downturn and structural divergences [C. Gräbner, P. Heimberger, J. Kapeller and B. Schütz, 2020]. Furthermore, the BRI could also provide the foundations for a long-term stability in Eurasia [See Xiao and Parenti, cit.].

Thanks to active participation in BRI projects, as well as cultural exchanges, some European countries have put aside biased preconceptions on China and opened up many opportunities for cooperation as in the case of the Italy-China BRI memorandum [Italian Government, “Memorandum Of Understanding Between The Government Of The Italian Republic And The Government Of The People’s Republic Of China On Cooperation Within The Framework Of The Silk Road Economic Belt And The 21st Century Maritime Silk Road Initiative”]. However, due to the impact on developed countries of the Covid-19 pandemic their populations are more vulnerable to the anti-China media campaign of the Anglosphere. The same is not happening in the current war in Europe, where we can find a delinking between part of political elite and its people. Current feelings towards China are worsening, as the last Pew Research survey entitled “Unfavorable Views of China Reach Historic Highs in Many Countries” [Pew Research, 2020] showed. It remains to be seen if this change will persist.

With a quite good control of the spread of Covid-19, China recovered rapidly from the pandemic, providing the international community with an open window for gradual recognition and acceptance of Chinese approaches to national and global governance [M. Dunford, 2021]. On the other hand, the Covid-19 crisis demonstrating clearly the irresponsibility of US leadership domestically and internationally, and trust in the US, Europe and the rest of the world has declined. More countries may consider China’s development and its global integration as key factors in stabilizing the international

system. From this point of view, the BRI is essentially an important opportunity to build peaceful relations through exchange, dialogue and mutual understanding.

A higher level of cooperation serves as an instrument for world stability, proving the benefits of Chinese presence abroad. However, years are required to establish the economic effectiveness of BRI projects. The BRI will also have to include a softer cooperation model, in which cooperation based on infrastructure, connectivity, investment and trade is structurally integrated with cultural, educational, health and city-to-city cooperation [Xiao and Parenti, cit.]. To be sure, this scenario is not probable in the short term, but it may succeed in the medium term. The importance of this scenario is that it demystifies the new Cold War scenario and mitigates the risk in sliding into the worst scenario.

3. Drivers of future scenarios: development trajectories, narratives and Covid-19 impact

In the initial stages of the Covid-19 outbreak, Western hawks' hope for a possible "Chinese Chernobyl" revealed ambivalent yet real sentiments about China, which they consider a threat [FM Parenti, 2021]. The hope was that China might suffer a blow sufficient to undermine its strength. At the center of this set of concerns are the relative decline of the West and the fear over China, leading to the following questions: In what ways is the West declining, and what does the term relative implies? Why does the West fear China? What are the divergences within the Western camp towards China?

3.1 Comparing development paths, explaining narratives

It is widely argued that China's rise stems from its economy, domestic planning process, reforms and gradual integration into the world economy. Rhetorically, hawks in Washington and other Western capitals present this ascent in negative terms. The root cause is the West's relative decline. Although it is common in the West to hold China accountable for the Western economic problems, in reality nation-states strategic choices are the primary source of national development paths. US corporate class decided to invest in China to earn significantly higher profits than in the US, while the low costs of Chinese goods increased real incomes in developed countries. At the same time, China recycled surpluses to purchase US government debt and permit developed economies to fund trade deficits. Nevertheless, many scholars characterize the China-US relation as "competition", where the relative decline of the hegemon gave rise to a changed cooperative-conflictual mix and the eventual decision of US to contain and confront China [A. Lowther et al., 2013, E.D. French, 2014, B.K. Yoder, 2019].

Unilateral and coercive actions on the part of the US can quickly erode its international legitimacy, giving China more space to shape global governance. China with 1.4 billion population and a rising economic status has no interest in confronting US [M. Dunford, 2019]. China indeed is promoting multiple cooperative platforms and win-win, mutual-benefit initiatives, supported by narratives centered on peaceful coexistence and mutual respect. Furthermore, due to its new strength and international connections, China is not afraid of US containment tactics. On the contrary, the idea of “China threat” and the anti-Chinese policies put in place by the US manifest a clear sense of fear on the Western side (which can generate irrational and dangerous results). Chinese studies of US-China competition were optimistic about future long-term bilateral relations, at least until the Covid-19 crisis (and more recent Russian-Ukraine war), and pessimistic about the short-term, envisaging increasing risks and turbulence [X.t. Yen, 2010, Y. N. Zheng and W.X. Lim, 2017, X. Wu, 2019].

The Covid-19 pandemic brutally revealed Western political and economic weaknesses. Dunford and Qi (2020) sharply criticize US abuse of monetary policy. In their words: “Since early February 2020, with the US economy ‘hitting rock bottom’ and unemployment soaring to unprecedented levels, the Federal Reserve created \$1.5 trillion (nearly \$12,000 for each of the 130 million US households) to give to Wall Street financial institutions either as loans or to purchase financial instruments to protect shareholders and over-leveraged companies [M. Dunford and Qi B. 2020]. While these stimulus measures protected financial markets, they did not address the structural weaknesses of the US domestic economy and created new domestic and international risks including recent increases in inflation delayed by the pandemic slump. Combined with other bonds and assets purchases made in the wake of the 2007/9 financial crisis, these purchases did not add to the money supply because they are technically swaps, leaving the Federal Reserve with a balance sheet in excess of \$500 trillion. So far, these moves have contributed in large part to stock market inflation and valuations that are increasingly out of line with underlying economic realities. Just as the surge in liquidity after the 2007/9 crisis did little to promote productive investment, neither will it this time, because the underlying problem is not a lack of cash. Not coincidentally, in face of challenges posed by Covid-19, the European Central Bank also introduced stimulus policies such as expanded asset purchases and increased lending to banks. A decline in labour productivity, insufficient productive investments, over-dependence on financial industries and short-term profit-seeking investments are the foundations of Western economic fragilities” [Ibidem. See also, FM Parenti et al., 2018].

China's economic development has been characterized by a significantly different path from that of the West: fixed investment in infrastructure and manufacturing activities,

strong support for technology and R&D, supportive policies for labor forces, and productivity gains have ensured China's rapid growth in the past decades. In recent years, scientific and technological upgrade have put China at the forefront of many industries, such as robotics, artificial intelligence, and nanotechnology.

Although the decline of the West reflects differences in relative economic performance and economic governance capacity, the ways in which it is felt is also subjective and political and includes fear that Western hegemony is being challenged. Even though China has insisted that it will never seek hegemony, many in the West do not believe it. On the one hand, it is more a matter of the increasing weakness and decreased legitimacy of US dominance since the beginning of the XXI century. Called “dominance without hegemony” by Giovanni Arrighi, it gives rise to constant fear of being overtaken [G. Arrighi, 2007]. On the other hand, it is the unjustified generalization of Western perspectives on international relations and the way in which Western countries themselves have sought hegemony (any other rising power will do the same). Thucydides Trap paranoia in the West not only rests on an incapacity to imagine that another civilization may have different values, but is also detrimental for international cooperation. Joseph Nye pointed out that there is no need to resort to war if the US does set aside its fears, but the US would have to forsake US exceptionalism and its sense of superiority [J. Nye, 2008]. Mahbubani identified US main strategic mistake: “unlike the Soviet Union, China is not trying to challenge or threaten American ideology. By treating the new China challenge as akin to the old Soviet strategy, America is making the classic strategic mistake of fighting tomorrow’s war with yesterday strategy” [K. Mahbubani, 2020].

The fact that China’s ascent is peaceful and does not involve an attempt to export an “ideology” makes it difficult to challenge China’s rise. In these circumstances, it makes more sense for the US and other Western countries to recognize the current state of affairs and related changes in international circumstances and adapt to them. China-US and China-EU cooperation could play a crucial role in stabilizing a transition to a world of relationships among equals. When Covid-19 hit the world hard, China’s cooperative approach offered a new aid plan targeting 130 countries, helping them to address the crisis, and providing evidence to China’s commitment to building a cooperative, supportive and peaceful international environment. Many influential Western magazines and newspapers such as Foreign Affairs and the Financial Times expressed their recognition of China’s efforts and called for international collaboration [Thomas J. Bollyky and Vin Gupta; James Kynge, Hudson Lockett]. Unfortunately, these voices seem to have been marginalized by the new waves of criticism and accelerating Western attacks and propaganda against China.

The sources of fear do however differ on different shores of the Atlantic. Zheng pointed out that China-US relations have entered a competitive phase with three major battlefields. International influence, technology leadership and military power, reflected in attacks on China in the shape of a trade war, restrictions on Chinese companies, especially in high technology sectors, and US interference in Tibet, the South China Sea, Xinjiang, Hong Kong and increasingly Taiwan (with US supported demands for international recognition). All of which reflect a long-term aim to divide China [Zheng, Y. N., Lim, W. X.]. The US sees China as an existential threat to its unilateral hegemony, whereas Europe does not worry in the same way and even views China as an essential pillar of the multilateral system. The EU has not reached a consensus to contain China, though overall relations have become tense in recent years. Indeed, the EU designates China as a negotiation partner, economic competitor, and systemic rival at the same time, a terminology that is notably different from US' China policy and reflects the internal division of opinion. Seeing itself as a normative actor, whose strength resides in its values and institutions, and due to a lack of capacity and willingness, the way EU carries out its policy has been primarily economic and diplomatic, rather than military. Therefore, Western countries do not have identical attitudes to China and the EU attitudes differ from country to country and over time, as evidenced during the pandemic.

3.2 Covid-19 impact

No matter how high the EU political commitment has been in dealing with the pandemic, the continued spread of Covid-19 fully exposes EU disunity in the face of a public health crisis. A rift within the EU devastated countries within the Union. Italian Prime Minister Giuseppe Conte warned of the severe consequence of a lack of EU solidarity and called for a "strong and unitary response" [D. Burhanettin, 2020]. Likewise, France's Finance Minister Bruno Le Maire expressed his concern that a lack of solidarity now could threaten the survival of the EU and reiterated a call for a common fund to help the hardest-hit nations. Moderate politicians and pro-European parties were terrified of the situation in EU and of the potential for "populist and skeptical forces" to gain further ground.

This reasoning makes sense as not only did the EU fail to establish a comprehensive European response (except the limited NGEU plan), but also governments have kept prioritizing their own national interests at the expense of other EU member states, such as by placing restrictions on the export of protective medical equipment or directly intercepting supplies destined for other countries. At the beginning of the crises in EU, some independent surveys confirmed it in the popular perception, showing new signs of positive feeling towards China [A survey shows that a large number of people's

movements see EU membership as a disadvantage (almost 70% of the Italian population, according to a recent Tecnè poll). At the same time, trust in China has increased temporary vis a vis the United States, as shown in SGW poll on Italian international alliance preferences, China ranked first with 36% approvals, and the US came second with 30%. The survey results do not reflect a fundamental trait but are a sign of potential change, attributable to China's efforts in helping pandemic-stricken countries, including Italy]. Confused policies have been put in place also more recently, during the vaccination campaigns, when various and different national restrictions were not taken in a coherent and common way within the EU space. Even though it is not object of our analysis, it is also fair to mention the current Ukraine-Russian war repercussion: beyond various packages of sanctions against Russia, national interests of EU members are showing different priorities and sometimes-divergent positions on energy, military engagement, and possible negotiation process. Going back to the pandemic, in addition, the United States was also subject to a wave of criticism for the sluggish and incoherent response of the Trump administration, damaging its international reputation. To date, more than 1 million Americans have died compared with 5,200 in China [Coronavirus Resource Center of Johns Hopkins University]. In terms of economic recovery, Chinese surpassed pre-pandemic levels as early as the second quarter of 2020 and grew at 2.3% per year in 2020, recording 8.1% growth in 2021. In the meanwhile, the US economy contracted 3.5% in 2020, much less than EU [World Bank, Global Economic Prospects]. As a result the gap between the US and China has closed further.

Instead of focusing on combating the pandemic, the US government looked for scapegoats to distract global attention. Apart from accusing China of concealing information and spreading the virus, the US also targeted WHO to divert blame from itself. After the WHO's declaration of PHEIC, increasingly strong criticism of WHO appeasement of China was voiced by Western countries, especially the United States [US State Department, Joint Statement on the WHO-Convened COVID-19 Origins Study].

The current global shift in international politics is a wake-up call for those who have remained wedded to a US-centered hegemonic global order, a static vision that was rendered obsolete by the facts even before the pandemic [F.M Parenti et al.]. In other words, the Covid-19 came at a time when the structural weaknesses of neoliberal political economy and the monetarist counter-revolution, characterized by selfish individualism and abusive privatization, had been accumulating for decades. While increased globalization provided opportunities for some countries to grow, its neoliberal variant was accompanied by increasing socio-economic inequalities and instability [*World Inequality Report 2018*]. Examples abound and include financial and economic crises in the 1980s (sovereign debt), 1990s (banking, currency and debt)

and 2000s (finance and debt) [Anthony Elson, 2011], as well as countless "humanitarian" wars and regime change operations, sometimes carried out on behalf of the "war on terrorism" [This "war on terrorism" campaign launched by the US after 9/11 extensively fueled terrorist groups, used to fulfil anti-Russian, anti-Iranian and anti-China plans. See FM Parenti and I Adda, "Are we going to live in a post-NATO world? A critical perspective on trends, obstacles and possibilities", *Geojournal*, vol. 82, n. 2, pp. 345-354].

The exhaustion of neoliberal globalization is increasingly evident, and a constructive path of globalization with Chinese characteristics is emerging [<https://www.globalresearch.ca/end-globalization-western-characteristics/5682709>]. While the former has promoted liberalization and privatization and has been accompanied by a succession of wars, the latter sought to provide infrastructural and other foundations for win-win co-operation and stabilization (Nef and Wilder Robles, 2000). The two models operate along different and often antithetical lines: unilateralism versus multilateralism; one-size-fits-all versus respect for different development paths; hyper-competition versus cooperation for mutual benefit; capital interests versus social interests; and individualism versus collectivism, opening alternative future globalization paths [Xi Jinping speech in Davos, 2017, <https://www.weforum.org/agenda/2017/01/full-text-of-xi-jinping-keynote-at-the-world-economic-forum>].

At present, the United States is not prepared to accept this outcome, even though it would enable itself to redirect its energies to rebuilding infrastructure and industries and providing quality public services for its people. Sadly, the US refuses to participate in new international programs such as China's Belt and Road Initiative and the Asian Infrastructure Investment Bank. To make the situation worse, amid the existential crisis of pandemic, dominant bipartisan American elites have chosen to prioritize confronting China rather than domestic recovery, which could only undermine its own wellbeing and global presence.

4. Conclusions

Starting with questions concerning the power balance and state of international relations in a post-Covid world, drivers shaping the global order and three possible scenarios were identified.

The context of global political economy changed irreversibly due to China's economic and technological progress, while Western countries have experienced economic decline, opening the way to new models of global governance from the US-centered unipolar order.

In this situation, the US has identified China as a systemic competitor, if not an enemy. Underlying the "China's threat" perception are three factors: Western decline, its foreign policy tradition and nation-states' choices. Due to different traditions and choices, continuing divergences in Western policies vis-à-vis China are to be expected

as the US seeks to contain China using Cold War tactics, including bloc confrontation, ideological attack, politicization and securitization of economic relations, as well as interference in Chinese domestic affairs.

In this article, several possible future scenarios have been presented as realistic outcomes of a new bipolar contest with a peace-oriented approach. A new world war is considered extremely unlikely, but not impossible, while a peaceful scenario is possible only in medium-long run. In the short run, the most likely outcome for the post-pandemic world is best described as “New Cold War”, where direct conflicts are avoided, but competition is an enduring feature of international relations. Competition takes various forms, including military alliances, geo-economic integration and attempts of economic decoupling.

Given its contemporary power superiority, the US will be on the offensive, using trade war, tech barriers, and even targeted decoupling from China to gain competitive advantage. That said, the “Beijing consensus” and related Chinese initiatives, such as the BRI, would act as a driving force in shaping the world order in a peaceful, multilateral and cooperative direction.

As for development trends associated with these possible future scenarios and the impact of Covid-19, it is clear that China has established a competent alternative to the Western model of development and that the decline of the West will continue as China continues to ascend. The pandemic has and will further accelerate current transformations and trends in the evolution of the global political economy landscape, as the epidemic hit the West much harder than China, providing further confirmation of the weakness of neo-liberal governance.

References

1. Centre for Economics and Business Research, World Economic League Table, <https://cebr.com/service/macro-economic-forecasting/>
2. Statista, China Is the World's Manufacturing Superpower, <https://www.statista.com/chart/20858/top-10-countries-by-share-of-global-manufacturing-output/>.
3. Politics, “Leader in the 5G Patent Race” report, <https://www.iplytics.com/report/5g-patent-race-02-2021/>
4. SWIFT, Monthly reporting and statistics on renminbi (RMB) progress towards becoming an international currency, <https://cn.bing.com/search?q=RMB+share+of+global+payment+++BIS&go=Search&q=n&form=QBRE&sp=-1&pq=rmb+share+of+global+&sc=0-20&sk=&cvid=9F7DFA4348624D92BBEC3196637A37B2>
5. C. Prestowitz, 2021, Blow Up the Global Trading System, <https://washingtonmonthly.com/2021/03/24/blow-up-the-global-trading-system/>
6. Xi Jinping, Pulling together through adversity and toward a shared future for all, Full Text: Keynote speech by Chinese President Xi Jinping at the opening ceremony of the Boao Forum for Asia Annual Conference 2021 - Xinhua | English.news.cn (xinhuanet.com)
7. NATO - Official text: Bucharest Summit Declaration - Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008, 03-Apr.-2008

8. F.M. Parenti and I. Adda, “Are we going to live in a post-NATO world? A critical perspective on trends, obstacles, and possibilities”, *Geoport*, vol. 82, n. 2, pp. 345-354.
9. Martianov, *Loosing Military Supremacy. The Myopia of American Strategic Planning*, Clarity Press, 2018.
10. N. Neumann, “Why the Aukus submarine pact caused a falling-out with France”, *Naval Technology*, 2021.
11. Billon-Galland A. and Kundnani H.. UK and France should collaborate on Indo-Pacific security, <https://www.chathamhouse.org/2021/03/uk-and-france-should-collaborate-indo-pacific-security>
12. Xinhua, Chinese, Russian FMs hold talks, reach strategic consensus, Updated: Mar 24,2021 09:05 AM,
13. http://english.www.gov.cn/statecouncil/wangyi/202103/24/content_WS605a9047c6d0719374afb49d.html.
14. <https://news.rthk.hk/rthk/en/component/k2/1579228-20210307.htm?>
15. M. Dunford, “GLOBAL RESET. The Role of Investment, Profitability, and Imperial Dynamics as Drivers of the Rise and Relative Decline of the United States, 1929–2019”, *World Review of Political Economy*, Spring 2021, Vol. 12, pp. 50-85
16. R.D. Kaplan, *The One-Sided War of Ideas With China*, <https://foreignpolicy.com/2021/03/02/the-one-sided-war-of-ideas-with-china/>.
17. White House, *National Security Strategy of the United States of America 2017*, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.
18. New York Times, *Biden Defends Afghan Pullout and Declares an End to Nation-Building*, <https://www.nytimes.com/2021/08/31/us/politics/biden-defends-afghanistan-withdrawal.html>.
19. Office of the United States Trade Representative, *Fact Sheet: The Biden-Harris Administration’s New Approach to the US – China Trade Relationship*, <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2021/october/fact-sheet-biden-harris-administrations-new-approach-us-china-trade-relationship>.
20. US State Department, “The Summit for Democracy”, <https://www.state.gov/summit-for-democracy/>.
21. Eurostat, Euro area international trade in goods surplus €29.2 bn, https://ec.europa.eu/eurostat/documents/portlet_file_entry/2995521/6-15022021-BP-EN.pdf/e8b971dd-7b51-752b-2253-7fdb1786f4d9.
22. Eurostat, *International trade in goods in 2018*, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/-2995521/9678910/6-20032019-AP-EN.pdf/0ebd7878-dad5-478e-a5f0-3ae2c91f7ea3>.
23. J. Galtung, Preface, in Lynch J, Seaga Shaw I and Hackett RA (eds), *Expanding Peace Journalism: Comparative and Critical Approaches*, Sydney University Press, 2011. M. Perez de Fransius, “Peace journalism case study: US media coverage of the Iraq War”, *Journalism*, 2014, Vol. 15(1), 72–88.
24. J. Nef and Wilder Robles, “Globalization neoliberalism, and the state of underdevelopment in the new periphery”, *Journal of Developing Societies*, 16(1), 2000, pp. 27-48.
25. J. Nye, *Post-Pandemic Geopolitics*, <https://www.project-syndicate.org/commentary/five-scenarios-for-international-order-in-2030-by-joseph-s-nye-2020-10>.
26. CSIS, *Four Scenarios for Geopolitical Order in 2025-2030: What Will Great Power Competition Look Like?*, <https://www.csis.org/analysis/four-scenarios-geopolitical-order-2025-2030-what-will-great-power-competition-look>.
27. V. Fraile del Álamo and Darren J. Lim, “Mask Diplomacy: Shifting the Covid19 Narrative?” in *China Story Yearbook*, ANU Press, 2020.
28. O’Donnell & Associates, *Corona Big Book*, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=QlhoNX5xWAA>
<https://www.youtube.com/watch?v=42p2tAQAWxU>
29. <https://www.scmp.com/comment/opinion/article/3103092/washington-finally-admits-it-has-been-interfering-hong-kong>
30. M. Jaques, *From Follower to Leader: The Story of China’s Rise*

<https://www.youtube.com/watch?v=Psyy4KqEKtA&t=638s>.

31. Yizhong (Italy-China) Collective, Diplomatic relations between Italy and China turn 50, <https://www.yizhongcollective.com/2020/11/06/diplomatic-relations-between-italy-and-china-turn-50/>.
32. Westlessness, Munich Security Report 2020
<https://securityconference.org/en/publications/munich-security-report-2020/>
33. R.D. Kaplan, "How We Would Fight China", *The Atlantic*, June 2005 <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2005/06/how-we-would-fight-china/303959/> He confirmed his foresee more recently, "A new cold war has begun", *Foreign Policy*, January 7 2019 <https://foreignpolicy.com/2019/01/07/a-new-cold-war-has-begun/>
34. J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, 2003, updated.
35. R. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, 1984; P. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, 1987; G. Arrighi, *Adam Smith in Beijing*, Verso, 2007; Jacques, Martin, *When China Rules the World*, Penguin, 2012.
36. Y. Xiao and F.M. Parenti, "China-Italy BRI Cooperation: Towards a New Model of Cooperation?" *Area Development and Policy*, published online November 11 2021.
37. J.C. Ramo, *The Beijing Consensus*, Foreign Policy Center, 2004, Yang Xuegong, "Globalization and China Pattern – with Commentary on Ramos' The Beijing Consensus", *The International Spectator*, 51, 2010, 109-118.
38. Krastev and S. Holmes, *The Light that Failed. A Reckoning*, Penguin, 2020.
39. European Commission, *EU-China – A strategic outlook* communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf (europa.eu)
40. C. Gräbner, P. Heimberger, J. Kapeller and B. Schütz, "Is the Eurozone disintegrating? Macroeconomic divergence, structural polarization, trade and fragility", *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 44, n. 3, 2020, pp. 647-669.
41. Italian Government, "MEMORANDUM OF UNDERSTANDING BETWEEN THE GOVERNMENT OF THE ITALIAN REPUBLIC AND THE GOVERNMENT OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA ON COOPERATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE SILK ROAD ECONOMIC BELT AND THE 21ST CENTURY MARITIME SILK ROAD INITIATIVE", https://www.governo.it/sites/governo.it/files/Memorandum_Italia-Cina_EN.pdf.
42. Pew Research, October 6, <https://www.pewresearch.org/global/2020/10/06/unfavorable-views-of-china-reach-historic-highs-in-many-countries/>
43. M. Dunford, "China's Belt and Road Initiative and its Implications for Global Development", *Acta Via Serica*, Vol. 6, No. 1, June 2021: 91-118.
44. FM Parenti, *La via cinese. Sfida per un futuro condiviso*, Meltemi, Milano 2021.
- A. Lowther et al., "Chinese-US relations: moving toward greater cooperation or conflict?" *Strategic Studies Quarterly*, 7(4), 2013, 20-45. E.D. French, "Motivated Reasoning in US-China Deterrence and Reassurance -Past, Present, and Future", *Strategic Studies Quarterly*, 8(4), 2014, 70-93. B.K. Yoder, "Uncertainty, shifting power and credible signals in US-China relations: Why the Thucydides Trap is real, but limited", *Journal of Chinese Political Science*, 24(1), 2019, 87-104.
45. M. Dunford, "Chinese perspectives on the Belt and Road Initiative", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2019, 12, 145-167.
46. X.t. Yen, "The instability of China-US relations", *The Chinese Journal of International Politics*, 3(3), 2010, 263-292. Y.N. Zheng and W.X. Lim, "The Changing Geopolitical Landscape, China and the World Order in the 21st Century", *China: An International Journal*, 15(1), 2017, 4-23. X. Wu, "US Competitive Policy toward China and Transformation of China-US Relations", *China International Studies*, 4(4), 2019.
47. M. Dunford and Qi B. "Global reset: COVID-19, systemic rivalry and the global order", *Research in Globalization*, 2020, 32: 1-12.
48. Ibidem. See also, FM Parenti et al., *Geofinance and Geopolitics*, Egea, 2018, chapters 1-3; Richard Peet, "Comparative Policy Analysis: Introduction", *Human Geography Journal*,

- <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/194277861300600201>
49. J. Nye, "The future of China-US relations". *Washington Journal of Modern China*, 9(1), 29-34. 2008.
 50. K. Mahbubani, *Has China Won?* Public Affairs, 2020, p. 6.
 51. Thomas J. Bollyky and Vin Gupta, What the World Can Learn From China's Experience With Coronavirus. Lessons From a Pandemic's Ground Zero
<https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2020-03-02/what-world-can-learn-chinas-experience-coronavirus>; James Kynge, Hudson Lockett, From cover-up to global donor: China's soft power play <https://www.ft.com/content/efdec278-6d01-11ea-9bca-bf503995cd6f>
 52. Zheng, Y. N., Lim, W. X. "The Changing Geopolitical Landscape, China and the World Order in the 21st Century". *China: An International Journal*, 15(1), 4-23.
 53. D. Burhanettin, "The Future of Global Power Competition after the Coronavirus", *Insight Turkey*, 2020, 79-92.
 54. Coronavirus Resource Center of Johns Hopkins University, NEW COVID-19 CASES WORLDWIDE, <https://coronavirus.jhu.edu/data/new-cases>.
 55. World Bank, Global Economic Prospects, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/35647>.
 56. US State Department, Joint Statement on the WHO-Convened COVID-19 Origins Study,
 57. *World Inequality Report 2018*, <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>
 58. Anthony Elson, *Governing Global Finance. The Evolution and Reform of Global Financial Architecture*. Palgrave, 2011.
 59. This "war on terrorism" campaign launched by the US after 9/11 extensively fueled terrorist groups, used to fulfil anti-Russian, anti-Iranian and anti-China plans. See FM Parenti and I Adda, "Are we going to live in a post-NATO world? A critical perspective on trends, obstacles and possibilities", *Geojournal*, vol. 82, n. 2, pp. 345-354.

AZƏRBAYCANDA İDMAN İQTİSADİYYATI: EMİRİK YANAŞMA

Daxil olub: 11 noyabr 2022-ci il
Qəbul olunub: 21 dekabr 2022-ci il
Received: 11 November 2022
Accepted: 21 December 2022

Elçin Səfərov
Doktorant, "Baku City circuit" Qurum
təmsilçisi (Formula 1)
e.safarov@bakugp.az

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanada bədən tərbiyəsi və idman iqtisadiyyatının mövcud vəziyyəti statistik və faktiki materiallar əsasında hərtərəfli öyrənilir və qiymətləndirilir. Keçmiş SSRİ dövründə və müstəqillik illərində ölkənin bədən tərbiyəsi və idman sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər müqayisə edilir. Konkret arqumentlər əsasında Azərbaycanada idman iqtisadiyyatının formalaşmasının müstəqillik dövrünə təsadüf etdiyi vurğulanmış, ölkəmizin idman iqtisadiyyatı sahəsində əldə etdiyi uğurlarla iqtisadi yüksəliş arasında funksional əlaqə aşkar edilmişdir.

Açar sözlər: idman iqtisadiyyatı, empirik yanaşma, idman infrastrukturunu, idman qurğuları, idman.

SPORTS ECONOMICS IN AZERBAIJAN: EMPIRICAL APPROACH

Elchin Safarov
Phd Student, The institution represented Baku City Circuit (Formula 1)
e.safarov@bakugp.az

Summary

The article comprehensively studied and evaluated current state of physical education and sports economics in Azerbaijan based on statistical and factual materials. The achievements of the country in the field of physical education and sports during the former USSR and during the years of independence were evaluated comparatively. It was emphasized based on concrete arguments that the establishment of the sports economics in Azerbaijan had coincided with the period of independence and functional dependence between the successes achieved by our country in the field of the sports economy and economic growth was revealed.

Keywords: sports economy, empirical approach, sports infrastructure, sports facilities, sports.

СПОРТИВНАЯ ЭКОНОМИКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ЭМПИРИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Эльчин Сафаров
докторант, представитель организации "Baku City circuit" (Формула1)
e.safarov@bakugp.az

Резюме

В статье всесторонне изучено и оценено современное состояние экономики физического воспитания и спорта в Азербайджане на основе статистических и фактических материалов. Сравнительно оценивались достижения страны в области физического воспитания и спорта в период бывшего СССР и в годы независимости. На основе конкретных аргументов было подчеркнуто, что становление спортивной экономики в Азербайджане совпало с периодом независимости, и выявлена функциональная зависимость между успехами, достигнутыми нашей страной в области спортивной экономики и экономическим ростом.

Ключевые слова: спортивная экономика, эмпирический подход, спортивная инфраструктура, спортивные сооружения, спорт.

Introduction

After the state independence had been gained, special care and support for physical training and sports were increased in Azerbaijan, and along with this, possible basis for dynamic growth was created for the development of the sports economics. Systemic comprehensive economic reforms show that, the importance of physical education and sports development factor increases day by day. Such a trend is considered one of the most important trends showing its place and role among the factors determining socio- economic development of the country. The share of the sports economics in the structure of GDP gradually increases, and its multiplicative effect expands. Thus, the sports economics has positive impact on the development of tourism, hotel business, restaurant business, transport services sector and other related fields in the country. Therefore, the development of physical education and sports both at industrial and in regional level serves national interests of our state. From this point of view, the dynamics of the sports economics in Azerbaijan is to be constantly analysed and evaluated, proposals and recommendations are to be developed for sustainable development of the sports economics in the country in accordance with new trends in this field.

Main text. First of all, it should be noted that in order to ensure dynamic development of physical education and sports in the country, corresponding infrastructure of this sector is to be created. Our country implemented systematic, consistent and comprehensive work in this field during the years of independence; as a result, almost all the necessary conditions were created for the development of physical education and sports in Azerbaijan. In order to justify our opinion, we are to study the infrastructure of physical education and sports in Azerbaijan and the statistics available in this field as a whole. In order to systematically and comprehensively analyse the development of namely sports economics of our country at present, let's consider statistical indicators of physical education and sports for different years:

Table 1. Growth dynamics of the sports facilities in the Republic of Azerbaijan

Years	Amount of the sports facilities
2015	11027.0
2016	11215.0
2017	11412.0
2018	11545.0
2019	11674.0
2021	11770.0

Source: <https://www.azstat.org/portal/tblInfo/TblInfoList.do;JSESSIONID=B0116D2293CFDDDF659F5123D5F40E9D5>

The result of successful reforms and correct decisions in the sports economics field is reflected above in the statistics of different years. As we can see from the statistics, there were dynamic growth in the construction of the sports facilities in 2015-2021.

Table 2: Number of the people engaged in sports in the Republic of Azerbaijan

Years	Number of the people engaged in sports
2015	1724.7
2016	1755.4
2017	1780.5
2018	1827.9
2019	1864.8
2020	1875.2
2021	1880.2

Source: <https://www.azstat.org/portal/tblInfo/TblInfoList.do;JSESSIONID=B0116D2293CFDDDF659F5123D5F40E9D5>

As we can see from the schedule, there were dynamic growth in the number of the people engaged in sports within the period of 2015-2021. It should be noted that there is great role of the sports federations in the development of the sports economics in our republic. At present, 62 sports federations function at a high level in the Republic of Azerbaijan. E.g., we can mention such the federations functioning within and outside the country as Weightlifting Federation, Rowing Federation, Capoeira Federation, Handball Federation, Kung-Fu Federation, Bodybuilding and Fitness Federation, Billiards Federation, Wrestling Federation, Boxing Federation, Sambo Federation, Chess Federation, Skating Federation, Arm Wrestling Federation, etc.

There are three accredited sports groups in the Republic of Azerbaijan:

1. Olympic sport - (Volleyball, Freestyle Wrestling, Athletics, Badminton, Skeet shooting, Taekwondo, Wrestling, Basketball, Trampoline, Rhythmic gymnastics, etc.)
2. Paralympic sport - (Ping-pong, Fencing, Tennis, Judo, Basketball, Archery, Swimming, Weightlifting, Wrestling, Volleyball, Cycling, Motorcycle, Beach handball).

3. Non-Olympic sport - ABBA wrestling, Kyokushinkaikan, Horse games, Aerobic gymnastics, Alpaut Turan martial arts, Billiards, Climbing, Bowling, Sumo, Wushu, etc. (<https://mys.gov.az/idman/idman-novlri>)

The percentage of the sports facilities placement in economic regions of the Republic of Azerbaijan is as follows: the sports facilities are placed in Baku city (16%), Central Aran Economic Region (12%), Nakhchivan Autonomous Republic (11%), Lankaran –Astara Economic Region (9%), Gazakh –Tovuz Economic Region (8%), Karabakh Economic Region (7%), Guba- Khachmaz Economic Region (6%), Shirvan- Salyan Economic Region (5%), other 4% in three economic regions (Mil- Mughan, Mountainous Shirvan and Absheron economic regions), remaining 1% - in East Zangazur economic region. In accordance with the statistics, most sports facilities are located in the most economically developed Baku city (1862) and the least - in recently liberated East Zangazur economic region (1).

Let's consider the number of the people attending the sports classes by sports. In accordance with the statistics of the Republic of Azerbaijan for 2000 and 2021, the most popular sports classes are as follows:

Table 3: Statistical indicators of the Republic of Azerbaijan by classes for 2000 and 2021

Classes	Year 2000	Year 2021
Football	70513	87916
Chess	49296	46609
Volleyball	48178	43559
Athletics	37474	32363
Checkers	19151	21280

Source: Official website of the Ministry of Sports of the Republic of Azerbaijan (<https://mys.gov.az/>)

The athletes of our country have taken part in the competitions in various national and international arenas since the years of restoration of our independence. Over the years, the number of the sports events held in our country has gradually increased and continues to increase with high growth dynamics. Let's consider the list of the events held in various sports based on statistical data registered on the sports economics in the Republic of Azerbaijan for 2019:

Table 4: List of the events held on the sports in 2019

Sports	Number of international competitions	Number of the athletes
Athletics	9	134
Shooting	5	147
Bullet shooting	11	24
Skeet shooting	9	81
Sporting	5	128
Athletics	39	326
Academic rowing	15	206
Canoe rowing	14	298
Badminton	47	111
Basketball	14	92
Boxing, adults	23	478
Boxing, youth	10	210
Boxing, teens	6	179
Judo	63	1764
Figure skating	9	27
Football	2	-

Source: Official website of the Ministry of Youth and Sports, <https://mys.gov.az/>

We can clearly see from the schedule that our athletes took part in international and national sports events organized in more than a hundred Olympic and non-Olympic sports only in 2019. By the way, it should be also noted that certain part of international competitions was organized in our country. This, in turn, is related to positive opinion about Azerbaijan on international sports arena and creation of necessary infrastructure.

It should be also emphasized that since the period of restoration of the independence of Azerbaijan, the interest in sports has increased significantly in our country. It should be also noted that this is actively manifested in the increase in the number of the people engaged in sports on the one hand, and in the increase of care and attention of our state to the sports, in significant investment in the sports as a result of the reforms in this field, in the construction of new sports complexes and in organization of many sports competitions in our country on the other hand.

Of course, the reforms implemented have had positive impact on the successes achieved in the sports. It should be noted that in connection with the COVID-19 pandemic all over the world, many pre-planned international competitions were postponed.

The dynamics of the achievements of the athletes of the Republic every 3 years in the competitions held in international arenas for 2003-2020 is shown below:

Table 5: Number of the medals won by our athletes in 2003-2020

	2003	2006	2009	2012	2015	2017	2018	2019	2020
Number of the medals won	188	287	619	735	823	851	753	775	192
Gold medals	64	81	249	255	321	347	263	271	60
Silver medals	54	73	176	244	222	236	230	238	46
Bronze medals	70	133	194	236	280	268	260	266	86

Source: www.stat.gov.az

As we can see from the Schedule 4, most of the medals gained by our athletes during this period were won in 2017 (851 medals) and least of them were won in 2003 (188 medals), which is the result of successful reforms and intensive trainings in the field of the sports economics. Looking at the ratio of gold, silver and bronze medals, maximum limit of won gold medals was in 2017 (347 medals), and minimum limit - in 2020 (60 medals). The highest result in winning silver medals was demonstrated in 2012 (244 medals) and the lowest result - in 2020 (46 medals). And maximum number of bronze medals was achieved in 2015 (280 medals) and minimum - in 2003.

Of course, the COVID-19 coronavirus pandemic has postponed many pre-planned international (national) sports events in 2020. Therefore, the number of won medals also decreased. The dynamics of the achievements for 2003-2019 and 2019-2020 were analysed in proportion.

Total number of the medals won increased 4.12 times in 2003-2019 in the competitions held in international arena, including the number of gold medals increased 4.23 times, silver medals - 4.4 times and bronze medals - 3.8 times. Positive dynamics in the growth cases continued until 2017. In comparison with 2017, the number of won medals decreased by 11% in 2018, the number of the medals partially increased in 2019 and 8.9% decrease was registered in comparison with 2017.

The analysis on 2019-2020 shows that, in comparison with 2019, total number of the medals won by our athletes in international competitions decreased by 75% in 2020, including 78% decrease in the number of gold medals, 81% decrease in the number of silver medals and 68% decrease in the number of bronze medals was observed. One of the interesting facts is that there were the changes also in the quality composition of the medals won in 2019-2020. Thus, while 35% of the medals won in 2019 was gold medals, 31% - silver medals, 34% - bronze medals, the indicators of 2020 were as follows: 31% of the medals won was gold medals, 24% - silver medals, 45% - bronze medals. As a result of the pandemic, both quantitative and qualitative indicators of won medals decreased.

Conclusion

Thus, in conclusion, we can say that after the restoration of our country's independence, the interest in the sports was increased, the development of the sports

industry and the sports economics was always in the spotlight of the country's leadership. As a result, the investments were made in the field of the sports in our republic, the sports infrastructure was established and the sports economics was developed. Legal framework was developed and put forward in the field of the sports economics the existence of which means ensuring direct development of the sports economics. It includes Laws, Edicts, State Programs, various regulatory acts regulating the development of the sports.

The analysis of statistical data on economic regions shows that the majority of the sports facilities and most people engaged in sports are in Baku city, and the least indicators fall to the share of Mountainous Shirvan and East Zangazur economic regions.

A series of international competitions (European Games, Formula 1, championships, etc.) were held in our country, which is closely related to the growth of competitiveness and formation of positive image of Azerbaijan in international sports world.

References

1. <https://www.azstat.org/portal/tblInfo/TblInfoList.do;JSESSIONID=B0116D2293CFDDF659F5123D5F40E9D5>
2. (<https://mys.gov.az/idman/idman-novlri>)
3. <https://mys.gov.az>
4. www.stat.gov.az
5. Galkin, V.V. (2006). Экономика спорта и спортивный бизнес [Economy of sports and sports business]. М.: КноРус. In Russian
6. V.V.Galkin. Sports economics in scientific knowledge system
7. Physical education and sports - Important studies. October 20, 2022

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI ÜÇÜN İNVESTİSİYA VƏ XARİCİ TİCARƏT MULTIPLİKATORUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Daxil olub: 23 yanvar 2023-cü il
Qəbul olunub: 27 fevral 2022-ci il
Received: 23 January 2022
Accepted: 27 February 2022

*Vüsalə Cəfərova¹, Günay Rəhimli²,
Muğdət Hacızadə³*

*¹Strateji təhlil və planlama üzrə menecer,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommuni-
kasiya Mərkəzi, ²elmi işçi, İAETİ, UNEC
³bakalavr, Bakı Mühəndislik Universiteti*

Xülasə

Bu məqalədə Azərbaycan xarici ticarətinin onun iqtisadiyyatına göstərdiyi təsir araşdırılmışdır. Bu məqsədlə ilk öncə qapalı iqtisadiyyat halı üçün investisiya multiplikatoru müəyyən edilmiş, daha sonra açıq iqtisadiyyat rejimində xarici ticarət multiplikatoru hesablanmış və nəticələr müqayisə edilərək Azərbaycanın ümumi daxili məhsuluna (ÜDM) təsiri təhlil edilmişdir. Məqalədə ekonometrik modelləşdirmə metodundan istifadə edilmiş və müvafiq modellər EViews proqram paketində ən kiçik kvadratlar üsulunun köməyi ilə qurulmuşdur. Tədqiqatda nəticəyə gəlinmişdir ki, ölkə iqtisadiyyatında 1 manat ümumi xərclərin və ya investisiyanın artımı qapalı iqtisadiyyat halında ÜDM-i 1,89 manat artırır, lakin idxal nəzərə alındıqda, 1,5 manat artırır.

***Açar sözlər:** investisiya, multiplikator, xarici ticarət multiplikatoru, xalis ixrac.*

INVESTMENT AND FOREIGN TRADE MULTIPLICATOR

Vusala Jafarova¹, Gunay Rahimli², Mughdat Hajizada³

¹Strategic Analysis and Planning Manager, Center for Economic Reform Analysis and Communication, ²Researcher, SRIES, UNEC, ³Undergraduate student, Baku Engineering University

Abstract

This article examines the impact of foreign trade on the economy in Azerbaijan. For this purpose, first the investment multiplier was determined for the case of a closed economy, then the foreign trade multiplier was calculated in the open economy regime. The results were compared and the impact on the gross domestic product (GDP) of the country was analyzed. The econometric modeling method was used in the article, and relevant models were constructed using the least squares method in the EViews software package. The research concluded that the increase of 1 AZN of general expenses or investment in the country's economy increases the GDP by 1.89 AZN in the case of a closed economy, but when considering import, it increases it by 1.5 AZN.

***Keywords:** investment, multiplier, foreign trade multiplier, net export.*

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОГО И ВНЕШНЕТОРГОВОГО МУЛЬТИПЛИКАТОРА ДЛЯ ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Вусала Джафарова¹, Гюнай Рагимли², Мугдат Гаджизаде³

¹менеджер по стратегическому анализу и планированию, Центр анализа и коммуникации экономических реформ,

²научный сотрудник, Азербайджанский государственный экономический университет

³ бакалавр, Бакинский Инженерный Университет

Резюме

В данной статье исследуется влияние внешней торговли Азербайджана на его экономику. Для этого сначала был определен мультипликатор инвестиций для случая закрытой экономики, затем был рассчитан мультипликатор внешней торговли в режиме открытой экономики. В конце были сопоставлены результаты и проанализировано влияние внешней торговли на валовой внутренний продукт (ВВП) Азербайджана. В статье использован метод эконометрического моделирования, а соответствующие модели построены методом наименьших квадратов в программном комплексе EViews. В исследовании сделан вывод, что увеличение на 1 манат общих расходов или инвестиций в экономику страны могло бы увеличить ВВП на 1,89 маната в случае закрытой экономики, но с учетом импорта он увеличивается на 1,5 маната.

Ключевые слова: *инвестиции, мультипликатор, внешнеторговый мультипликатор, чистый экспорт.*

Giriş

Daxili investisiya, xarici ticarət və istehlak xərcləri birlikdə ölkənin milli gəlirinə təsir edən əsas faktorlardır. İqtisadiyyatın istehsal potensialını artırmaq üçün investisiya olaraq daxil olan vəsaitlər kapitalı artıraraq iş yerləri yaradır və bununla da əhalinin gəlirlərini artırır. Gəlir artımı isə istehlak tələbini artırır. Yekun olaraq, investisiyanın artımı milli gəliri dəfələrlə yüksəldir. Bu təsir gücünü multiplikator adlanan əmsal ilə hesablamaq mümkündür.

Ölkənin xarici ticarət balansı mənfi olduğu zaman (idxalın ixracdan çox olduğu zaman) milli gəlirdə azalma müşahidə edilir. Lakin ixrac miqdarı idxalı üstələdiyi zaman ticarət saldosunda artım qeyd edilir və bu da ölkənin milli gəlirlərinin artması ilə nəticələnir. Ölkə daxilində istehsal edilən əmtəə və xidmətlərə tələbatın azalması ilə bu tələbatın xarici ölkələrdən qarşılınması həmin vəsaitlərin ölkədən çıxmasına gətirib çıxarır. Bunun nəticəsində iqtisadiyyata daxil olan investisiyaların müəyyən miqdarının ölkə xaricinə “sızması” və ölkə daxilində xərclənməməsi multiplikatorun gücünü

azaldır. Son 26 ilin statistikalarını nəzərə aldığımızda görürük ki, Azərbaycanın milli gəlirini ortalama olaraq 14%-ni xalis ixracdan əldə edilən gəlirlər təşkil edir. Bu rəqəm 2008-ci ildə 83, 2021-ci ildə 22% dəyərində olmuşdur [4]. Məhz buna görə ölkədə istehsalat potensialının artırılmasının milli gəlirə təsirini ölçmək üçün istifadə edilən investisiya multiplikatoru hesablandıqda xarici ticarətin də təsiri diqqətə alınmalıdır.

1. Multiplikator anlayışı

Multiplikator anlayışı ilk dəfə 1930-cu illərdə iqtisadçı J.M.Keyns tərəfindən geniş araşdırılmışdır. Multiplikator investisiyanın iqtisadiyyata gətirdiyi əlavə təsirləri hesablamaq üçün istifadə edilir və bu əmsalın köməyi ilə bəzi amillərin ümumi daxili məhsulun həcminə təsirini müəyyən etmək mümkündür [8]. P.Samuelson multiplikatoru gəlirdəki dəyişikliyi əldə etmək üçün investisiya miqdarındakı dəyişimin vurulması lazım olduğu ədəd kimi açıqlayır [10].

1.1. İntestisiya multiplikatoru

İntestisiya multiplikatorunu əldə etmək üçün reqressiv funksiyadan istifadə edilir. Ümumi daxili məhsulun (ÜDM) hesablanma funksiyasına nəzər salaq [2]:

$$Y = C + S + G + N_x \quad (1)$$

Burada: Y – ÜDM-ni, C - istehlakı, S - qənaəti, G – dövlət xərclərini, N_x – ticarət saldousunu (ixracı ilə idxalın fərqi) ifadə edir. Qənaət istehlak olunmayan gəlirə bərabər olduğundan və makroiqtisadi təhlildə adətən qənaət investisiyanın mənbəyi hesab edildiyindən

$$S = I$$

qəbul olunur. Burada I - investisiyanı bildirir.

Yuxarıdakı bərabərliyə əsasən, (1) düsturundakı qənaəti (S) investisiya (I) ilə əvəz etdiyimizdə aşağıdakı bərabərliyi almış oluruq:

$$Y = C + I + G + N_x \quad (2)$$

Qeyd edək ki, qənaət edilən vəsaitlər adətən investisiyaya çevrilməzdən öncə banklar və birjalar vasitəsilə iqtisadiyyatda dövr edir, yəni bütün qənaətlərin investisiyaya çevrilmə müddəti bir neçə ilə qədər çəkkə bilər.

Keynsin makroiqtisadi nəzəriyyəsinə əsasən, ölkə gəlirləri istehlak və investisiyaya xərclənsə iqtisadi səmərəliliyə nail olmaq olar. Buna səmərəli tələb prinsipi deyilir. Bu prinsipə əsasən, verilmiş məşğulluq səviyyəsində ölkə iqtisadiyyatında məcmu tələb məcburi təklifə bərabər olmalıdır. Məcmu tələb əhalinin mal və xidmətlərə olan xərclərinə bərabərdir. Məcmu təklif isə istehsalçıların qazandığı gəlirlərə bərabər olur və bu məbləğ istehsal amillərinə xərclənir. Səmərəli tələb istehsalçı və isteh-

lakçıların qazandığı gəlirlərin cəminə bərabər olduğundan, səmərəli tələbi milli gəlirə bərabər edə bilərik. Bu zaman dövlət xərcləri (G) və xalis ixrac (N_x) istehlak və investisiya tələblərinin üzərinə keçir [4]:

$$ED = Y = C + I \quad (3)$$

Bu bərabərlikdə ED – məcmu səmərəli tələb, C – istehlak, I – investisiyanı bildirir. Bu nəzəriyyəyə görə (C) istehlak tələbi ÜDM-in xətti funksiyasıdır:

$$C = a + bY; 0 < b < 1 \quad (4)$$

burada a – sabitdir, iqtisadi mənasına görə baza dövründə istehlak həcmi və ya avtonom istehlakı, b isə ÜDM-in (Y) artmasından asılı olaraq istehlak həcmi artım nisbətini xarakterizə edən əmsaldır. Burada b istehlakın son hədd meyilliliyi adlanır. İstehlak xərclərinin (4) bərabərliyindəki ifadəsini ÜDM (3) bərabərliyində yerinə yazsaq alarıq:

$$Y = A + bY + I \quad (5)$$

(5) düsturundan istifadə etməklə, ümumi daxili məhsulun artım tənliyini yazsaq. Belə ki, investisiyaya ΔI artımı verdiyi zaman ümumi daxili məhsulun həcmində ΔY artımı yaranacaqdır:

$$\begin{aligned} Y + \Delta Y &= a + b(Y + \Delta Y) + I + \Delta I \\ Y + \Delta Y &= a + bY + b\Delta Y + I + \Delta I = (a + bY + I) + (b\Delta Y + \Delta I) \\ \Delta Y &= b\Delta Y + \Delta I \end{aligned} \quad (6)$$

Bu bərabərlikdən istifadə edərək multiplikatoru hesablasaq:

$$\begin{aligned} \Delta Y - b\Delta Y &= \Delta I \\ \Delta Y(1 - b) &= \Delta I \\ \frac{\Delta Y}{\Delta I} &= \frac{1}{1 - b} \end{aligned} \quad (7)$$

alarıq. Burada $\frac{1}{(1-b)}$ vuruğuna **ümumi xərclər və ya investisiya multiplikatoru** deyilir. Multiplikator Keyns nəzəriyyəsinin əsas elementidir. Asanlıqla görmək olar ki, $b < 1$ olduğu üçün $\frac{1}{1-b}$ -i sonsuz azalan həndəsi silsilənin cəmi şəklində yazmaq olar.

$$\mu = \frac{1}{1-b} = 1 + b + b^2 + \dots + b^k \dots \quad (8)$$

Fərz edək ki, ölkə iqtisadiyyatına istehsal potensialının artırılması üçün ΔI miqdarında investisiya yatırılır. Bunun nəticəsi olaraq, ölkənin istehsal həcmi yeni kapital axını nəticəsində ΔI miqdarında artacaq və bu da öz növbəsində ÜDM-ni ΔI miqdarında artıracaqdır.

İqtisadiyyata daxil olan ΔI vəsaitindən $b * \Delta I$ qədəri istehlak məhsullarının alınmasıyla yenidən iqtisadiyyata qayıdarsa, ikinci törəmə mərhələsində ÜDM miqdarı $b *$

ΔI miqdarında artım göstərəcəkdir. Üçüncü mərhələdə $b^2 * \Delta I$ qədər vəsait yenidən iqtisadiyyata qayıdacaq və bu proses sonsuz şəkildə davam edərək aşağıdakı bərabərliyi yaradacaqdır:

$$\begin{aligned}\Delta Y &= \Delta I + b\Delta I + b^2\Delta I + \dots + b^k\Delta I + \dots = \\ &= (1 + b + b^2 + \dots + b^k + \dots)\Delta I = \frac{1}{1-b}\Delta I = \mu\Delta I\end{aligned}\quad (9)$$

Deməli, ÜDM artımı investisiya multiplikatoru ilə investisiya artımının hasilinə bərabərdir.

Nəzərə alınmalıdır ki, xarici ticarət saldosunun mənfi olması, vergilərin miqdarı, inflyasiya, uçot dərəcəsi multiplikatorun gücünü azaldan faktorlardır. Lakin burada ölkənin xarici ticarətinin olmadığı və ya ticarət balansının sıfıra bərabər olduğu fərz edilib. Reallıqda isə Azərbaycan iqtisadiyyatı ticarətdən böyük ölçüdə asılı olduğu üçün multiplikatorun qiymətində fərq olur.

1.2. Xarici ticarət multiplikatoru

Xarici ticarət multiplikatoru ticarət balansın vahid dəyişməsinin milli gəliri dəyişəcəyi miqdar kimi izah edilir. Bu kəmiyyətin müəyyən olunması üçün xalis ixrac funksiyasına nəzər yetirək:

$$N_x = N_{x0} - mY; \quad 0 < m < 1 \quad (10)$$

Burada N_{x0} - avtonom və ya xalis ixracın (idxalın) baza səviyyəsi, m - ixraca (idxala) son hədd meyilliyini göstərir. Əgər m əmsalı müsbət olarsa, ixraca son hədd meyilliliyini, mənfi olarsa, idxala son hədd meyilliliyini ifadə edir [5].

Açıq iqtisadiyyat şəraitində ÜDM xərclər üsulu ilə (1) düsturu vasitəsilə hesablanır. İstehlak üçün (4) və xalis ixrac üçün (10) ifadəsini (1) düsturunda yerinə yazsaq, aşağıdakı bərabərliyi alarıq:

$$Y = A + bY + G + I + N_{x0} - mY$$

$$Y - bY + mY = A + G + I + N_{x0}$$

$$(1 - b + m)Y = A + G + I + N_{x0}$$

Buradan ÜDM üçün aşağıdakı ifadəni alarıq:

$$Y = \frac{1}{1 - b + m}(A + G + I + N_{x0}) \quad (11)$$

$\frac{1}{1 - b + m}$ əmsalı *xarici ticarət multiplikatoru* adlanır və bunu $\mu_{\text{xar.tic.}}$ ilə işarə edək [5].

$$\mu_{\text{xar.tic.}} = \frac{1}{1 - b + m} \quad (12)$$

İnvestisiya miqdarı artar və digər xərclər dəyişməz olaraq qalarsa, ÜDM artımı üçün aşağıdakı bərabərliyi alarıq:

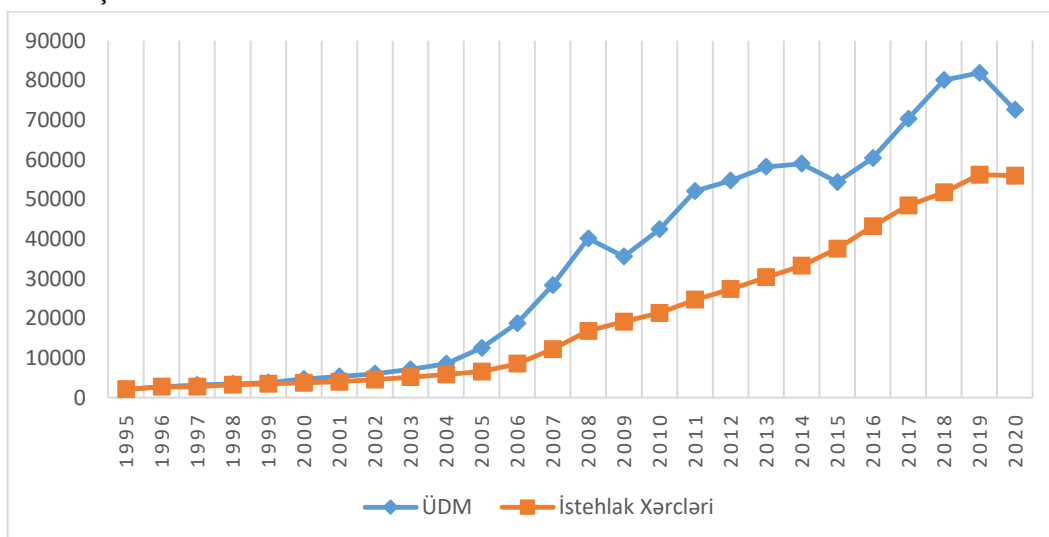
$$\Delta Y = \mu_{xar.tic} \Delta I (13)$$

Alınan bərabərlik xarici ticarət şəraitində investisiyadakı vahid artımın ÜDM-ni nə qədər dəyişdiyini ifadə edir.

Multiplikatora təsir edən faktorlardan biri idxal miqdarıdır. İdxala xərclənən vəsaitlər ölkə daxilində istehsal olunan məhsullara tələbin itirilməsiylə nəticələnir. Xərclərin bir hissəsinin iqtisadiyyatdan kənara çıxaraq idxalı ödəmək üçün işlədilməsi ölkə daxilindəki məcmu xərclərin azalmasına, digər bir ifadə ilə, məcmu xərclərin bir hissəsinin “sızma”sına gətirib çıxarır. Keyns-in məcmu tələbin artması nəzəriyyəsinə görə, milli gəlirin artması nəticəsində idxala xərclənən vəsaitlər də artır. İdxalın artması ölkənin cari hesablar və tədiyyə balansının pisləşməsinə gətirib çıxarır. Ölkə daxilində və ya qlobal miqyasda mal və xidmətlərə tələbatın artması nəticəsində milli gəlirin artması cari əməliyyatlar balansını yaxşılaşdırır. Texnoloji yeniləşmə ilə əlaqədar təklifin artımı ixrac bazarının genişlənməsinə, həmçinin daxili bazara xarici mal göndərənlərin çoxalmasına gətirib çıxara bilər.

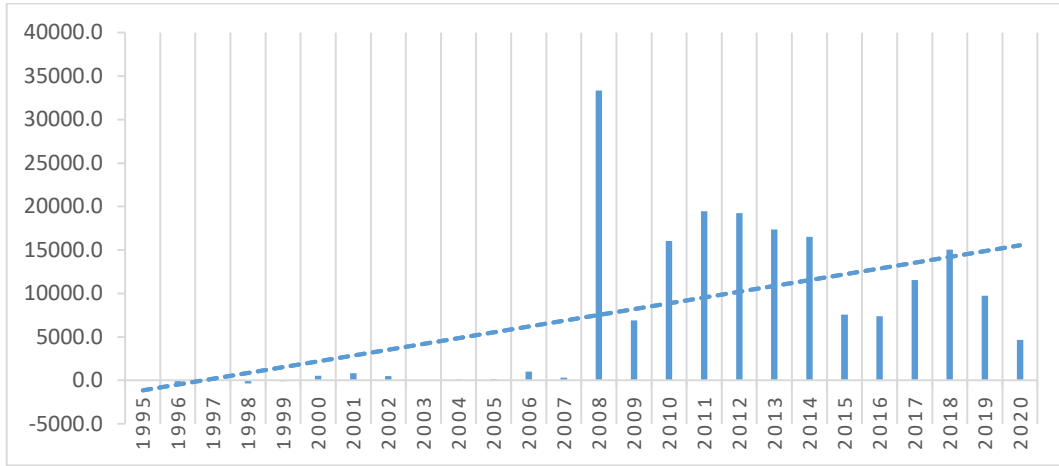
2. Tədqiqatın informasiya bazası

Azərbaycan üzrə ÜDM, istehlak xərclərinin statistik göstəriciləri birinci qrafikdə əks olunmuşdur.



Qrafik 1. ÜDM və istehlak xərclərinin statistik qiymətləri (milyon manatla)

Qrafik 1-ə əsasən, hər iki sahədə artım tendensiyası müşahidə edilmişdir. İstehlak xərclərinin maksimum dəyəri 2019-cu ildə 56,2 milyard manat, ÜDM-in maksimum dəyəri isə eyni ildə 81,9 milyard manat dəyərində olmuşdur.



Qrafik 2. Ticarət balansının statistik qiymətləri (milyon manatla)

Mənbə: Azərbaycan Statistik İnformasiya Xidməti (ASİS)

İkinci qrafikə əsasən, ticarət balansı müstəqilliyin ilk illərində mənfi dəyərlərə sahib olmuş, daha sonra xarici ticarətin artması nəticəsində artım göstərmişdir. Xalis ixrac 2008-ci ildə ən yüksək qiymətində - 33,3 milyard manat dəyərində - olmuşdur. Xalis idxal isə 1998-ci ildə öz maksimum qiymətinə - 364 milyon manata - bərabər olmuşdur. Burada ticarət saldosunda artım tendensiyası müşahidə olunmuşdur.

3. Ekonometrik modelləşdirmə

3.1. Xalis ixracın ÜDM-dən asılılığının qiymətləndirilməsi

Tədqiqatda, ilk öncə xalis ixracın ÜDM-dən asılılığının reqressiya tənliyinin parametrləri qiymətləndirilmişdir. Bu məqsədlə aşağıdakı spesifikasiyaya malik reqressiya tənliyinə baxılmışdır:

$$NX = C(1) + C(2)*GDP$$

Qrafik 1 və 2-də verilmiş xalis ixrac və ÜDM göstəricilərinin 1995-2020-ci illər üzrə statistik məlumatlarından istifadə edərək bu tənliyin EViews 10 proqram paketində [3] qiymətləndirilməsinin nəticəsi aşağıdakı kimi olmuşdur:

$$NX = -12282.43 + 0.49*GDP + 25734.96*DUMMY2008 + [AR(1)=0.962, UNCOND]$$

Modelin statistik xarakteristikaları aşağıda verilmişdir:

$$R\text{-squared} = 0.89 \quad \text{Durbin-Watson stat} = 1.23$$

Əhəmiyyətlik dərəcələri (0.22) və (0.00)-dır.

Modelin nəticəsinə görə idxala son hədd meyilliliyi (m') 0,49 ədədinə bərabərdir. Başqa sözlə, ölkə hər il orta hesabla ÜDM-in 49%-i qədər xalis ixrac edir. Modeldə xətti reqressiya tənliyinin ən kiçik kvadratlar üsulu ilə həllinin adekvatlığı üçün vacib olan Qauss-Markov şərtləri, eyni zamanda qalıqların stasionarlığını

yoxlamaq üçün zəruri testlər həyata keçirilmişdir və müvafiq testlərin nəticələri modelin adekvat olmasını deməyə əsas verir.

3.2. Xarici ticarət multiplikatorunun qiymətləndirilməsi

İstehlaka ÜDM və xalis ixracdan asılı funksiya kimi baxmaq olar:

$$Consuming = C(1) + C(2)*GDP + C(3)*NX$$

Bu asılılığın parametrləri 1995-2020-ci illərin statistik məlumatları əsasında aşağıdakı kimi tapılmışdır:

$$Consuming = 10484.4 + 0.47*GDP - 0.13*NX + [AR(1)=0.98, UNCOND]$$

Modelin statistik xarakteristikaları aşağıda verilmişdir:

$$R\text{-squared} = 0,98 \quad \text{Durbin-Watson stat} = 0,86$$

Əhəmiyyətlik dərəcələri (0.326), (0.000), (0.007)-dir.

(7) düstura əsasən b əmsalının 0,47 olduğunu nəzərə alsaq, onda investisiya multiplikatorunun qiyməti:

$$\frac{1}{1 - 0,47} = 1,89$$

Bu onu deməyə əsas verir ki, həmin illərdə Azərbaycanda 1 manat ümumi xərclərin və ya investisiyanın artımı xalis ixracın 0-a bərabər olduğu şəraitdə ÜDM-i 1,89 manat artırardı.

Xarici ticarət multiplikatorunun qiymətini tapmaq üçün əmsalları (12) düsturunda yerinə qoyaq:

$$\frac{1}{1 - 0,47 + 0,13} = 1,5$$

Nəticəyə əsasən, xarici ticarət 0-a bərabər olmadığı üçün investisiyada olan hər 1 manat artım ÜDM-i 1,5 manat artırır. Lakin ticarət saldosu 0-a bərabər olmadığı üçün ölkədən kənara idxal yolu ilə valyutanın “sızması” multiplikatorun gücünü 0,4 manat azaltmışdır. İxracın gətirdiyi valyutadan çox idxala ödənilən valyuta digər ölkələrdə multiplikativ effekt yaratmağa başlamışdır. Belə nəticəyə gələ bilərik ki, Azərbaycanda xarici ticarət ümumi daxili məhsulun cari artımında mənfi rol oynayır.

Nəticə

Tədqiqatda xalis ixracın ümumi daxili məhsuldan asılılığı və investisiya və xarici ticarət multiplikatorları qiymətləndirilmişdir. Xalis ixracın ÜDM-dən asılılığı modelin nəticəsinə görə, idxala son hədd meyilliliyi (m') 0,49 ədədinə bərabərdir. Başqa sözlə, ölkə hər il orta hesabla ÜDM-in 49%-i qədər xalis ixrac edir. Daha sonra Azərbaycanda investisiya və xarici ticarət multiplikatoru modeli qurulmuş və nəticəyə gəlinmişdir ki, ölkə iqtisadiyyatında 1 manat ümumi xərclərin və ya investisiyanın artımı, əgər idxal ixraca bərabər olsaydı, ÜDM-i 1,89 manat artırardı, lakin

xarici ticarət mənfəi saldo olduğu üçün 1,5 manat artırır. Bu o deməkdir ki, tədqiqat dövründə ölkədən kənara valyuta “sızması” multiplikatorun gücünü 0,4 manat azaltmışdır.

Ədəbiyyat

1. Dominick, S. (2013). *International economics*. Wiley. s.551
2. Dornbusch, R., Fischer, S., & Startz, R. (2011). *Macroeconomics*. McGraw-Hill.
3. **EViews 10 User's Guide I**
4. <https://www.stat.gov.az/>
5. İmanov, Q., & Hasanlı, Y. H. (2001). The models of socio-economic development of Azerbaijan. *Macroeconomic Analysis. Baku, Science*, 242.
6. Mannur, H. G. (1999). *International economics*. Vikas Publishing House. s.256-260
7. Y.H.Hasanlı, R.T.Həsənov. Xarici ticarətin ölkə iqtisadiyyatda rolunun qiymətləndirilməsi, Azərbaycan EA, İqtisadiyyat İnstitutu, “Müasir mərhələdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas meylləri (məq toplusu)”, II buraxılış, Bakı, Elm, 1999,s. 169-186
8. Rochon, L. P., & Gnos, C. (2008). *The Keynesian Multiplier* (Vol. 105, p. 168). Psychology Press.
9. Polak, J. J. (1947). The Foreign Trade Multiplier. *The American Economic Review*, 37(5), 889-897.
10. Samuelson, P. A. (1939). Interactions between the multiplier analysis and the principle of acceleration. *The Review of Economics and statistics*, 21(2), 75-78.

SOCIETY 5.0 AND FINANCIAL INTEGRATION IN DEVELOPED COUNTRIES

Daxil olub: 23 dekabr 2022-ci il
Qəbul olunub: 18 fevral 2022-ci il
Received: 23 December 2022
Accepted: 18 February 2022

Kanish Qarayev¹, Leyla Tahirzadə²
¹PhD student, teacher, UNEC
²Master student, Istanbul University
¹kanishgarayev92@gmail.com,
²leylatahirzade7@gmail.com

Abstract

Globalization has brought many countries together. It is critical for governments to be able to adapt to rapid technological development on a daily basis. Technology makes people's life easier, yet it is debatable whether all countries are responding to these developments. Industry 4.0, which Germany pioneered, is discussed, while Japan, which is at the forefront of digital technology, is remembered for its Society 5.0 concept. The procedure of complying with Society 5.0, which was designed by Japan, might be in the fastest developing countries. The goal of Society 5.0 is to increase people's quality of life by ensuring that society is integrated.

The integration of financial markets in developed countries with the greatest potential for transitioning to Society 5.0 was examined in this study. Eight developed countries are used in the study. The aim of this study is to analyze financial integration by addressing the index of countries with the highest potential for transition to Society 5.0, which Japan has put forward. The correlation coefficient is used in the analysis. In this framework, data for the years 2015-2020 (including 2020) has been utilized. It has been investigated whether the crisis or change in the financial system of any country has affected other country markets through financial channels. Among the countries identified, the reasons why countries with high correlation coefficient and weak are strong or weak are discussed. The digital development and technological developments of Society 5.0 have resulted in rapid adaptation of technological developments, making integration in developed countries faster.

Keywords: *Society 5.0, financial integration, correlation, technological development.*

5.0 CƏMİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF ETMİŞ ÖLKƏLƏRDƏ MALİYYƏ İNTEQRASIYASI

Kəniş Qarayev¹, Leyla Tahirzadə²
¹Müəllim, doktorant, UNEC
²Magistr, İstanbul Universiteti
¹kanishgarayev92@gmail.com, ²leylatahirzade7@gmail.com

Xülasə

Qloballaşma bir çox ölkələri bir araya gətirib. Hökumətlərin gündəlik olaraq sürətli texnoloji inkişafa uyğunlaşa bilməsi çox vacibdir. Texnologiya insanların həyatını asanlaşdırır, lakin bütün ölkələrin bu inkişafə reaksiya verib-verməməsi mübahisəlidir. Yaponiya tərəfindən hazırlanmış 5.0 Cəmiyyətinə uyğunluq proseduru ən sürətlə inkişaf edən ölkələrdə ola bilər. 5.0 Cəmiyyətinin məqsədi cəmiyyətin inteqrasiyasını təmin etməklə insanların həyat keyfiyyətini artırmaqdır.

Bu araşdırmada 5.0 Cəmiyyətinə keçid üçün ən böyük potensiala malik inkişaf etmiş ölkələrdə maliyyə bazarlarının inteqrasiyası araşdırılmışdır. Tədqiqatda səkkiz inkişaf etmiş ölkə araşdırılıb. Bu araşdırmanın məqsədi Yaponiyanın irəli sürdüyü 5.0 Cəmiyyətinə keçid üçün ən yüksək potensiala malik ölkələrin indeksinə müraciət edərək maliyyə inteqrasiyasını təhlil etməkdir. Təhlildə korrelyasiya əmsalı istifadə olunur. Bu çərçivədə 2015-2020-ci illər üçün (2020-ci il daxil olmaqla) məlumatlar istifadə edilmişdir. Hər hansı bir ölkənin maliyyə sistemindəki böhranın və ya dəyişikliyin maliyyə kanalları vasitəsilə digər ölkə bazarlarına təsir edib-etmədiyini araşdırılıb. Müəyyən edilmiş ölkələr arasında korrelyasiya əmsalı yüksək və zəif olan ölkələrin güclü və ya zəif olmasının səbəbləri müzakirə edilib. Araşdırma nəticəsində "5.0 Cəmiyyəti"-nin rəqəmsal və texnoloji inkişafının bu ölkələrdə maliyyə inteqrasiyasını daha da sürətləndirdiyi müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: "5.0 Cəmiyyəti", maliyyə inteqrasiyası, texnoloji inkişaf, korrelyasiya.

ОБЩЕСТВО 5.0 И ФИНАНСОВАЯ ИНТЕГРАЦИЯ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ

Каниш Гараев¹, Лейла Тахирзаде²

¹Преод., аспирант, UNEC

²Магистрант, Стамбульский Университет

¹kanishgarayev92@gmail.com, ²leylatahirzade7@gmail.com

Резюме

Глобализация стала причиной объединения многих стран. Крайне важно, чтобы правительства могли ежедневно адаптироваться к быстрому технологическому развитию. Технологии облегчают жизнь людей, но вопрос о том, отреагировали ли все страны на эти изменения, остается спорным. Процедура соответствия концепции «Общество 5.0», разработанная Японией, может быть в каждой из самых быстроразвивающихся стран. Цель Общества 5.0 — улучшить качество жизни людей, обеспечив интеграцию общества.

В этом исследовании рассматривается интеграция финансовых рынков в развитых странах с наибольшим потенциалом для перехода к Обществу 5.0. В

исследования рассматривались восемь развитых стран. Целью данного исследования является анализ финансовой интеграции на основе предложенного Японией индекса стран с наибольшим потенциалом перехода к Обществу 5.0. В анализе используется коэффициент корреляции. При этом использовались данные за 2015–2020 годы (включая 2020 год). Было исследовано, влияет ли кризис или изменение в финансовой системе какой-либо страны на рынки других стран через финансовые каналы. Обсуждаются причины, по которым страны с высокими и слабыми коэффициентами корреляции между выявленными странами являются сильными или слабыми. Исследование показало, что цифровое и технологическое развитие Общества 5.0 еще больше ускоряет финансовую интеграцию в этих странах.

***Ключевые слова:** Общество 5.0, финансовая интеграция, технологическое развитие, корреляция.*

1. Introduction

Trends seen in recent years have led to the creation of a global financial system that is evolving under the influence of integration relations. This globalization shows itself in many areas, not just finance. Especially developed countries adapt to these trends more quickly. With the industry's robotic use, it seems that Japan, South Korea, Germany from European countries will surpass "Industry 4.0" and reach Society 5.0 quickly. Scientists stress that countries must be in co-operation in order for Society 5.0 to move on. Integration is one approach for countries to work together. Integration is the process of persons becoming integrated into a society and adapting to that society. Financial integration is the process of bringing a country's financial markets closer together and going in the same direction as those in other nations or around the world.

This study conducted financial integration analysis of the index of 8 developed countries with the highest potential for integration into Society 5.0. Financial integration has many benefits to both the country's economy and investors. Correlation coefficients have been utilized in the analysis. The stronger the association between those countries, the closer the correlation coefficient is to one. Countries that have a negative correlation coefficient are said to have a negative association. If the correlation coefficient is close to zero, the countries have a shaky link.

1.1. Financial Integration

Because to the pre-1945 world countries' conflict, the global economy was in bad shape (for example, World War 1, World Economic Depression of 1929, World War 2). The economy has collapsed as a result of conflicts and economic distress.

Suggestions to reduce these effects have been one of the Bretton Woods Meeting (Demir, 2014). With this treaty, the country's foreign exchange rates were integrated into the currency of a single country, the US dollar. This system collapsed in 1971 and replaced it with the free-wave courtship regime (Erdurak, 2019). The increase in oil prices in the 1970 years followed by a large amount of USD surplus generated by the OPEC countries. As a result, the financial systems and markets that emerged in the 1980 and 1990 years have led to extensive integration (Seçme, 2018).

“Integration” means the most known definition and the connection of various variables in a single form. Integration is a new concept, and the Dutch economist J. It was introduced to science by Tinbergen (Babayeva, 2019). In the literature, there is no one type definition for financial integration derived from the concept of integration. Financial integration is commonly related with ideas like financial globalization, capital liberalization, economic growth, and foreign financial liberalization, which have a variety of definitions.

The elimination of constraints on free capital flows and investment in most nations throughout the world (particularly in industrialized countries) has resulted in a major expansion in international financial integration during the last decade (LANE & MILESI-FERRETTI, 2003). The integration of a country's domestic financial system with the worldwide financial market is known as financial integration (Seçme, 2018). Investors are becoming more active in international markets as financial integration improves. Local investors are diversifying their portfolios and reducing their exposure to adverse events in their home country by making international investments (Erdurak, 2019).

Financial integration refers to the free movement of capital, in the simplest definition. There is only one set of market rules in the integrated financial market. Participants are treated equally, with equal rights (Demir, 2014). The term "financial integration" refers to the cooperation of financial markets in a number of countries around the world. The costs of processing the integration have an impact on the foreign exchange rate, political risks, and other hazards (Seçme, 2018). The free circulation of the capital that comes with integration will allow investors to invest in more risky assets. And that's when you have an unstable balance sheet (Erdurak, 2019).

Financial integration has many benefits to both investors and the country economy and other factors. It offers investors convenience and opportunities to share financial integration risk. Due to integration, the securities in the investor's portfolio may be owned by different countries (Demir, 2014). Financial integration can also affect domestic investments in the country and the growth in the country's economy. Increasing the physical capital level per employee can help increase the economic growth rate and improve living standards. The benefits listed are particularly visible in foreign investments (Seçme, 2018). The movement of foreign capital from rich to

impoverished countries allows these countries' economies to grow faster. The financial services industry and financial integration both help to boost competitiveness (Babayeva, 2019).

Although many economists and financiers believe financial integration benefits the country's economy, some economists and financiers believe it has a negative influence. They contend that long-term integration will have a negative impact on employment and earnings (ASALEYE , LAWAL, POPOOLA, ALEGE, & OYETADE, 2019).

Finally, it's worth noting that financial integration and financial globalization are both related but distinct ideas. Financial globalization refers to the removal of limitations on interest and foreign exchange transactions, allowing for global capital movement. The relationship between a country's financial market and worldwide financial markets is revealed by financial integration. Despite the fact that they are two distinct ideas, financial globalization and financial integration are inextricably linked (Babayeva, 2019).

1.2. Society 5.0

Technology advancements increase the quality of life in the workplace and in society, contributing to the advancement of society. The Japanese designed Society 5.0, also known as the super smart society, as a society model in which artificial intelligence is examined in all aspects and people are most efficiently integrated with computers and robots (Saracel & Aksoy, 2020). Technology continues to innovate in the industry, reflecting the changes that have occurred in the economy and in society. From 1.0 to 5.0, these changes have occurred. The term "community 5.0" is new, and its goal is to improve people's quality of life (Pereira, Lima, & Charrua-Santos, 2020). But before we explain this, it's important to give a brief explanation of what other industrial revolutions are;

Industry 1.0: Thomas Newcomen invented the first major technology, the steam engine, in 1712. The majority of people were moved from the fields to the factories as a result of this development, and then the large factories were established.

Industry 2.0: The second industrial revolution represents an increase in electrical power. The first car, telegraph and telephone inventions took place during this period..

Industry 3.0: The beginning of digitalization coincide with this period. Machine operation in factories in computer control has reduced labor costs.

Industry 4.0: The goal of this revolution was to build a virtual replica of the real world. The core concepts of Industry 4.0, according to the literature, are cyber physical systems, objects, and the Internet of services.

Society 5.0: Japan's new ideology, Society 5.0, attempts to integrate the most recent technological advancements into society (Saracel & Aksoy, 2020).

The goal of Society 5.0 is to raise people's living standards while also developing ways to improve the country's economy. It was developed as part of the Science and Technology Basic Plan and approved by the Council of Ministers in 2016. (Fukuyama, 2018). While many countries attempt to adapt to Industry 4.0, Japan, a developed country, is heading toward Society 5.0 thanks to its advanced technologies. This attempts to develop a super-intelligent civilization that can be managed without humans (Pereira, Lima, & Charrua-Santos, 2020).

As it is known, the symptoms of population aging, birth rate, and decreased total population began to appear Japanese. Society 5.0 produces strategies to reduce such problems (Fukuyama, 2018). Society 5.0 philosophy suggests the implementation of some objectives such as:

- To develop solutions against aging world population,
- Bringing the virtual world and the real world together,
- The use of the Internet of things with the benefit of society,
- Creating solutions for environmental pollution and natural disasters.

Society 5.0 includes the Internet of things, artificial intelligence and digital technologies, similar to Industry 4.0. Unlike Industry 4.0, however, it covers not only industrial production, but also the issues closely related to society such as health, transportation and security services, agriculture, finance, energy and food production (ÖZTÜRK & ATEŞ, 2021). But it has to be said that the technological developments could allow for an even better quality of life, an even easier way of life, while at the same time leading to an unequal distribution of employment and wealth (Pereira, Lima, & Charrua-Santos, 2020).

2. Literature Review

Tullio Jappelli and Luigi Pistaferri (2011) researched it to determine that financial integration decreases portfolio risk for investors and induces consumption softening. They calculated how much more integration lessens the country's shock impact.

In their study (2013), Jan Babecky et al looked at the process of financial integration during times of financial turbulence. The findings revealed that there is a link between financial instability and financial integration, and that both processes are mutually dependent.

In the study conducted by Işıl Demir (2014), the study tried to identify the impact of financial integration on the banking sector, and tried to offer some solutions to eliminate the devastating effects of financial integration and banking crises on financial systems. Due to the increased competition in local banking sectors and the emergence of new instruments, financial integration should be improved, risk diversification opportunities should be increased, as a result of financial integration.

In the study conducted by Zekeriya Oğuz Seçme (2018), the VIX Index, which is the risk index for interest, foreign currency and stock markets in Turkey, Germany, Spain, Hungary and Poland, has been investigated how the interest rate of the FED, the Central Bank of America, was affected by shock and volatilities. It has been attempted to uncover cross-market dispersions through financial channels of this interaction. This is thought to be linked to countries' levels of financial integration. When the study's findings were examined, it was discovered that the FED's interest decisions had a considerable impact on Turkey's interest rate and stock index across both long and short periods, particularly during crisis moments.

The relationship between employment and financial integration was investigated in Abiola John Asaleye's (2019) study. Based on the findings, it can be concluded that financial integration and employment have a negative association. It has been proposed that emerging countries should take advantage of the short-term benefits of financial integration.

The goal of Aziza Babayeva's (2019) research was to assess the impact of Central Asian nations' financial integration. Fixed-impact and random-impact panel data models were used to assess the influence of the study's nations' financial performance on financial integration.

Ceren Erdurak (2019) examined the link between financial integration and crises by creating balanced and unstable panel data sets from European Union member states. In the 2008 Global Financial Post-Crisis era, the ability of integration to deal with negative consequences was shown to be stronger and statistically significant for 13 nations than for all countries.

3. Research Method

The data set of the study is the stock indexes of developed countries. In this study, the daily opening prices of the stock indexes of 8 developed countries were obtained from the "Investing.com" site. Daily returns were obtained using daily opening prices, then transferred to Eviews to calculate the correlation coefficient. The 8 countries used in the study are the United States, Canada, Japan, South Korea, Australia, France, Germany and England. USA's down Jones, Canada's S&P, Japan's Nikkei 225, South Korea's KOSPI, Australia's S&P/ASX200, France's CAC40, Germany's DAX and England's FTSE 100 indices were used.

The data range covers 6 year, the years 2015-2020 (including 2020). This data is obtained from the official website "Investing.com". The weekly returns of these 8 indexes are calculated based on the 6-year weekly opening prices. For some countries, the graphs obtained with the original values for the weekly return rates for these indexes are as follows;

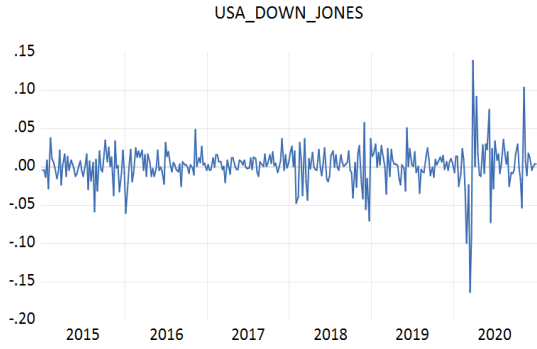


Figure 01: USA index rates (2015-2020)

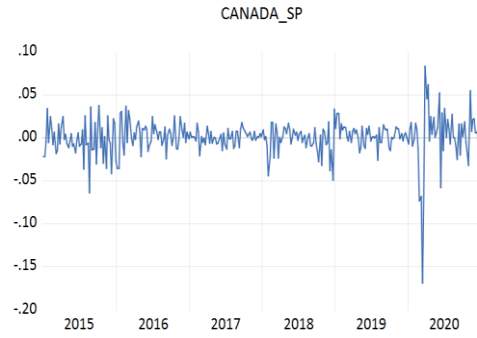


Figure 02: Canada index rates (2015-2020)

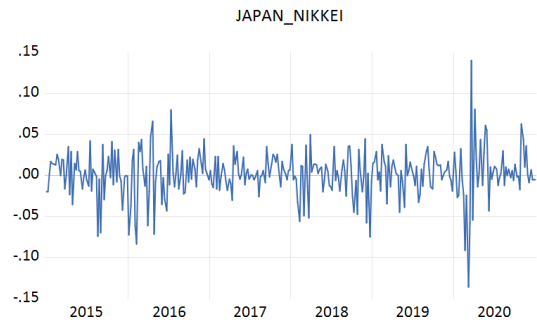


Figure 03: Japan index rates (2015-2020)

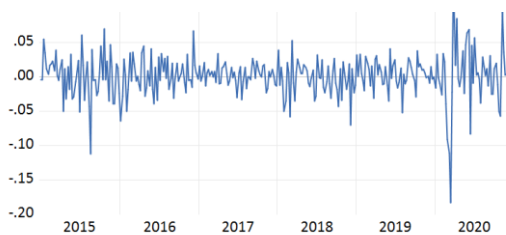


Figure 04: Germany index rates (2015-2020)

3.1. Correlation Analysis

This study use the correlation coefficients technique. As a result, index opening prices for the nations were first determined, after which the weekly returns were determined using these opening prices, and finally the correlation coefficients between these returns were determined. The Eviews software was used to calculate correlation coefficients.

The ratio of the explained variation to unexplained variation is defined as the correlation coefficient (r);

$$r = \frac{N \sum xy - \sum x \sum y}{[[N \sum x^2 - (\sum x)^2][N \sum y^2 - (\sum y)^2]]^{1/2}}$$

If the linear curve passes through all points on the graph, then $r = 1$. R always receives a number between -1 and 1. If there is a strong positive relationship between variables, the time value is closer to 1. If there is a negative strong relationship between variables, the time will be closer to r-1. In poor relationships, the r value is closer to 0. To summarize, if the r value takes a number between 0.00 and 0.25, that time is weak, if the weak relationship receives a number between 0.26 and 0.49, if the medium

relationship receives a number between 0.50 and 0.69, if the high relationship 0.90 receives a number between 0.70 and 0.89, 1.0 we can say that there is a very high positive relationship at this time.

3.2. Results

The link between the developed country index and the correlation coefficient analysis is tested in this study. The weekly returns were initially computed using the indexes' 6-year opening prices, then entered into the software, and the correlation matrix was calculated.

Table 1: Results

	USA	Canada	South Korea	Japan	France	Germany	England	Australia
USA	1	0,81	0,26	0,33	0,78	0,76	0,75	0,64
Canada	0,81	1	0,40	0,38	0,79	0,76	0,76	0,68
South Korea	0,26	0,40	1	0,53	0,42	0,40	0,31	0,18
Japan	0,33	0,38	0,53	1	0,49	0,48	0,33	0,28
France	0,78	0,79	0,42	0,49	1	0,93	0,78	0,56
Germany	0,76	0,76	0,40	0,48	0,93	1	0,74	0,55
England	0,75	0,76	0,31	0,33	0,78	0,74	1	0,64
Australia	0,64	0,68	0,18	0,28	0,56	0,55	0,64	1

First, it is important to note that there is no negative correlation coefficient between the index of the 8 designated countries. So there is a positive correlation coefficient between the indices of the 8 developed countries selected for the study, and therefore a positive relationship. Investors often care about the weak correlation coefficient, even if they are negative and positive. Because this time, the crisis in one country does not affect the other, so the diversification in their portfolio is positive.

In general, it is possible to see that when the results are looked at, the countries with the most powerful relationship, the highest correlation coefficient, are between the United States and Canada. It is possible to say that the commercial relations between these two countries are high. These two countries are moving at a similar level. Other countries where the relationship of America is strong are France, Germany and England, respectively. There is a high positive correlation coefficient between Australia and USA.

The countries in which the Kanada relationship is high are similar to the United States. It's possible to see America, France, Germany and England in the early days. The correlation coefficients between France, Germany and Britain were driven in 0.70.

The main reason for this is because they are members of the same union (European Union). The main reason these 3 countries have a high correlation coefficient with the United States can be because they trade highly with each other, because production and consumption structures are similar and other reasons.

The lowest correlation coefficient appears to be between Australia and South Korea. Considering that the trade relationship between Australia and South Korea is not weak, it can be said that the reason for the weak correlation coefficient between these two countries is that their production and consumption structures are not similar. In the table, the country in which the South Korean relationship is the highest is Japanese with 0.53 correlation coefficient. We can show why these two countries are close to one another, their influence is similar, and their production and consumption habits are similar.

Canada is the country where Australia has the greatest correlation coefficient (0.68). This is due to the fact that Canada and Australia have strong and varied bilateral ties. Canada, defense and security, commerce, economic growth, and illegal immigration are among the topics on which he consults with Australia on a regular basis to create mutual interests in the fight against terrorism, transportation, and other concerns. Other countries in which Australia's relationship is strong are the United States and England (Canada - Australia Relations, 2021).

4. Conclusion and Discussion

Financial integration is defined as the process through which a country's financial market becomes increasingly linked with other economies, allowing risk to be compared across markets. It has been proposed that financial integration has a favorable influence on economic development and growth (Premaratne & Bong, 2019). In addition, financial integration increases competition, but also facilitates the flow of information (Farid, 2013). The purpose of this study is to measure the integration of financial markets in developed countries with a greater likelihood of parading into Society 5.0. In recent years, technological elements such as artificial intelligence, the Internet of things and big data have become more common with digital transformation, and have differentiated our everyday lives. Societies are changing at a much larger scale than before with technological advances in light of information from past experiences. The process of compliance with Society 5.0, created by Japan, may be in the fastest developed countries. Society 5.0 raises the quality of life and increases the speed of globalization. It brings financial and economic comfort not only to social life, but also to countries. From a financial standpoint, financial integration gives investors great opportunities. In this study, the financial indices of 8 developed countries, including Japan, which created Society 5.0,

have been analyzed and the level of financial integration has been calculated. The digital development and technological developments caused by Society 5.0 have been concluded that rapid adaptation to technological developments has led to faster integration in developed countries.

The first title of the study was given information on financial integration and Society 5.0, then the opening prices were selected by selecting the index of 8 developed countries, then calculated weekly returns and included in the program. the level of financial integration between countries has been calculated by calculating correlation coefficients between 8 countries. The country with the highest correlation coefficient is between France and Germany. The main reason for this is that these two countries are considered member states of the European Union, and we can say that the trade relations between these two countries are high. Any crisis in the country can easily affect the other country on a basis. That's why investors are afraid to invest in the securities of the two countries at the same time.

The other two countries with strong ties are the United States and Canada. France, Germany, and the United Kingdom are among the countries with whom the United States has a strong connection. The major reason for this is because business ties are strong, and production and consumption patterns are comparable. The study's other findings are detailed in the "Results" section.

References

1. ASALEYE , A., LAWAL, A., POPOOLA, O., ALEGE, P., & OYETADE, O. (2019). Financial Integration, Employment and Wages Nexus: Evidence from Nigeria. *Montenegrin Journal of Economics* , 141-154.
2. Babayeva, A. (2019). ORTA ASYA ÜLKELERİNDE FİNANSAL ENTEGRASYON VE TİCARET . *YÜKSEK LİSANS TEZİ*. Edirne, Türkiye: TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ .
3. BABECKÝ, J., KOMÁREK, L., & KOMÁRKOVÁ, Z. (2013). Financial Integration at Times of Financial Instability. *Finance a úvěr-Czech Journal of Economics and Finance*, 25-45.
4. *Canada - Australia Relations*. (2021, June). Bu www.canadainternational.gc.ca:https://www.canadainternational.gc.ca/australia-australie/bilateral_relations_bilaterales/canada_australia-australie.aspx?lang=eng mənbədən tapılıb
5. Demir, I. (2014). FİNANSAL ENTEGRASYON VE TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNE ETKİSİ. *Yüksek Lisans Tezi* . Niğde, Türkiye: NİĞDE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
6. Erdurak, C. (2019). FİNANSAL KRİZ VE FİNANSAL ENTEGRASYON ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMPİRİK ANALİZİ: AVRUPA BİRLİĞİ ÜZERİNE İNCELEME. *YÜKSEK LİSANS TEZİ* . İstanbul, Türkiye: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ .
7. Farid, S. (2013). Financial Integration in African Emerging Markets. *African Economic Conference 2013* (ss. 1-20). Johannesburg: Economic Lecturer at Institute of African Researches and Studies.
8. Fukuyama, M. (2018, July). Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society. *Special Article*. Japan: Japan SPOTLIGHT .

9. LANE, P., & MILESI-FERRETTI, G. (2003). International Financial Integration. *Palgrave Macmillan Journal*, 82-113.
10. ÖZTÜRK, F., & ATEŞ, E. (2021, Mart). İnsanlık Yararına Teknolojik Dönüşüm: Toplum: 5.0. Türkiye: Bilim ve Teknik.
11. Pereira, A., Lima, T., & Charrua-Santos, F. (2020). Industry 4.0 and Society 5.0: Opportunities and Threats. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, 3305-3308.
12. Pistaferri, L., & Jappelli, T. (2011). FINANCIAL INTEGRATION AND CONSUMPTION SMOOTHING. *Economic Journal*, 678-705.
13. Premaratne, G., & Bong, A. (2019). The Impact of Financial Integration on Economic Growth in Southeast Asia. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 107-119.
14. Saracel, N., & Aksoy, I. (2020). Toplum 5.0: Süper Akıllı Toplum . *Social Sciences Research Journal (SSRJ)* , 26-34.
15. Seçme, Z. O. (2018). GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ULUSLARARASI FİNANSAL ENTEGRASYON, DÖVİZ KURU VE VOLATİLİTE: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA. *DOKTORA TEZİ*. İstanbul, Türkiye: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ .

BLOKÇEYN MEXANİZMİ: ƏMƏLİYYATLARIN TEXNİKİ TƏSVİRİ VƏ MEXANİZMİN İQTİSADİ TƏTBİQİ SAHƏLƏRİ

Daxil olub: 20 iyun 2022-ci il

Qəbul olunub: 15 noyabr 2022-ci il

Received: 20 June 2022

Accepted: 15 November 2022

Məsümə Talibova

doktorant, BMDM, UNEC

departament rəhbəri, İqtisadi İslahatların

Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

talibovamesume@gmail.com

Xülasə

Sürətlə rəqəmsallaşan dövrdə bütün sahələrin olduğu kimi iqtisadiyyatın da yeni texnoloji həllərin inteqrasiya və tətbiqi ilə rəqəmsallaşması sektorun inkişafı yolunda çox zəruri və qaçınılmaz hadisədir. Rəqabət mühitində rəqəmsal transformasiyanın reallaşdırılması bu dəyişikliyin nə qədər çevik olmasından asılı olaraq fərdlərə üstünlük qazandırmaqdadır. Bu baxımdan, daha qısa zamanda həyata keçirilən transformasiya ölkəmiz və ayrı-ayrı subyektlərin cəmi şəklində ümumi olaraq iqtisadiyyatımız üçün önəm kəsb edir. Transformasiyanın ilk addımı olaraq isə yeni imkanlar barədə yetərli məlumatlılığın olmasıdır. Məhz bu səbəbdən, tədqiqatın məqsədi innovativ texnoloji yeniliklərdən hesab olunan blokçeyn texnologiyalarının texniki təsvirinin daha anlaşılın formatda təsvir olunması və ümumilikdə bu texnologiyanın mahiyyətinin daha dərinədən öyrənilməsidir. Bu məlumatlar qlobal müstəvidə geniş tətbiq olunmağa başlayan sözügedən texnologiyaların ölkəmizdə də tətbiqinin genişləndirilməsi və bunun üçün də yetərli məlumatlılığın təmin olunması baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu material daha sonrakı elmi araşdırmalar üçün də baza rolunu oynaya bilər. Tədqiqatda blokçeyn texnologiyalarının işləmə prinsipləri, blokların qurulması və onlar arasında məlumat mübadiləsinin məntiqi prinsipləri, təsnifatı, eyni zamanda tətbiqi sahələri araşdırılmış və müvafiq suallar cavablandırılmışdır.

Açar sözlər: *rəqəmsal iqtisadiyyat, blokçeyn, ilkin blok, bitkoin.*

BLOCKCHAIN MECHANISM: TECHNICAL DESCRIPTION OF OPERATIONS AND ECONOMIC APPLICATIONS OF THE MECHANISM

Masuma Talibova

PHD student, International Center for

Master and Doctoral Studies

Head of Department, Center for

Analysis of Economic Reform and Communication

talibovamesume@gmail.com

Abstract

As in all areas, the digitalization of the economy through the use of new technological solutions is a very necessary and inevitable event in the development of the industry. The implementation of digital transformation in a competitive environment gives individuals an advantage depending on the agility of this change, in this regard, the transformation, carried out in a shorter time frame, is important for our country and our economy as a whole. The implementation of digital transformation in a competitive environment gives people an advantage, depending on how agile these changes will be. From this point of view, transformations carried out in a shorter time are important for our country and our economy as a whole, as a set of individual entities. The first step in the transformation is a sufficient awareness of new opportunities, so the purpose of the study is to describe the technical description of blockchain technology in a more understandable format and to study the essence of this technology in more depth. This information is very important in terms of expanding the application of these technologies and ensuring proper awareness in our country, which have begun to be widely used throughout the world. This material can also be as a basis for further scientific research. During the study, the principles of operation of blockchain technologies, the logical principles of building blocks and the exchange of information between them, their classification, as well as areas of application were considered, and answers to pressing questions were given.

Keywords: digital economy, blockchain, Genesis Block, bitcoin.

МЕХАНИЗМ БЛОКЧЕЙН: ТЕХНИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ОПЕРАЦИЙ И ОБЛАСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ МЕХАНИЗМА

Масума Талибова

*докторант, Международный Центр
Магистратуры и Докторантуры
начальник департамента, Центр Анализа
Экономических Реформ и Коммуникации
talibovamesume@gmail.com*

Резюме

Как и во всех сферах, цифровизация экономики за счет применения новых технологических решений является очень необходимым и неизбежным событием в развитии отрасли. Осуществление цифровой трансформации в конкурентной среде дает отдельным лицам преимущество в зависимости от гибкости этого изменения, в связи с этим трансформация, осуществляемая в более короткие

сроки, важна для нашей страны и нашей экономики в целом. Реализация цифровой трансформации в конкурентной среде дает людям преимущество в зависимости от того, насколько гибкими будут эти изменения. С этой точки зрения преобразования, осуществляемые в более короткие сроки, важны для нашей страны и нашей экономики в целом, как совокупности отдельных субъектов. Первым шагом в трансформации является достаточное осознание новых возможностей, поэтому целью исследования является описание технического описания технологии блокчейн в более понятном формате и более глубокое изучение сути этой технологии. Эта информация очень важна с точки зрения расширения применения этих технологий, которые начали широко использоваться во всем мире, и обеспечения должной осведомленности в нашей стране. Этот материал также может служить основой для дальнейших научных исследований. В ходе исследования были рассмотрены принципы работы технологий блокчейн, логические принципы построения блоков и обмена информацией между ними, их классификация, а также области применения, и даны ответы на актуальные вопросы.

Ключевые слова: *цифровая экономика, блокчейн, генезис блок, биткоин.*

Giriş

Blokçeyn bir anlayış kimi 30 il öncə yaransa da, müasir texnologiyasının tarixi 2008-ci ildə ilk kriptovalyuta olan *Bitcoin*-in yaranması ilə başlayır. Bitcoinlə həyata keçirilən tranzaksiyalar kriptografik şifrə formasında göndərilir. Sistem istifadəçiləri tərəfindən bu şifrlər pul olaraq dəyərləndirilir və qəbul edilir. Əməliyyatların aparıldığı sistem isə *Blokçeyn* adlandırılır.

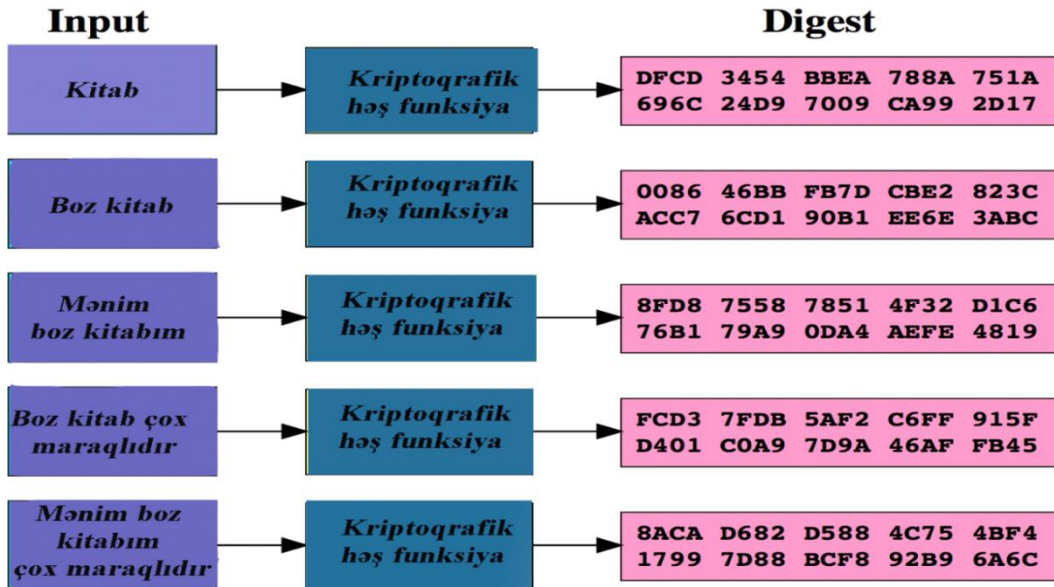
Blokçeyn ingilis dilindən hərfi olaraq: block – blok, chain – zəncir kimi tərcümə olunur. Başqa cür desək, bir-biri ilə zəncirvari əlaqələndirilmiş bloklar başa düşülür. Burada blok özündə məlumatları əks etdirən format anlamını daşıyır. Blokçeyni isə məlumat və ya əməliyyatların online rejimdə qeydiyyatı jurnalı adlandırmaq olar.

Blokçeyn daxilində hər bir kod (34 simvoldan ibarət) unikaldir və kopyalana bilməz. Kodlar C++ dilində *Sha256* alqoritmi ilə yazılır. Burada mürəkkəb alqoritmlərdən, həş (*hash*) funksiyalardan istifadə edilir ki, bu da blokçeyn mexanizmində məlumatların dəyişdirilməsi, xakerlərin müdaxiləsini demək olar ki, mümkünsüz edir, çünki hash funksiyalarda daxil olunan müəyyən bir məlumat daima müvafiq bir cavabı verəcək, fərqli bir cavabın alınması mümkünsüzə bərabərdir. Nə üçün mümkünsüzdür kimi qeyd etmirik? Çünki bu, kosmik zamanla və milyonlarca yoxlamalar nəticəsində başqa bir cavab da ola bilər. Lakin bu, bir insanın və bəşəriyyətin ömrü yetməyəcək qədər

uzun zaman aldığı üçün mümkünsüzə bərabər kimi qiymətləndirilir. Bu da blokçeyn texnologiyasının təhlükəsizliyinə işarədir.

Blokçeynin əsas müsbət tərəfi qeyri-mərkəzləşdirilmiş (decentralization) olmasıdır. Belə ki, məlumatlar istifadəçilərə açıq olsa da, kənardan müdaxilə demək olar ki, qeyri-mümkündür. Eyni zamanda, blokçeyndə məlumatların dəyişdirilməsi mümkün deyil. Belə ki, zəncirvari blok sisteminin olması hər hansı bir məlumatın dəyişdirilməsi üçün bütün zəncirin dəyişdirilməsini tələb edir. Mərkəzləşdirilmiş reyestrin olmaması da müsbət tərəflərdəndir. Məlumatların bütün istifadəçilərə eyni dərəcədə paylanması həm onların öz aralarındakı etibar mühitinin formalaşmasına səbəb olur, eyni zamanda kənardan xaker müdaxiləsi olduqda da məlumat itkilərini minimuma endirir. Belə ki, eyni məlumatların bir çox mənbədə paylanmış şəkildə olması bu riski azaldır [1].

Təhlükəsizlik baxımından isə *Blockchain* texnologiyası tam təhlükəsiz kimi qiymətləndirilir. Burada istifadə olunan alqoritmlər daxil edilən məlumatların (input) həcmindən asılı olmayaraq eyni həcmli nəticə (digest) verir ki, bu da daxil edilən məlumatların kənar şəxslər tərəfindən təxmin edilməsini çətinləşdirir (Şəkil 1)/



Şəkil 1. Blokçeyndə məlumatların şifrələnməsi

Bu sistem blokçeyn mexanizmində məlumatların dəyişdirilməsi, xakerlərin müdaxiləsini demək olar ki, mümkünsüz edir. Nə üçün mümkünsüzdür kimi qeyd etmirik? Çünki dövrün tapılması alqoritminin həlli çətin olsa da, müəyyən bir qiymətdə dövr təkrarlanır, deməli məlumatlar eyni qiymət alacaqdır. Lakin bu qeyri-real zaman kəsiyində və milyonlarca yoxlamalar nəticəsində baş verə bilər. Bu uyğunluğu tapmaq

insanın, hətta bəşəriyyətin ömrü yetməyəcək qədər uzun zaman aldığı üçün mümkün-süzə bərabər kimi qiymətləndirilir. Həmçinin, Blockchainin qeyri-mərkəzləşdirilmiş olması və sistemdə yer alan saysız şəbəkələrdən ibarət olması, ənənəvi bir zəiflik nöqtəsi prinsipini, bir çox nöqtələr ilə əvəz edir. Beləliklə, blockchain texnologiyasını təhlükəsiz hesab etmək olar.

1. Blokçeyn əməliyyatlarının texniki təsviri

1.1 Blok necə qurulur? Sadə blok hansı hissələrdən ibarətdir?

Ən sadə blokçeyn nümunəsində hər bir blok aşağıdakılardan ibarət olur:

- **İndeks (Index):** Blok nömrəsini göstərir.
- **Vaxt möhürü (Timestamp):** Blokun yaradılma vaxtını göstərir.
- **Məzmun (Data):** Blok daxilində olan məlumat.
- **Öncəki həş (Previous Hash):** Öncəki blokun həş kodunu göstərir
- **Həş (Hash):** Cari blokun həş kodunu göstərir

«Genesis Block»- Genesis blok nədir? Blokçeynin ilk bloku belə adlandırılır. Onun fərqləndirilməsinin səbəbi isə digər bloklarda əks olunan öncəki bloka məxsus məlumatların olmamasıdır. Bu blok vasitəsilə zəncirin harda başladığını təyin etmək olur. Yeni bloklar əlavə olunduqda isə kripto-maynerlər blok məlumatlarını yoxlayaraq uyğun olub-olmadığına qərar verirlər. Belə ki, cari blokun məzmununda öncəki blokun həş kodu qeyd olunur. Bununla da sıralamanın düzgün olduğunu yoxlamaq mümkün olur. Əgər uyğunluq təyin olunarsa, yeni blok təsdiqlənir və zəncirə əlavə olunur.

Burada əsas məqsəd daha öncələr istifadə olunmuş məlumatların təkrarlanmamasıdır. Bitcoin vasitəsilə misal göstərsək, bu yoxlamalar nəticəsində eyni coin vasitəsilə bir neçə əməliyyat həyata keçirməyin qarşısı alınır. Sadə dildə və pul misalında ifadə etsək, real pulların daha öncə haradan, nə vaxt, necə gəldiyini və kimə məxsus olduğunu bilməsək də, kriptovalyutalar pulun daha öncəki əməliyyatlarının xronoloji tarixini əks etdirir.



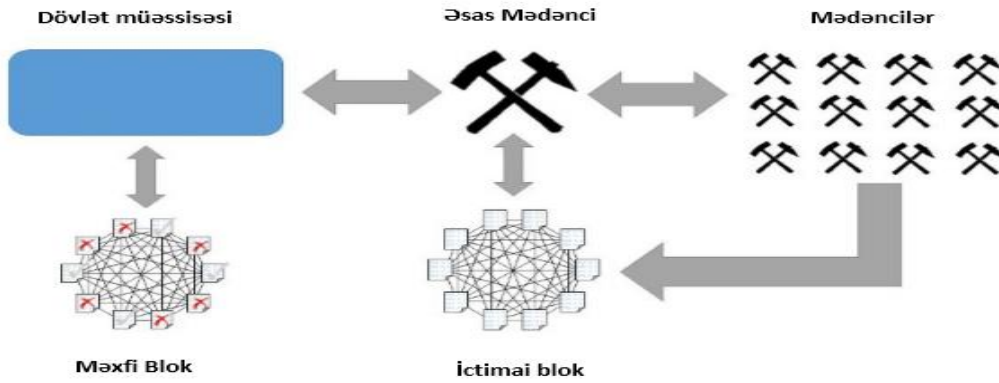
Şəkil 2. Blokçeyndə bloklardan ibarət zəncir nümunəsi

2. Blokçeynin növləri

2.1. Məxfi Blokçeyn

Məxfi blokçeyn blokçeyn texnologiyasının daha qapalı növü olmaqla vahid subyekt tərəfindən idarə olunur. Məxfi blokçeyndə dəyişikliklər həmin şəxs tərəfindən həyata keçirilir, eyni zamanda əməliyyat təsdiq edən mədənçilər də həmin subyekt tərəfindən təyin edilir. Bu növ blokçeyn tam nəzarət prinsipi əsasında qurularaq, yalnız idarə edici subyektin izni ilə müvafiq məlumatların bir qisminin ictimaiyyətə açıqlanmasını mümkün edir (Şəkil 3).

Bu sistemlərdə digərlərindən fərqli olaraq əməliyyatlar “**Ağıllı müqavilə**”lər (smart contract) vasitəsilə həyata keçirilir. Bu müqavilələr insan faktorunu minimuma endirərək avtomatlaşdırılmış şəkildə öhdəliklərin icrasının təyin olunmuş zaman dilimində monitorinqini həyata keçirir. Nəticədə insan tərəfindən edilə biləcək xətalara qarşısı alınır, eyni zamanda xərclərə və vaxta da qənaət edilir. Bundan başqa, coğrafi əngəllər də aradan qaldırılmış olur.



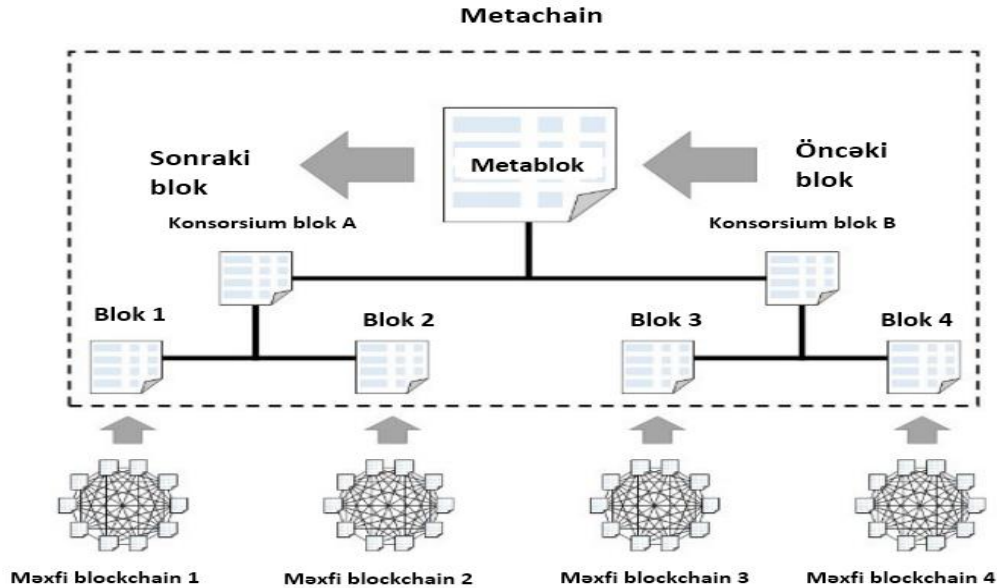
Şəkil 3. Məxfi blokçeyn

2.2. Konsorsium Blokçeyn

Məxfi blokçeyn sistemindən istifadə edən müəssisələr isə növbəti mərhələdə blokçeyn konsorsiumu yarada bilərlər. Müəssisələrarası bütün əməliyyatlar sözügedən qurumlar tərəfindən mütəmadi razılaşmalar əsasında həyata keçirilir və bu bürokratik prosedurlar isə vaxt və pul itkisinə səbəb olur. Yaradılacaq konsorsiumda isə sözügedən müəssisələr anlaşma əsasında müəyyən məlumatların və əməliyyatların qurumlar arasında avtomatlaşdırılmış şəkildə real vaxt rejimində ötürülməsinə və yerinə yetirilməsinə razılaşa bilərlər. Bu, müəssisələr arasında inamı və məlumat likvidliyini artıracaq, prosesləri sürətləndirəcəkdir.

2.3. İctimai Blokçeyn

İctimai Blokçeyn isə digər növ blokçeynlərdə olan qeyri-məxfi məlumatlar əsasında yaradılır. Bu məlumatlar dəyişiklik etmək hüququ verilmədən bütün istifadəçilər üçün görünür. Ümumilikdə isə müxtəlif blokçeynlər metablok olaraq onların birgə yaratdığı “metachain”in komponentləri olaraq çıxış edirlər (Şəkil 4). Yəni bütün növ blokçeynlər “metachain”də cəmlənir.



Şəkil 4. Metaçeyn

3. Blokçeyn mexanizminin tətbiqi sahələri

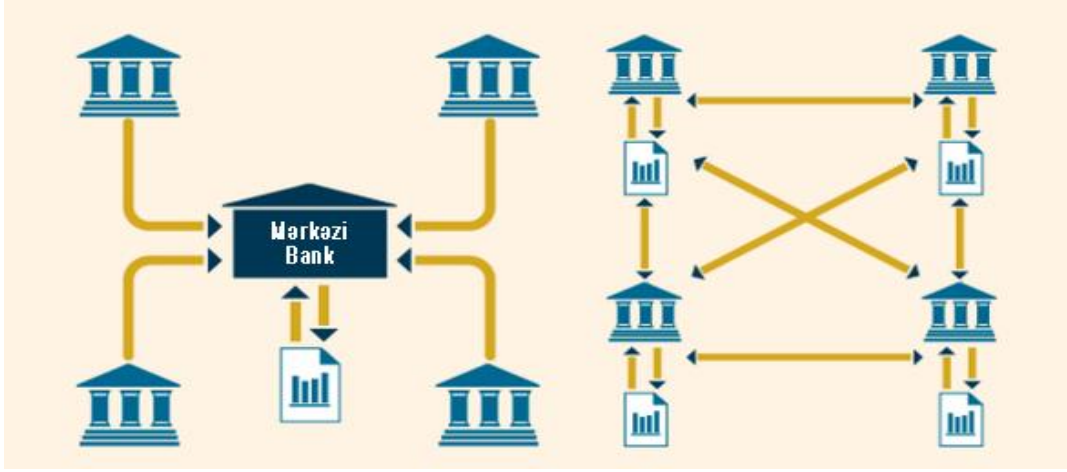
3.1. Banklararası əməliyyatlarda Blokçeyn

Bank sektorunda blokçeyn texnologiyasının tətbiqi banklararası likvidliyi və rəqabəti artırma bilər. Belə ki, hazırda banklararası əməliyyatlar Mərkəzi Bankda fəaliyyət göstərən fərqli sistemlər üzərindən həyata keçirilir. Bu sistemlər gün ərzində yalnız 8 saat fəaliyyət göstərir. Klirinq prosesi gün ərzində yekunlaşmasa, həmin əməliyyat ləğv olunur və bu haqda iştirakçılara müvafiq məlumat göndərilir. Bəzi hallarda bankların müxbir hesablarında vəsait çatışmazlığı yaranır və bu da klirinq müddətinin uzanmasına gətirib çıxarır. Bu kimi halların aradan götürülməsi banklararası əməliyyatların blokçeyn platforması üzərindən qurulması ilə mümkündür.

Əgər bu belə olarsa, hər bir əməliyyat saatlar və yaxud günlərlə deyil, saniyələr və dəqiqələrlə yerinə yetirilə bilər. Bu əməliyyatlar blokçeyn platforması üzərindən aparılırsa, klirinq prosesi həftənin yeddi günün, günün iyirmi dörd saati aparıla bilər, belə

olduğu halda isə həm əməliyyatların müddəti qısalır, həm təhlükəsizlik artır, həm də xərclər azalır və gəlirlər artır.

1. Mərkəzləşdirilmiş Bank Sistemi 2. Blokçeyn üzərində qurulmuş Bank Sistemi



Şəkil 5. Banklararası əməliyyatlarda blokçeyn

Blokçeyn üzərində qurulacaq banklararası əməliyyat platformasında hər iştirakçı bank digər üzv banklarda aparılan əməliyyatlara nəzarət edə biləcək. Əgər bir bankda hər hansısa əməliyyat yerinə yetirilibsə, bu informasiya avtomatik olaraq blokçeynə yerləşdiriləcək və digər banklar tərəfindən görülə biləcək. Yəni, hazırda banklardakı əməliyyatları yalnız Mərkəzi Bank görə bilir, nəzarət edə bilir və klirinqi yerinə yetirə bilirdisə, blokçeyn platformasında bu, bütün üzv banklar tərəfindən ediləcək. Bunun müsbət cəhəti hər hansı mərkəzi qurumun deyil, bütün bankların bir-birindən asılı olmasıdır. Hər bir üzv bank digər banklardan asılı olduğu üçün isə bütün əməliyyatlar ən sürətli, dəqiq və təhlükəsiz şəkildə həyata keçiriləcəkdir.

Bankların bir hissəsində likvidlik səviyyəsi çox, digərlərində isə yetəri qədər deyildir. Likvidliyin banklararası axınının aşağı olmasının səbəbi isə bankların bir-birinə olan inamsızlığı və informasiya çatışmazlığıdır. Kapitalı çox olan banklar digərlərinə inamsızlıq səbəbindən sərmayələrini yatırımlar və bu da başa düşüləndir. Əgər yuxarıda qeyd edildiyi kimi mərkəzi qurum aradan qaldırılsa və blokçeyndə iştirakçı banklar bir-biri barədə məlumatlı olarlarsa, onlar arasında şəffaflıq və inam da yaranacaq, informasiya asimetrikliyi aradan qalxacaq. Belə ki, likvidliyi az olan banklar, öz səmərəli və effektiv bankçılıqları ilə kapital axınını özlərinə cəlb edə biləcək və banklararası likvidlik səviyyəsi artacaqdır. Blokçeynə üzv olmayan banklar isə öz fəaliyyətlərini daha da yaxşılaşdıraraq onlara qoşulmağa can atacaqlar. Beləliklə, “spillover” effekti yaranacaq və banklar mövcud inkişaf axınına doğru addımlayacaqlar.

Dünya təcrübəsinə nəzər yetirdikdə banklararası əməliyyatlarda bu texnologiyayı tətbiq etmiş ölkələri görmək mümkündür. Hindistanda ən böyük banklar konsorsium şəklində birləşərək blokçeyn texnologiyaları üzərindən banklararası məlumat mübadiləsinə şəffaf və daha sürətli şəkildə, eyni zamanda xərcləri azaldaraq həyata keçirirlər. İrlandiyanın “Ulster Bank”, “Allied Irish Banks” və “Permanent TSB” bankları da bu sahənin pionerləridirlər.

Bu istiqamətdə atılan addımlar göstərir ki, yaxın gələcəkdə artıq banklararası bütün əməliyyatlar daha sürətli, effektiv, təhlükəsiz və ucuz şəkildə blokçeyn platforması üzərindən aparılacaq (4).

3.2. Ticarətdə Blokçeyn

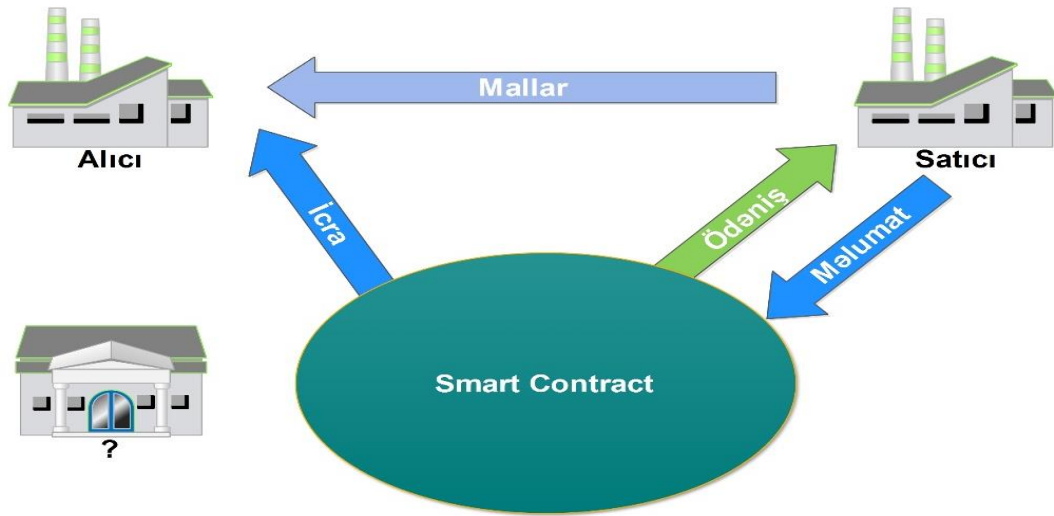
Blokçeyn texnologiyasının digər bir tətbiq sahəsi isə ticarətdir. Ticarət zamanı rastlaşılan bir çox problem bu texnologiyanın tətbiqi ilə aradan qaldırıla bilər. İxrac və idxal zamanı tələb olunan sənədlərin, icazələrin və sertifikatların alınması sadələşdirilə, alınma müddəti qısaltıla və ödənişlər avtomatlaşdırıla bilər. “Smart contract” proqramlarından istifadə edərək sahibkarlar ixrac və idxal müddətini bir neçə gündən bir neçə saatadək endirmək imkanı əldə edə bilərlər. Öncəki hissədə qeyd edildiyi kimi dövlət müəssisələri arasında yaradılacaq konsorsium blokçeyn platforması məhz bu proseslərin gedişatına müsbət təsir göstərəcəkdir. Məlumat mübadiləsi sistem tərəfindən avtomatik şəkildə aparıldığı üçün proses daha dəqiq, sürətli və təhlükəsiz olacaqdır.

Sahibkar elektron formada ixrac üçün lazımlı sənədləri almaq üçün Sistemə daxil olub lazımlı bütün məlumatları və sənədləri elektron formada əlavə etdikdən sonra eyni məlumat bütün konsorsium iştirakçılarna göndəriləcəkdir. Sistem lazımlı sənədləri avtomatik şəkildə yoxladıqdan sonra tələb olunan bütün icazələri və sertifikatları elektron formada sahibkara çatdıracaqdır. Əməliyyatların bu formada aparılması dövlət müəssisələrinin həm də sahibkarların işini sadələşdirəcəkdir (2).



Şəkil 6. Ticarətdə blokçeyn

Yerli sahibkarlar xarici əməkdaşları ilə ticarət əlaqələri zamanı sözügedən kontraktlardan istifadə edərək prosesi xeyli asanlaşdırırlar. Belə ki, hazırda alqı-satqı zamanı onlar ödənişləri öz bankları hesabına həyata keçirirlər. İxracatçı lazımı sənədləri və ödənişi banka gətirərək ödənişin köçürülməsini tələb edir, bank isə öz növbəsində qarşı tərəfin bankı ilə əlaqə saxlayır və ödənişi idxalçıya deyil, onun bankına köçürür. Bu proses xoşagəlməz hallar zamanı ödənişlərin gecikməsinə, ixrac-idxal prosesinin ləngiməsinə və bəzi hallarda ödənişlərin batmasına gətirib çıxarır. Blokçeyn texnologiyasının tətbiqi bu problemi kökündən qaldıra bilər. Ticarətin blokçeyn üzərində qurulması üçüncü tərəfləri ortadan qaldıraraq, ticarət prosesini sadələşdirir, daha təhlükəsiz edir, müddətini qısaldır və xərcləri minimuma endirir (Şəkil 6).



Şəkil 7. Ağıllı müqavilələrin tətbiqi

4. Blokçeyndə Risklər

Blokçeyn texnologiyası bir neçə istiqamətdə problemlərlə üzləşə və risklər yarada bilər:

- 1) Texnologiyanın bir çox sahələrdə əməliyyat sürətini artıracağı qeyd olunsa da, bu, bəzi hallarda yavaşlamalara belə gətirib çıxara bilər. Belə ki, blokların hər 10 dəqiqədən bir əlavə olunmaları bu müddətdən qısa zaman çərçivəsində görülməsi tələb olunan əməliyyatların sürəti yavaşımış olacaqdır.
- 2) Blokçeynin mövcud maliyyə sistemlərində tənzimləmə mexanizminin hələ də olmaması onun istifadəsində bəzi çətinliklər yarada bilər.
- 3) Məxfi və icazəli blokçeynlərin mövcud olmasına baxmayaraq, nəzərə almaq lazımdır ki, istifadəçilərin bu texnologiyanın təhlükəsizliyinə tam şəkildə inanmaları üçün hələ bir çox istiqamətdə təkmilləşdirmələr aparılmalıdır.

4) Bundan əlavə, blokçeyn sistemlərinə elektron hökumət bazalarının tam inteqrasiyası bu sistemlərin tam şəkildə yenidən qurulmasını zəruri edə bilər.

5) Digər bir önəmli çətinlik isə mədəni uyğunlaşmadır. Ölkəmizdə mövcud ənənəvi mərkəzləşdirilmiş idarəetmə üsulundan tam yeni qeyri-mərkəzləşdirilmiş sistemə keçid heç də hər kəs tərəfindən xoş qarşılanmaya bilər. Nəzərə alsaq ki, blokçeyn texnologiyasının təhlükəsizliyini, effektivliyini və sürətini təmin edən məhz elə onun istifadəçiləridir, yaranacaq müqavimət bu texnologiyanın ölkədə uğurlu tətbiqinə maneələr yarada bilər.

6) Blokçeyn texnologiyası xidmət xərclərini və əməliyyat müddətini minimuma endirsə də, burada külli miqdarda ilkin kapital tələb olunur. Bütün bu amilləri nəzərə alsaq, qeyd etmək olar ki, ölkənin birbaşa bu sahəyə investisiyası müəyyən risklərlə qarşılaşa bilər, lakin xarici investorların ölkəmizə bu istiqamətdə yatırımları arzu olunan bir hal ola bilər.

Nəticə

Təhlil nəticəsində blokçeyn texnologiyasının müasir rəqəmsallaşmanın yeni mərhələsində önəmli trendlərdən biri olmaqla iqtisadiyyatın bir neçə əhəmiyyətli sektorunda əməliyyatları daha səmərəli etməyə imkan yaratdığını görmək mümkündür. Məhz bu baxımdan, rəqəmsal transformasiya prosesində dünya təcrübəsi də örnək kimi dəyərləndirilərək, ölkəmiz üçün bu texnologiyanın yerli mühitə uyğun və tələb olunan istiqamətlərə görə tətbiqi həm ayrı-ayrı sektorların inkişafı üçün, həm də ümumilikdə iqtisadi inkişaf üçün stimullaşdırıcı effektdə sahib olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Barrera, C.(2018).The Blockchain Effect : Network Effects without Market Power Costs.
2. E. Ganne-"Can Blockchain revolutionize international trade?"- (13-14) https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/blockchainrev18_e.pdf
3. S. Merz- "Blockchain Technology- The next big thing"- https://books.google.az/books?id=yKYSEAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=blockchain+technology+in+banking&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=blockchain%20technology%20in%20banking&f=false
4. M.Swan- "Blockchain Economics: Tackle Debt and Systemic Risk"- <https://www.slideshare.net/lablogga/blockchain-economics-tackle-debt-and-systemic-risk>

COVID-19 PANDEMIYASI DÖVRÜNDƏ RƏQƏMSALLAŞMANIN İQTİSADİYYATA OLAN TƏSİRİNİN TƏHLİLİ

Daxil olub: 23 yanvar 2023-cü il

Qəbul olunub: 27 fevral 2022-ci il

Received: 23 January 2022

Accepted: 27 February 2022

Nüsrət İbrahimov

doktorant, İqtisadiyyat İnstitutu, AMEA

ibrahimov.nusret9623@mail.ru

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi COVID-19 pandemiyası dövründə iqtisadiyyatın rəqəmsallaşmasının təsir dərəcəsini müəyyən etməkdən ibarətdir. Tədqiqat işində pandemiya dövründə rəqəmsallaşmanın təsirləri təhlil olunmuşdur. Həmçinin tədqiqat işində rəqəmsallaşmanın özəl sektordakı vəziyyəti analiz edilmişdir. Tədqiqat nəticəsində pandemiya və ondan əvvəlki dövrdə rəqəmsallaşmanın iqtisadiyyata təsirinin spesifik xüsusiyyətləri təhlil edilmiş və perspektivlik göstəriciləri qiymətləndirilmişdir. Tədqiqatın məhdudiyyətləri daha geniş praktik informasiya tələb etməsidir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti rəqəmsal platformanın inteqrasiyasında və pandemiya zamanı iqtisadi durğunluğu aradan qaldırmaq üçün cəmiyyətin həyatında bu prosesə uyğunlaşma prosesinin yaradılmasındadır.

Açar sözlər: rəqəmsallaşma, pandemiya, bulud hesablama texnologiyası, böyük həcmli məlumatlar, onlayn fəaliyyət.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ЭКОНОМИКУ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ COVID-19

Нусрет Ибрагимов

докторант, Институт Экономики, НАНА

ibrahimov.nusret9623@mail.ru

Резюме

Основная цель исследования — определить влияние цифровизации экономики во время пандемии COVID-19. В работе использовались методы сравнительного анализа, систематизации и анализа. В исследовании всесторонне рассмотрены последствия цифровизации во время пандемии применительно к странам мира. Также в исследовании проанализировано состояние цифровизации в частном секторе. В результате исследования были проанализированы особенности влияния цифровизации на экономику в период пандемии и до нее, и оценены показатели перспективы. Ограничения исследования заключаются в том, что оно требует больше практической информации. Практическая значимость исследования заключается в интеграции цифровой платформы и создании процесса адаптации к этому процессу в жизни общества с целью преодоления экономической стагнации в период пандемии.

Ключевые слова: цифровизация, пандемия, технологии облачных вычислений, большие данные, онлайн-активность.

ANALYSIS OF THE IMPACT OF DIGITIZATION ON ECONOMY DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Nusret İbrahimov

*PhD student, Institute of Economics, ANAS
ibrahimov.nusret9623@mail.ru*

Abstract

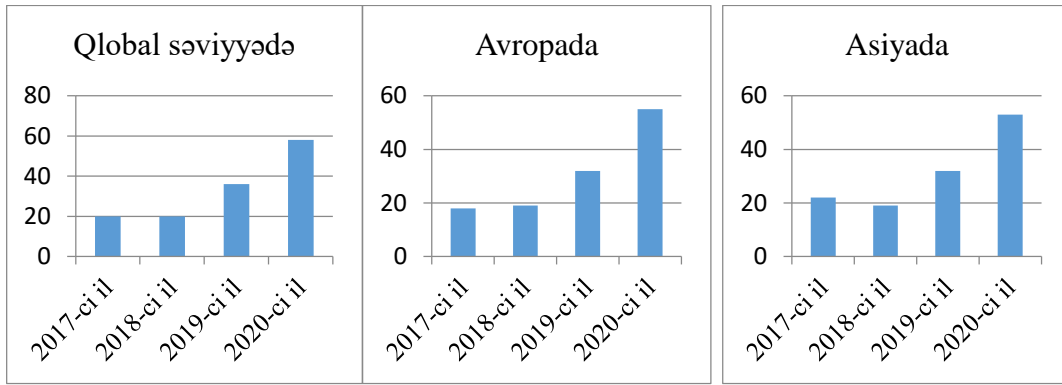
The main goal of the study is to determine the impact of digitalization of the economy during the Covid-19 pandemic. Comparative analysis, systematization and analysis methods were used in the research work. In the study, the effects of digitization during the pandemic were comprehensively examined with regard to the countries of the world. Also, the research study analyzed the state of digitalization in the private sector. As a result of the research, the specific characteristics of the impact of digitization on the economy during the pandemic and before it were analyzed and the indicators of perspective were evaluated. The limitations of the study are that it requires more practical information. The practical importance of the research is to integrate the digital platform and create a process of adaptation to this process in the life of the society in order to overcome the economic stagnation during the pandemic.

Keywords: digitization, pandemic, cloud computing technology, big data, online activity.

Giriş

2020-ci ildə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının koronavirusu pandemiya elan etməsi nəticəsində dünya iqtisadiyyatının strukturunda köklü dəyişikliklər baş verdi. Dünya ölkələrinin həyata keçirdiyi sosial izolyasiya tədbirləri çərçivəsində rəqəmsal vasitələrdən istifadə kəskin sürətdə artdı. Əməliyyatların avtomatlaşdırılması nəticəsində müəssisə və fabriklərdə işçilər ya ixtisar edilir, ya da növbəli iş rejiminə keçid etmişlər. Pandemiya dövründə rəqəmsal vasitələrdən istifadə ondan əvvəlki illərə nisbətən 3-4 dəfə sürətlənmişdir.

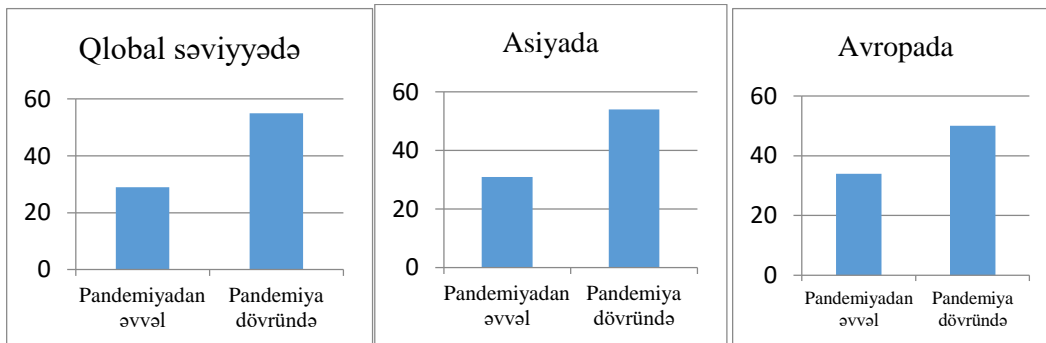
Pandemiya dövründə əhalinin əksəriyyətinin internet vasitələrinə üz tutması şirkətlər qarşısında yeni öhdəliklər yaratdı. Yeni şəraitə uyğunlaşmaq üçün sənaye sahələri rəqəmsal infrastruktura daha çox maliyyə ayırmağa başladılar. Tədqiqatçılar pandemiya dövründə regionlar üzrə müştərilərin rəqəmsal infrastruktura uyğunlaşma dərəcəsinə aşağıdakı grafikdə (Qrafik 1) əks etdirmişlər [6, s. 965]:



Qrafik 1. Pandemiya dövründə istehlakçıların onlayn platformalara uyğunlaşma dərəcəsi (%-lə)

Qrafikdə son illərdə müştərilərin rəqəmsal vasitələrə marağının artdığını, hətta inkişaf etməkdə olan ölkələrdə belə aydın şəkildə görmək mümkündür (təxminən 80%).

Pandemiya dövründə rəqəmsallaşmanın təkmilləşdirilməsi şirkətlərin fəaliyyətini nizama salmaqla gəlirlərini xeyli dərəcədə artırmışdır. Bu münasibət istehsalçıları həvəsləndirərək rəqəmsal platformada daha çox məhsul və xidmətləri təklif etməsinə səbəb olmuşdur. Bu fərqi pandemiya qədərki dövrdə və pandemiya dövründə rəqəmsal platformadan istifadənin müqayisəsində görmək olar (Qrafik 2). Bu tendensiya çərçivəsində ən böyük fərq Asiya regionunda yaranmışdır [6, s.68]. Eyni zamanda şirkətlər əsas diqqəti məhsul çeşidinin artırılmasına deyil, təklif üslubunun dəyişdirilməsinə yönəltmişdirlər:



Qrafik 2. Pandemiyadan əvvəl və pandemiya dövründə istehsalçıların rəqəmsal platformadan istifadəsinin müqayisəsi (%-lə)

Bundan əlavə, müxtəlif sektorlardakı inkişafın eyni olmaması rəqəmsal məhsul və xidmətlərin də fərqli inkişafına səbəb olmuşdur. İstehsal strukturundakı dəyişiklik müəyyən zaman tələb etdiyi üçün B2B (Business-to-Business), B2C (Business-to-Consumer) tipli şirkətlərə bazarda ənənəvi məhsul və xidmət təklif edən şirkətlər arasında fərqlər yaranmışdır. Nümunə kimi avtomobil sənayesində dərin struktur dəyişikliyinə olmadığını, müxtəlif maliyyə xidmətləri, əczaçılıq, alış-veriş və digər sahələrdə isə əhəmiyyətli dəyişikliklərin olduğunu vurğulamaq olar.

Müəssisələrin rəqəmsallaşdırılmasının sürətlənməsi və iş qüvvəsinin rəqəmsal vasitələrdən istifadəsi, demək olar ki, bütün ölkələrdə pandemiya zamanı ən mühim məsələ idi. COVID-19 pandemiyasına olan reaksiya nəticəsində yaranan rəqəmsal texnologiyanın mənimsənilmə dərəcəsi ölkələr üzrə dəyişir. Rəqəmsal vəziyyətə uyğunlaşma zamanı nəzərə alınan əsas amillərə məhsuldarlıq, iqtisadi münasibətlər, bazarın xüsusiyyətləri və texnoloji vasitələr aid edilir. Rəqəmsal mühit çərçivəsində və mövcud ekosistem daxilində texnoloji innovasiyaların inkişafı bazarda yeni növ məhsul və xidmətlərin yaradılmasında və iqtisadiyyatın rəqəmsallaşmasında əsas rol oynayır [11].

İnternet şəbəkələrində məşğulluq göstəriciləri COVID-19 pandemiyası dövründə əvvəlki illərə nəzərən artmışdır [7]. Bu, ənənəvi fəaliyyəti əvəzləyən yeni rəqəmsal iş mühitinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Rəqəmsal transformasiyanın sürətlənməsi iqtisadi inkişafa da təsirini göstərmişdir.

Həmçinin rəqəmsal sferaya keçid edən şirkətlər baş vermiş dəyişikliyə daha elastik yanaşırlar. Sənaye sahələrinin yaranmış rəqəmsal dəyişikliyin nə dərəcədə öhdəsindən gəlmələri barədə aparılan araşdırma nəticəsində [8] məlum olmuşdur ki, iş prosesinin rəqəmsallaşdırılması müəssisələrin fəaliyyətini 40 dəfəyə qədər sürətləndirmişdir (Cədvəl). Bu dəyişikliyi aşağıdakı cədvəldən də açıq şəkildə görmək mümkündür.

Cədvəl. Rəqəmsallaşma nəticəsində müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyi üçün tələb olunan müddət

Səmərəlilik göstəriciləri	Aktual (gün ilə)	Gözlənilir (gün ilə)
Rəqəmsal vasitələrlə uzaqdan idarəetməyə keçid nəticəsində	454	10.5
Onlayn alış-verişə keçid nəticəsində	585	21.9
Yeni nəsil texnologiyaya keçid nəticəsində	672	26.5
Müştəri ehtiyaclarının uyğunlaşdırılması	511	21.3
Çatdırılmada dəyişiklik	523	24.4
Təhlükəsizlik göstəriciləri	449	23.6

Uzaqdan idarəetmə sisteminin əsasında bulud hesablama texnologiyaları dayanır. Bu texnologiyaya 3 əsas yanaşma mövcuddur:

- proqram təminatı xidmətinin göstərilməsi;
- infrastruktur xidmətləri;
- platforma xidmətləri.

Bu proseslər, fərdin iş ofisinə gəlmədən belə, proqram təminatına daxil olmaq, məlumatları qeyd etmək, sistemi uzaqdan idarə etmək imkanı verir. Pandemiyanın davam etdiyi 2021-ci ilin təkcə 4-cü rübündə bu texnologiya 50 milyard dollardan çox gəlir gətirmişdir [5]. Bulud texnologiyasının əmək bazarının cüzi hissəsini əhatə etməsinə baxmayaraq, 2021-ci ildə bazar dəyəri 1,5 milyard dollar artmışdır.

100-dən çox korporativ şirkətlər arasında aparılan tədqiqatlar nəticəsində şirkətlər üçün ən çox gəlir gətirən rəqəmsal trendlər arasında bulud hesablama texnologiyasının

olduğu vurğulanmışdır. Bulud texnologiyası, hətta şirkətlərə süni intellekt və data analitikasından daha çox səmərə gətirir.

Bulud texnologiyasının funksiyası çoxaldıqca onun kibertəhlükəsizlik baxımından effektini zəiflədir. Belə ki, informasiya texnologiyasında göstəricilər təhlükəsizlikdə 47, rəqəmsal bacarıqların çatışmazlığında 40, çətinlikdə 36 və adaptasiyada 33 faiz təşkil edir [5].

Pandemiya dövründə mövzud vəziyyətə əsasən, müəyyən sahədə fəaliyyət göstərən biznes növlərindən ən azı bir hissəsi rəqəmsallaşmaya keçid etmək məcburiyyətində qalmışdır. Müəssisələr bu kiçik dəyişikliklərlə belə, perspektivlik göstəricilərini qoruyub saxlaya bilmişlər [4, s.18-20].

2020-ci ildən Big Data texnologiyalarına olan tələbat da artmışdır. Hal-hazırda demək olar ki, dünya əhalisinin yarısından çoxunun internet resurslarına çıxışı mövcuddur. Böyük texnologiyalar vasitəsilə onlayn həyata keçirilən əməliyyatlar yeni bir alqoritm yaradır (Gün ərzində təxminən 2,5 kvintilyon bayt). Bunun nəticəsində isə əlavə xərc çəkmədən müəssisə əməkdaşları müştərilər haqqında məlumat əldə edərək onlara uyğun məhsul və xidmət təklif edirlər.

Böyük məlumatlar texnologiyasının iqtisadi dəyəri 275 milyard dollar dəyərində qiymətləndirilir. Analitiklər yalnız səhiyyə sənayesində bu texnologiyaların dəyərinin 2028-ci ilə qədər 79 milyard dollara çatacağını proqnozlaşdırmışlar [9]. Böyük həcmli məlumatların qlobal həcmi 44 zettabayt dəyərindədir [3].

İqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması COVID-19 pandemiyasında mövcud iqtisadiyyatda baş verəcək durğunluğu aradan qaldırmaq üçün effektiv vasitədir. Rəqəmsallaşma dünya bazarında əsas rol oynayan regionların iqtisadi artımını sabit saxlamaqla yanaşı, onların inkişafına imkan yaratmışdır. İqtisadi cəhətdən əsas təhlil sənaye strukturundakı dəyişmələr, təkmilləşmə, ümumi məşğulluqda yarana biləcək ixtisarlara qarşısının alınması və məşğulluq strukturunun yenidən qurulmasına yönəlmişdir.

2021-ci ilin ortalarında Avropa İttifaqı tərəfindən rəqəmsal formatda olan COVID sertifikatı cəmiyyətin iş, eləcə də turizm fəaliyyətində təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi üçün atılan addım idi. Bu sertifikat fərdlərin COVID-19-a qarşı peyvənd olduğunu sübut edən pasport olmuşdur. Həmçinin rəqəmsal tətbiqlər vasitəsilə insanlarda peyvənd sertifikatının olub-olmaması barədə məlumat əldə etmək olar.

Pandemiya dövründə yaranan rəqəmsal üstünlüklərə aşağıdakılar aid edilir:

- Daxili ünsiyyət və uzaqdan işləmək üçün rəqəmsal vasitələrin təkmilləşdirilmiş tətbiqi vasitəsilə biznesin idarə edilməsinə və işin təşkilinə daha çevik yanaşmalar mümkündür;
- Texnologiya ekosistemləri tərəfindən dəstəklənən rəqəmsallaşma şirkətləri pandemiya sonrası dövrdə innovasiyaları qəbul etmək üçün daha yaxşı yerləşdirilir;
- Rəqəmsal təhsil vasitələrinin və onlayn platformaların inklüzivlik üçün dəyəri tanınmış və sosial olaraq qəbul edilib.

COVID-19 pandemiyası Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına da təsir göstərmişdir. Nəticə olaraq, ölkədə rəqəmsal vasitələrdən istifadə dairəsi genişlənməmişdir. Bu fərqi ilk növbədə təmassız ödənişləri həcmnin artırılmasında görmək mümkündür. Belə ki, 2019-cu ilin ikinci yarımilində ölkədə nağdsız ödənişlərin ümumi həcmi 2,8 milyarda yaxın olsa da, 2021-ci ilin birinci yarısında bu rəqəm 50%-dən çox artaraq, 4,5 milyarda çatmışdır [1]. Bununla yanaşı, ölkədə elektron ticarətin həcmində də artımın olduğunu aydın şəkildə görmək olar. 2020-ci ildə ölkədə elektron ticarət əməliyyatlarının sayı əvvəlki ilə nisbətən 30 milyon artmışdır.

Pandemiyadan əvvəlki dövrdə regionlarda rəqəmsal yeniliklər olsa da, dəyişikliyin miqyası xeyli dərəcədə az olmuşdur. COVID-19 pandemiyası zamanı isə yoluxma riskinin azaldılması məqsədilə karantin rejiminin tətbiqi bir çox insanları işsiz qoymuşdur [10]. İqtisadi fəaliyyət üçün əmək əsas amil hesab olunduğuna görə, pandemiya əməkətutumlu sektora daha çox təsir etmişdir [2]. Odur ki, işçi qüvvəsinin çatışmazlığı məhsuldar sahələrin, xüsusən də əməkətutumlu sektorların istehsalına daha çox təsir göstərəcəkdir. Rəqəmsallaşmaya əsas məruz qalan sahələr isə kapitaltutumlu və texnoloji sahələrdir. Mövcud pandemiya dövründə uzaqdan işləmə istehsalı bərpa etməyə kömək edə bilər.

Nəticə

Təhlildən də göründüyü kimi, pandemiya dövründə rəqəmsallaşmadan olan asılılıq daha da artmışdır. İstehlakçılar heç bir yerə getmədən, vaxt sərf etmədən internet resursları vasitəsilə lazım olan məhsul və xidmətləri əldə edə bilirlər. İstehsalçılar isə mövcud müştəri tələbatını ödəmək üçün onlar haqqında ətraflı məlumatı əldə edərək ("Big Data" texnologiyası vasitəsilə) daha qısa müddət ərzində məhsul və xidmət çeşidlərini təklif edə bilirlər. Bu proses 4-cü Sənaye İnqilabına keçid zamanı mümkün olsa da, pandemiya dövründə daha qabarıq vəziyyətə gəlmişdir. COVID-19 pandemiyası dövründə rəqəmsal xidmət sahələrinə üstünlük verilməsi, təmassız fəaliyyəti təmin edərək qısa müddət ərzində virusun qarşısının alınmasında vasitəçi rolu oynayır. Sübutlar göstərmişdir ki, müxtəlif tipli rəqəmsal alətlər virusa qarşı mübarizədə faydalı olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Mərkəzi Bankının Rəqəmsal ödənişlərlə bağlı infoqrafikası. Bax: <https://www.cbar.az/prototypes/stats.html>
2. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının məlumatı, 29 aprel, 2020. COVID-19 və Kənd Təsərrüfatı Sektoru.
3. Böyük Həcmli Məlumatların statistikası, 2022. Məlumat linki: <https://explodingtopics.com/blog/big-data-stats>
4. J. Björkdahl, 2020. İstehsal firmalarında rəqəmsallaşma strategiyaları
5. Bulud Hesablama Bazarı Statistikası, 2022. Məlumat linki: <https://explodingtopics.com/blog/cloud-computing-stats>

6. G., Retana, C., Naraşiman, S., Niculescu, 2018. Texnologiya dəstəyi və postpandemiyadan sonra İnformasiya Texnologiyaları xidmətindən istifadə:
7. Məlumat hesabatı, 2021. Məlumat linki: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>
8. A., Hudson, 2020. “*Sənədsiz ofis mümkündürmü?*” adlı məqalədən. Məlumat linki: http://news.bbc.co.uk/1/hi/programmes/click_online/9735525.stm.
9. Beynəlxalq Məlumat Korporasiyasının Big Data texnologiyası haqqında məlumatı, 2021.
10. P., Beria, V., Lunkar İtaliyada COVID-19 epidemiyasının ilk dalğası və kilidləmə zamanı əhalinin mövcudluğu və hərəkətliliyi, 2021
11. Milli Biotexnologiya İnformasiya Mərkəzinin rəqəmsallaşma haqqında məlumatı, 2021. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8437806/>

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİNİN ELMİ XƏBƏRLƏRİ
(rüblük elmi və praktik jurnal)

MÜƏLLİF ÜÇÜN QAYDALAR

1. Məqalənin adı, müəllif(lər)i, müəllif(lər)in elmi dərəcəsi, vəzifəsi, ad və soyadı, çalışdığı qurum və elektron poçt (e-posta) ünvanı, iş və mobil telefon nömrələri göstərilməlidir.
2. Məqalə xülasə açar söz (ən çox 5 söz), (azərbaycan, ingilis və rus dillərində), giriş, əsas hissə, nəticə, mənbələr, əlavələr, şəkil və cədvəllər daxil olmaqla **10 səhifədən** az olmamalıdır. Elektron ünvanı: **yadulla.hasanli@unec.edu.az; elmixeberler2018@gmail.com**
3. Məqalənin xülasəsi **200-250 sözdən** çox olmamalı, tədqiqatın məqsədini, əhəmiyyətini və elmi dövrüdəki yerini, istifadə edilən və ya formalaşdırılan metodları, hansı suallara cavab verildiyini və tətbiq dairəsini göstərməli, giriş və nəticə hissəsi kimi yazılmamalıdır.
4. Məqalənin xülasəsi məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Xülasə elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır.
5. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s aydın şəkildə qeyd olunmalıdır.
6. Məqalə A4 formatında, **1,5 (bir tam onda beş) intervalla, Times New Roman 14 şriftilə** yazılmalı, kənarlarından (soldan 30 mm, sağdan 15 mm, yuxarıdan 25 mm və aşağıdan 20 mm) boşluq buraxılmalıdır.
7. Məqalə **azərbaycan, ingilis və rus dillərində** qəbul ediləcəkdir.
8. Məqalədə elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə deyil, istinad olunan ədəbiyyatların mətnində rast gəlinəndə ardıcılıqla nömrələnməli və məsələn, [1] və ya [1, s.119] kimi işarə olunmalıdır. Eyni ədəbiyyata mətnində başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.
9. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. istinadlara üstünlük verilməlidir.
10. Məqalələr orijinal olmalı və əvvəllər başqa milli və ya beynəlxalq jurnallara və konfranslara təqdim edilməməlidir.
11. Məqalələr rəyçilərin gizli rəyindən sonra sahə redaktoru və ya redaksiya heyətinin mütəxəssis üzvlərindən biri tərəfindən çapa tövsiyə və ya təqdim ediləcəkdir.
12. Məqalənin qəbulu və rədd edilməsi redaksiya heyətinin müzakirəsindən sonra elan ediləcəkdir.

**SCIENCE REVIEWS AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS
(quarterly scientific and practical journal)**

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. Articles not published or submitted for publication elsewhere are accepted in Azerbaijani, English and Russian.
2. Articles should be typed in A4 format, **with 1.5 line spacing, font Times New Roman**, of **not less than 10 pages**, with gaps at the edges (left 30 mm, right 15 mm, 25 mm from the top and bottom 20 mm). Articles should be sent official e-mail address of the journal (**yadulla.hasanli@unec.edu.az; elmixeberler2018@gmail.com**).
3. **Article shall not be less than 10 pages**, including: keywords (in Azerbaijani, English and Russian), abstracts (Azeri, English and Russian), record, main part, conclusions, references, applications, graphics and tables.
4. Abstract of the article should be appropriate to its content.
5. The first page should include (i) the title of the article; (ii) the name(s) of the author(s); (iii) institutional affiliation(s) of the author(s); (iv) an abstract of not more than 200-250 words in English (text of abstracts must be consist of sections of “purpose”, “design/methodology/approach”, “findings”, “research limitations/ implications”, “practical implications” and “originality/value”); (v) keywords must not be more than 5 words; (vi) JEL codes. The name, address, e-mail address, phone and fax numbers and academically sphere of interest of the author(s) should be indicated on a separate page.
6. The article should contain links to scientific sources. Provided later in the article references must be numbered not in alphabetical order, and in a sequence that occurs in the text link literature and denoted as [1] or [1, p 119]. If the text is repeated reference to the same literature, the other in the text, this refers literature should be given the previous number. In the list of references should be given priority monographs, etc. the last 5-10 years.
7. Articles recommended or submitted for publication by the editor or one of the specialist members of the Editorial Board after reviewing secret reviewed.
8. Consent or refusal of articles declared after a discussion of the Editorial Board.

**НАУЧНЫЕ ВЕСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ЭКОНОМИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
(квартальный научный и практический журнал)**

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ:

1. Статьи принимаются на азербайджанском, английском и русском языках.
2. Статьи должны быть написаны в формате А4, с интервалом в 1,5, шрифтом **Times New Roman**, с пропусками по краям (слева 30 мм, справа 15 мм, сверху 25 мм и снизу 20 мм). Электронная почта: **yadulla.hasanli@unec.edu.az;**
elmixeberler2018@gmail.com
3. Должны быть указаны: название статьи, автор(ы), ученая степень, должность, структуры, где они работают, электронная почта, номера рабочего и мобильного телефонов автора(ов).
4. **Статья не должна быть меньше 10 страниц**, включая: резюме на (азербайджанском, английском и русском языках), ключевые слова (не более 5 слов на азербайджанском, английском и русском языках), введение, основную часть, выводы, источники, приложения, рисунки и таблицы.
5. Резюме статьи должно быть не более 200-250 слов, показывать цель, значение и место исследования в научной периодике, используемые или формируемые методы, на какие вопросы отвечает и область применения, не должно быть написано, как введение и выводы.
6. Резюме статьи должно соответствовать ее содержанию.
7. В конце научной статьи должны быть четко отмечены научная новизна, практическая значимость, экономическая эффективность и т.д. работы в соответствии с характером научной области статьи.
8. В статье должны быть ссылки на научные источники. Предоставляемый в конце статьи список литературы должен быть пронумерован не в алфавитной последовательности, а в последовательности, в которой встречается в тексте ссылаемая литература и обозначаться как [1] или [1, стр.119]. Если в тексте есть повторная ссылка на одну и ту же литературу, то эта ссылаемая литература должна быть указана предыдущим номером. В списке литературы должно быть отдано предпочтение научным статьям, монографиям и т.д. последних 5-10 лет.
9. Статьи должны быть оригинальны и ранее не представлены в другие национальные или международные журналы.
10. Статьи рекомендуются или представляются к печати редактором или одним из специалистов – членов редакционного совета, после тайного рецензирования рецензирующих.
11. Согласие или отказ в приеме статьи объявляется после ее обсуждения редакционным советом журнала.

Aşağıdakı siyahıda olan şəxslərə jurnala təqdim edilən məqalələrə rəy verdikləri üçün jurnalın redaksiyası adından təşəkkürümüzü bildiririk.

N	Rəyçi	Çalışdığı təşkilat
1.	Yadulla Həsənli	UNEC
2.	İrşad Kərimli	UNEC
3.	Əlican Babayev	UNEC
4.	Məhiş Əhmədov	UNEC
5.	Əli Əlirzayev	UNEC
6.	Rövşən Quliyev	UNEC
7.	Rəsul Balayev	UNEC
8.	Murad Bağırzadə	UNEC
9.	Elman İbişov	UNEC
10.	Sərdar Şabanov	UNEC
11.	Əliağa Qasimov	UNEC
12.	Rafail Rzayev	UNEC
13.	Nazim Məmmədov	UNEC
14.	Fərhad Mikayılov	UNEC
15.	Rəşad Hüseynov	UNEC
16.	Salman Nəcəfov	UNEC
17.	Azər Babayev	UNEC
18.	Vaqif Quliyev	UNEC
19.	Asəf Əsədov	UNEC
20.	Nazim Hacıyev	UNEC
21.	Cəmilə Musayeva	UNEC
22.	Elnurə Şəfizadə	UNEC
23.	Mirvari Qəzənfərli	UNEC
24.	Faiq Hüseynov	UNEC
25.	Saleh Məmmədov	UNEC
26.	Suğra Hübətova	UNEC
27.	İlqar Seyfullayev	UNEC
28.	Afaq Hüseyn	UNEC
29.	Südabə Salihova	UNEC
30.	Təranə Əliyeva	UNEC
31.	Ofelya Mazanova	UNEC
32.	Azər Mehdiyev	UNEC
33.	Nizami Xudiyev	UNEC
34.	Kamil Şahbazov	UNEC
35.	Elşən Məmmədov	UNEC
36.	Qorxmaz İmanov	İdarəetmə Sistemləri İnstitutu
37.	Fəxrəddin Məmmədov	İdarəetmə Sistemləri İnstitutu

38.	Rəhilə Kərimova	İdarəetmə Sistemləri İnstitutu
39.	Tanrıverdi Paşayev	İqtisadiyyat İnstitutu
40.	Aqil Əsədov	İqtisadiyyat İnstitutu
41.	Fail Kazımov	AMEA
42.	Murad Tağıyev	BDU
43.	Aytəkin Əfəndiyeva	BDU
44.	Ayan Mirzəyeva	BDU
45.	Malik Mehdiyev	Azərbaycan Texniki Universiteti
46.	Fərqanə Musayeva	Azərbaycan Texniki Universiteti
47.	Anar Mirzəyev	ATMU
48.	Fuad Cabbarov	ATMU
49.	Arzu Hüseyn	ATMU
50.	Şəfiqə Məmmədova	SDU
51.	Murad Alili	Qərbi Kaspi Universiteti
52.	Əziz Talıblı	Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyası
53.	Bağış Əhmədov	Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi
54.	Turac Musayev	Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi
55.	Əbdülrəhim Dadaşov	Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi
56.	Rəşad İsgəndərov	Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi
57.	Fuad Məmmədov	Səudiyyə Ərəbistanı, Neft Tədqiqatları Mərkəzi
58.	Heyran Əliyeva	Səudiyyə Ərəbistanı, Neft Tədqiqatları Mərkəzi
59.	Simrah İsmayılova	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
60.	Aynur Süleymanova	Dövlət Vergi Xidməti
61.	Zahid Rzayev	Dövlət Vergi Xidməti
62.	Ceyhun Abbasov	Dövlət Vergi Xidməti
63.	Murad Yusifov	AR Mərkəzi Bankı
64.	Şövqi Quliyev	AR Mərkəzi Bankı
65.	Ramiz Rəhmanov	AR Mərkəzi Bankı
66.	Qənimət Səfərov	SOCAR
67.	Xudayar Həsənlı	Bakı Limanı
68.	Səbuhi Mənsimov	Bakı Limanı
69.	Təhmasib Hüseynov	TƏBİB

Korrektor: Şəfiqə Zahid qızı Bağirova

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİNİN
ELMİ XƏBƏRLƏRİ
(rüblük, elmi və praktiki)

MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN QAYDALAR

1. Məqalənin adı, müəllif(lər)i, müəllif(lər)in elmi dərəcəsi, vəzifələri, ad və soyadları, çalışdıqları qurum və elektron poçt (e-posta) ünvanları, iş və mobil telefon nömrələri göstərilməlidir.
2. Məqalə xülasə açar söz (azərbaycan, ingilis və rus dillərində, ən çox 5 söz), (azərbaycan, ingilis və rus dillərində), giriş, əsas hissə, nəticə, mənbələr, əlavələr, şəkil və cədvəllər daxil olmaqla **10 səhifədən** az olmamalıdır. Elektron ünvanı: **yadulla.hasanli@unec.edu.az; elmixeberler2018@gmail.com**
3. Məqalənin xülasəsi **200-250 sözdən** çox olmamalı, tədqiqatın məqsədini, əhəmiyyətini və elmi döviyyədəki yerini, istifadə edilən və ya formalaşdırılan metodları, hansı suallara cavab verildiyini və tətbiq dairəsini göstərməli, giriş və nəticə hissəsi kimi yazılmamalıdır.
4. Məqalənin xülasəsi məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Xülasə elmi və qramatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır.
5. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s aydın şəkildə qeyd olunmalıdır.
6. Məqalə A4 formatında, **1,5 (bir tam onda beş) intervalla, Times New Roman 14 şriftlə** yazılmalı, kənarlarından (soldan 30 mm, sağdan 15 mm, yuxardan 25 mm və aşağıdan 20 mm) boşluq buraxılmalıdır.
7. Məqalə **azərbaycan, ingilis və rus dillərində** qəbul ediləcəkdir.
8. Məqalədə elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə deyil, istinad olunan ədəbiyyatların mətnində rast gəlinədiyi ardıcılıqla nömrələnməli və məsələn, [1] və ya [1, s.119] kimi işarə olunmalıdır. Eyni ədəbiyyata mətnində başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.
9. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. istinadlara üstünlük verilməlidir.
10. Məqalələr orijinal olmalı və əvvəllər başqa milli və ya beynəlxalq jurnallara və konfranslara təqdim edilməməlidir.
11. Məqalələr rəyçilərin gizli rəyindən sonra sahə redaktoru və ya redaksiya heyətinin mütəxəssis üzvlərindən biri tərəfindən çapa tövsiyə və ya təqdim ediləcəkdir.
12. Məqalənin qəbulu və rədd edilməsi redaksiya heyətinin müzakirəsindən sonra elan ediləcəkdir.

